

СОЁЛЫН ӨВИЙН

М Э Д Э Э , М Э Д Э Э Л Э Л

CULTURAL HERITAGE NEWS AND INFORMATION

СОЁЛЫН ӨВИЙН
ТӨВ

“СОЁЛЫН ӨВИЙН МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ” сэтгүүл 2012/1 №6

**Сэтгүүлийг үүсгэн
байгуулагч:**

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

Сэтгүүлийн зөвлөл:

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

З.Оюунбилэг

ССАЖЯ-ны Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газрын

Х.Цогтбаатар

Соёлын өвийн бодлого хариуцсан ахлах мэргэжилтэн, доктор (Ph.D)
ШУА-ийн харьяа Палеонтологийн төвийн лабораторийн эрхлэгч,
доктор (Sc.D)

Д.Цэдмаа

Олон улсын музейн зөвлөлийн Монголын үндэсний хорооны тэргүүн
Байгалийн түүхийн музейн Эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг
хариуцсан тасгийн эрхлэгч

Н.Жавзмаа

Зөвлөх:

Г.Гонгоржав

Монгол улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн, соёл судлаач

Л.Батчулуун

Урлаг судлалын доктор, (Sc.D) профессор

Хэвлэлийн алба:

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

П. Чинбат

Соёлын өвийн төвийн техникийн ажилтан

АГУУЛГА

ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	4
Г. Энхбат	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Шинэ яамны бүтэц, зохион байгуулалт, соёлын өвийн бодлогын шинэчлэл	5
З.Оюунбилэг (PhD)	

Соёлын өвийн төв 2012 он	9
--------------------------------	---

Соёлын биет өвийн хамгаалал. Д.Нарантуяа

Соёлын биет бус өвийн хамгаалал. С.Мөнхзул

Сэргээн засварлал. С.Чинзориг

Арын хангайн түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн баримтжуулаа	12
Г.Анхсанаа	

Туульчдын урын сангийн улсын үзлэг	13
--	----

Лимбэний битүү амьсгал ЮНЕСКО-д бүртгэгдэв	14
--	----

С.Юндэнбат

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

“Их бурхант”-ыг сэргээн засварлах ажил ид өрнөж байна.....	15
--	----

Г.Энхбат

“Шороон бумбагар” дурсгал	16
---------------------------------	----

С.Чинзориг

Дундад зууны монголчуудын хувцасны шинээр олдсон дурсгалууд, түүний сэргээн засварлалт	17
--	----

У.Эрдэнэбат. Доктор (DR.phil), Б.Мягмарсүрэн

“Галд өртсөн уран зургийн сэргээн засварлалт” төсөл	20
---	----

Д.Нямдорж, Ц.Цолмон

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого	23
---	----

Д.Нарантуяа

Мэдээллийн технологийн бүтээлүүд	24
--	----

Б.Алтансүх

Загаснаас хэв авч, музейн үзмэр болгох нь	26
---	----

Д.Нямдорж

Соёлын биет бус өв, түүний өвлөн уламжлагчийн шинэчилсэн бүртгэл	27
--	----

Ж.Насанжаргал

Идэр нутгийн соёлын өв	29
------------------------------	----

Э.Пагма

Нуман хуур	30
------------------	----

Л.Дашжаргал

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Соёлын өвөө хамтдаа хамгаална	31
-------------------------------------	----

Г.Энхбат

“СББӨ-ийг хамгаалах ЮНЕСКО-гийн конвенцийг хэрэгжүүлэхэд Монгол Улсын чадавхийг бэхжүүлэх нь” төслийн сургалт.....	31
--	----

Х.Төгөлдөр

Хөөмэйн олон улсын II наадам	32
------------------------------------	----

Б.Хүрэлбаатар

“Бурхадын шуранхайтай нутаг” уртын дууны бэсрэг наадам	33
Л.Пүрэвлхам	
Эртний хүмүүсийн оромж гэмт халдлагад өртжээ	34
Ж.Дашдондог	
Балдан Барайвун хийд, түүний орчны тахилга шүтлэгт газар	35
А.Дүүрэнжаргал	
МУИС-ийн Археологи-Антропологийн тэнхимээс 2012 онд Дорнод монголд явуулсан археологийн судалгаа	36
Д.Түмэн, Д.Хатанбаатар, М.Эрдэнэ	
МУИС-ийн Улаанбаатар Сургуулийн археологийн тэнхимийн 2012 оны хээрийн судалгааны ажлын товч мэдээ	37
Э.Мижиддорж	
Нүүдлийн соёл иргэншил ба археологийн судалгаа	39
Л.Эрдэнэболд. Доктор, (PhD)	
Хүннүгийн түүх, соёлын дурсгалын мөрөөр	42
С.Өлзийбаяр. Доктор, (PhD)	
ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн Сургуулийн дэргэдэх Археологи- Этнографийн экспедицийн 2012 оны археологийн судалгаа	43
Ч.Ванчигдаш. докторант	
Монголын Үндэсний музейн 2012 онд хийсэн археологийн судалгааны ажлын товч мэдээ	44
Ж.Баярсайхан, Г.Бүрэнтөгс	
Хүйтэн голын эртний хоёр булш	45
Ц.Эгиймаа	

BRIEF IN ENGLISH

МЭНДЧИЛГЭЭ

“Соёлын өв”-ийн мэдээ, мэдээллийн сэтгүүлийн ээлжит шинэ дугаарыг уншигч танд өргөн барьж байгаадаа Соёлын өвийн төвийн хамт олон бид баяртай байна.

Өнгөрч буй 2012 онд Монгол орноо соёлын өв, түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах чиглэлээр олон бүтээлч үйл ажил хэрэгжсэн онцлог он байсныг энэхүү дугаараас та уншиж танилцах болно.

Соёлын өв, түүх, соёлын дурсгалыг авран хамгаалах, судлах, сурталчилах үйлсэд хамтран зүтгэж буй эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага, хүрээлэн, музей, их дээд сургууль, төрийн болон төрийн бус байгууллага, хамт олон, хувь хүмүүс та бүхэнд баярласнаа илэрхийлж хамгийн сайн сайхан бүхнийг хүсэн ерөөе.

Бидний хамтын ажиллагааны нэг хэсэг болсон энэхүү сэтгүүл нь олон түмэнд нэн үнэ цэнэтэй хэрэглэгдэхүүн болж, тэдний соёлын өвийн боловсролд бага ч болов мэдлэг, мэдээлэл өгч чадаж байгаад бид баяртай байна.

Хүндэтгэсэн, Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

3.Оюунбилэг.

ССАЖЯ-ны Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газрын Соёлын өвийн бодлого хариуцсан ахлах мэргэжилтэн

“Яамдын зохион байгуулалтын бүтцийг батлах тухай” Засгийн газрын 2012 оны наймдугаар сарын 29-ний 14 дүгээр тогтоолоор шинээр байгуулагдсан Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны зохион байгуулалтын бүтэц болон орон тооны хязгаарыг 78 хүнээр баталсан. Энэхүү тогтоолын дагуу тус яам Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газар (Санхүү, хөрөнгө оруулалтын хэлтэстэй), Төрийн захиргааны удирдлагын газар (Хуулийн хэлтэс, Гадаад хамтын ажиллагааны хэлтэстэй), Соёл, урлагийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар (Соёлын өвийн хэлтэстэй), Биеийн тамир, спортын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар, Аялал жуулчлалын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар, Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, дотоод аудитын газар гэсэн зургаан газар, дөрвөн хэлтэстэй үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Засгийн газрын 2012 оны есдүгээр сарын 29-ны 63 дугаар тогтоолын есдүгээр хавсралтаар Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамны үйл ажиллагааны стратеги, бүтцийн өөрчлөлтийн хөтөлбөрийг баталсан юм. Энэхүү хөтөлбөрт яамны тэргүүлэх чиглэлийг:

1. Хүний эрхийг дээдэлж, чөлөөт өрсөлдөөнд суурилсан, мэдлэг шингээсэн шийдэл бүхий, салбарын өрсөлдөх чадварыг тэтгэсэн бодлого боловсруулах, зохицуулалт хийх;

2. Монгол үндэсний соёлын өвийн болон салбарын бүртгэл, хяналт, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо, соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн

ШИНЭ ЯАМНЫ БҮТЭЦ, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, СОЁЛЫН ӨВИЙН БОДЛОГЫН ШИНЭЧЛЭЛ

засварлах, баяжуулах үндэсний найдвартай, чадавхитай тогтолцоог бэхжүүлэх;

3. Салбарын хөгжил, үйлчилгээний хүртээмжийг дэмжсэн иргэдэд ээлтэй орчин, материаллаг нөөцийн менежмент, хөрөнгө оруулалтын бодлого явуулах;

4. Хувь хүний хөгжил, нийтийн соёлыг тэтгэсэн, өрсөлдөөнд суурилсан соёл, урлаг, биеийн тамир, спортын хүртээмжтэй, олон талт үйлчилгээг нийгэмд хүргэж чадахуйц өрсөлдөх чадвар бүхий тогтвортой, хариуцлагатай, үр ашигтай үндэсний үйлчилгээний тогтолцоог хөгжүүлэх;

5. Нээлттэй, чөлөөт өрсөлдөөнд суурилсан хүний нөөцийн бодлого, зохицуулалт явуулах гэж тодорхойлсон байна.

Тус яамны эрхэм зорилго нь Монгол Улсад хувь хүний хөгжлийг дэмжсэн, үндэсний онцлог бүхий тогтвортой, үр ашигтай соёл, урлаг, биеийн тамир, спорт, аялал жуулчлалын салбарыг төлөвшүүлэх, энэ салбарт үндэсний брэнд бүтээх, хөгжүүлэхэд оршино.

Яамны газруудын чиг үүрэг

1.Стратегийн бодлого төлөвлөлтийн газар

Стратегийн бодлого төлөвлөлтийн газар нь салбарын бодлого, стратеги, хөтөлбөрийг боловсруулж, бодлогын удирдлагаар хангах, салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох санал боловсруулах, хэлэлцүүлэгт

бэлтгэх, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн төсвийн багц, хөрөнгө оруулалтыг төлөвлөх, хэлэлцүүлэх, батлуулах, төсвийн орлого, зарлагын болон улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын удирдлагыг бэхжүүлэх, төсвийн үйл явцыг бодлогын удирдамжаар хангах, салбарын стратеги, бодлогын арга хэмжээг санхүү, эдийн засгийн хөшүүргээр дэмжих, салбарын зардал, эдийн засгийн нэгдсэн норм, нормативыг боловсруулах, салбарын байгууллагуудын ажил, үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэх, салбарын эдийн засаг нийгмийн өгөөжийг нэмэгдүүлэх бодлогыг төлөвлөн боловсруулж эрх бүхий байгууллагаар баталгаажуулах, салбарын бүтцийн өөрчлөлт, нөөцийн үр ашигтай хуваарилалтын бодлого, хөтөлбөр боловсруулахад зөвлөгөө, бүх талын дэмжлэг үзүүлэх, тэнцвэрт харьцааг хангах бодлого, стратеги боловсруулах, бодлогын удирдамжаар хангах зэрэг бодлого, төлөвлөлтийн чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ.

Энэ нэгж нь соёл, урлаг, биеийн тамир, спорт, аялал жуулчлалын салбарт баримтлах стратегийг боловсруулж, хэлэлцүүлэн батлуулж энэ салбарын тогтолцоо болон салбарыг хөгжүүлэх нөхцлийг бүрдүүлнэ.

2.Төрийн захиргааны удирдлагын газар

Төрийн захиргааны удирдлагын газар нь төрийн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

захиргааны болон хүний нөөцийн манлайлыг хангах, эрх зүй, гадаад хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх зөвлөгөө, дэмжлэг үзүүлэх үндсэн үүрэг хүлээж, төрийн захиргааны удирдлагын манлайлыг хангах, аппаратын ажлыг төлөвлөн зохион байгуулах, ажиллах нөхцөлийг хангах, хууль тогтоомж, Засгийн газрын шийдвэрийн биелэлтийг тайлагнах, олон нийттэй харилцах ажлыг зохион байгуулах, салбарын болон яамны хүний нөөцийг төлөвлөх, сургах, давтан сургах, ур чадварыг хөгжүүлэх, авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьчилан сэргийлэх, мэргэжил арга зүйн зөвлөгөөр хангах, хууль тогтоомж, түүний үзэл баримтлал, шийдвэрийн төсөл боловсруулах, салбарт хэрэгжиж байгаа гадаадын төслийн хэрэгжилтийг зохицуулах, үр ашгийг дээшлүүлэхэд бүх талын дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ. Энэ нэгжийн чиг үүргийн хүрээнд хуулийн нэгж, гадаад хамтын ажиллагааны нэгж ажиллана.

3. Соёл, урлагийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар

Соёл, урлагийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар нь соёл урлагийн салбарын талаархи хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөр, төслийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, зохицуулах үндсэн үүрэг хүлээж, соёл, урлагийн байгууллагуудын менежментийг сайжруулах, орон нутаг, үндэсний, олон улсын хэмжээний болон түүхэн үйл явдлын ойн соёл, урлагийн үйл ажиллагааг холбогдох байгууллагатай уялдуулан зохион байгуулах, зохицуулах, нутгийн захиргааны болон мэргэжлийн байгууллага, аж ахуйн нэгж, олон нийтийн байгууллага, иргэдийг мэргэжил,

арга зүйн зөвлөгөөгөөр хангах чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ. Энэ нэгжийн чиг үүргийн хүрээнд соёлын өвийн нэгж ажиллана.

4. Биеийн тамир, спортын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар

Биеийн тамир, спортын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар нь биеийн тамир, спортын талаархи хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөр, төслийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, зохицуулах, биеийн тамир, спортын байгууллагуудын менежментийг сайжруулах, улсын хэмжээнд болон олон улсад зохион байгуулагдах биеийн тамир, спортын тэмцээн, арга хэмжээг холбогдох байгууллагатай уялдуулан зохион байгуулах, зохицуулах, нийтийн биеийн тамирыг хөгжүүлэх, хүний эрүүл, идэвхтэй амьдрах орчинг бүрдүүлэх ажлыг төлөвлөн зохион байгуулах, зохицуулах, энэ чиглэлээр нутгийн захиргааны болон мэргэжлийн байгууллага, аж ахуйн нэгж, олон нийтийн байгууллага, иргэдийг мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөөгөөр хангах, дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ.

5. Аялал жуулчлалын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар

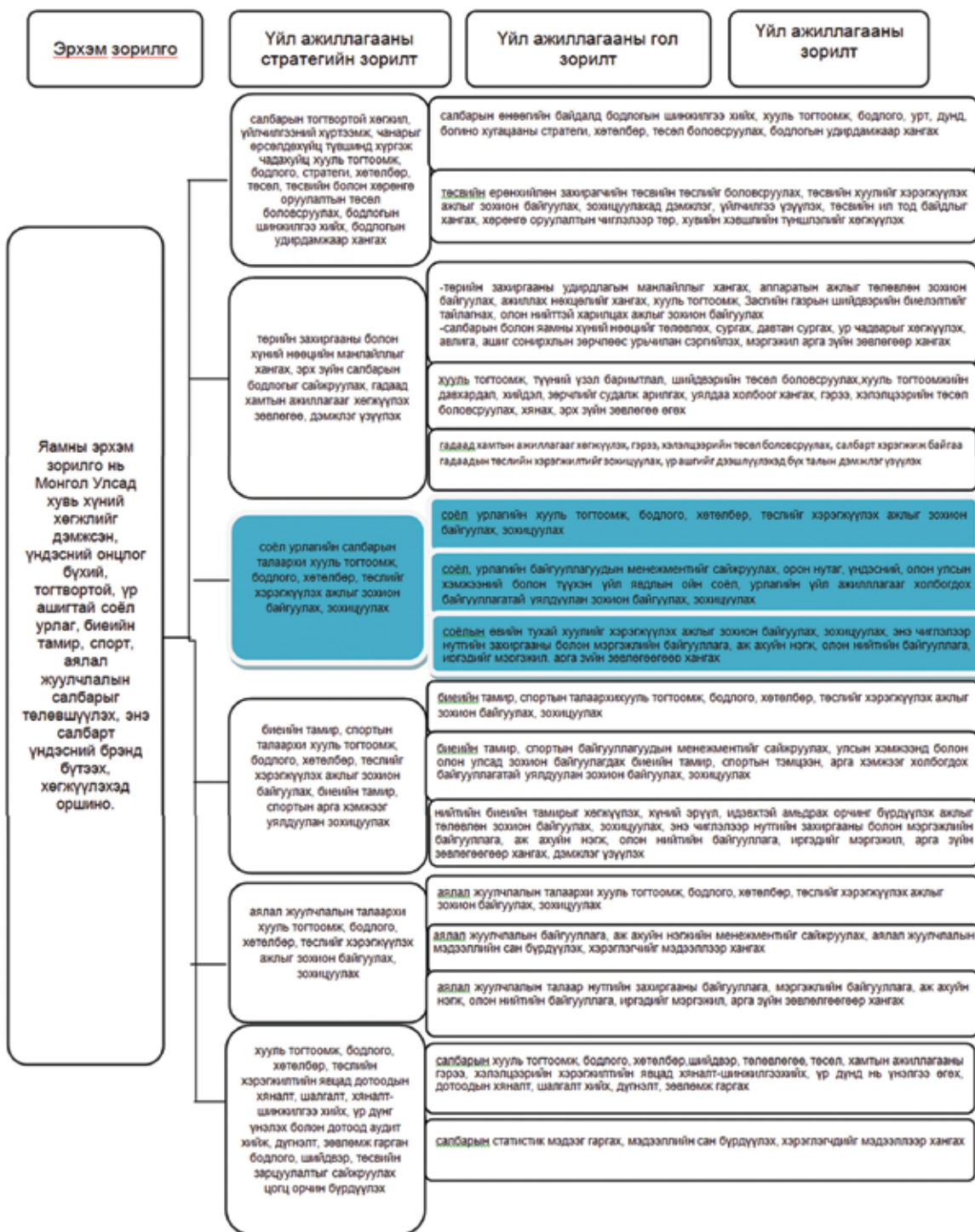
Аялал жуулчлалын бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар нь аялал жуулчлалын талаархи хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөр, төслийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, зохицуулах, аялал жуулчлалын байгууллага, ажахуйн нэгжийн менежментийг сайжруулах, аялал жуулчлалын мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хэрэглэгчийг мэдээллээр хангах, аялал жуулчлалын талаар нутгийн захиргааны байгууллага, мэргэжлийн

байгууллага, аж ахуйн нэгж, олон нийтийн байгууллага, иргэдийг мэргэжил, арга зүйн зөвлөлгөөгөөр хангах чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ.

6. Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, дотоод аудитын газар

Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, дотоод аудитын газар нь салбарын хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөр, шийдвэр, төлөвлөгөө, төсөл, хамтын ажиллагааны гэрээ, хэлэлцээрийн хэрэгжилтийн явцад хяналт-шинжилгээхийх, үр дүнд нь үнэлгээ өгөх, дотоодын хяналт, шалгалт хийх, дүгнэлт, зөвлөмж гаргах, удирдлагыг эрсдлийн удирдлагаар хангахад чиглэсэн салбарын дотоод аудит хийх, дүгнэлт, зөвлөмж гаргах, салбарын статистик мэдээг гаргах, мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хэрэглэгчдийг мэдээллээр хангах чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Яамнаас 2012 оны арванхоёр дугаар сарын 12-нд Улаанбаатар хотноо улс, орон нутгийн соёл, урлагийн байгууллагын ажилтнуудад зориулж “Шинэчлэлийн Засгийн газрын бодлого, соёл урлаг” сэдэвт сургалт семинар зохион байгуулсан бөгөөд

тус яамны Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга Н.Туяагийн тавьсан “Шинэчлэлийн Засгийн газраас баримталж хэрэгжүүлэх соёл урлагийн бодлого” илтгэлээс соёлын өвийн бодлогын шинэчлэлийн хэсгийг дор сийрүүлэв.

Н.Туяа: “Даяаршиж байгаа дэлхий ертөнцөд, улс үндэстэн оршин тогтнох үндэс суурь нь тухайн үндэстний соёлын өв төдийгүй, соёл урлаг нь хүний оюуны хэрэгцээний салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг, хөгжлийг тодорхойлогч

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

үндсэн хүчин зүйл болохыг онцлон шинэчлэлийн засгийн газар Соёл, урлагийн бодлогоо дараахь байдлаар тодорхойлж байна.

Соёл, урлагийн салбарын бодлогын тэргүүлэх чиглэл нь соёлын өв байна.

НЭГ. СОЁЛЫН ӨВИЙН БОДЛОГЫН ШИНЭЧЛЭЛ.

1. Соёлын өвийг хамгаалах, өвлөн уламжлах, сурталчлан хөгжүүлэх улмаар монгол брэнд бий болгох төрийн бодлогод эргэлт гаргана.

Соёлын өвийн бодлогын шинэчлэлийн хүрээнд дараахь зорилт дэвшүүлж байна.

Зорилт 1. Соёлын өвөө хамгаалах, баяжуулах, өвлүүлэн хөгжүүлэх

Зорилт 2. Соёлын өвөө брэнджүүлж баталгаажуулах

Зорилт 3. Шинжлэх ухаан, эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах, улмаар үндэсний шавхагдашгүй баялаг бүтээх

Эдгээр зорилтын хүрээнд:

1.1. Соёлын өвийн тухай хуулийг шинэчлэн найруулж, Үндэсний уламжлалт мэдлэг, соёлын илэрхийллийг хамгаалах тухай хууль шинээр батлан хэрэгжүүлнэ.

Эдгээр хууль батлагдсанаар соёлын өвийн тогтолцооны, чадавхийн, иргэний боловсролын шинэчлэлүүд хийгдэнэ. Тухайлбал:

- Соёлын өвийн үндэсний босоо тогтолцоо бүрдэнэ.

- Соёлын өвийг авран хамгаалах үндэсний бүтэцтэй болно.

- Соёлын өвийн бүртгэл мэдээлэл, сэргээн засварлах үндэсний төв байгуулж хил, гааль, мэргэжлийн хяналтын байгууллагыг улсын нэгдсэн сүлжээнд хамруулна.

- Соёлын өвийг сэргээн засварлах нарийн мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэхэд анхаарч үндэсний чадавхийг бэхжүүлнэ.

- Хилийн чанадад байгаа Монголын өвийг хамгаалах, эргүүлэн авчрах эрх зүйн орчин, урамшууллын тогтолцоо бүрдүүлнэ.

- Соёлын биет бус өвийг тээгчдийг илрүүлэн шавь сургалтыг бодлогоор дэмжинэ..

- Соёлын өвийг хамгаалахад орон нутгийн иргэдийн оролцоог бодитой болгож “Өв хамгаалагч” хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ.

- Соёлын өвийн эсрэг гэмт хэргийн хариуцлагын тогтолцоог чангатгах

- Соёлын өвийн иргэний боловсрол шинэ шатанд гарна.

- Соёлын өвийн хөрөнгө оруулалт, барилга байгууламж, хамгаалалтын бүс баталгаажина.

1.2. Соёлын өвийг хадгалж буй барилгабайгууламжийг стандартын шаардлагад нийцүүлэх, соёлын өвийн хамгаалалтын үндэсний чадавхийг бэхжүүлнэ.

Соёлын өвийг хадгалж буй барилга байгууламж шаардлага хангахгүй байгаагаас соёлын өв гэмтэх, үрэгдэх аюул тулгарч байна.

Улсын чанартай 11, орон нутгийн 27 музей байгаагаас ердөө 5 музей зориулалтын байртай. Ийм нөхцөлд Монголын хосгүй үнэт, ховор, түүхэн 200 гаруй мянган үзмэр хадгалагдаж байна. Түүх соёлын дурсгалт зүйлсийн хамгаалалтын бүс тогтоох тухай Засгийн газрын тогтоол хэрэгжихгүй байгаа нь олон сөрөг үр дагавар үүсгэж байгаа. Археологи, палеонтологийн үнэт олдворууд тавих музей, хадгалах газаргүйгээс эдийн засгийн болон шинжлэх ухааны эргэлтэнд орохгүй үнэ цэнээ алдаж байгааг өөрчлөх шаардлагатай.

Энэ хүрээнд:

- Археологи, палеонтологи, музейн стандартын барилгуудыг үе шаттай барьж байгуулна.

- Соёлын аж үйлдвэрлэл хөгжүүлэх түүний дотор Палеонтологийн олдвороос хэв авч музейн үзмэр бүтээх үйлдвэр байгуулна.

- Соёлын өвийн төвийг өргөжүүлэх замаар соёлын өвийг сэргээн засварлах чадавхи бүхий мэргэжлийн Үндэсний төв байгуулна.

- Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалын хамгаалалтын бүсийг бодитоор хэрэгжүүлнэ.

- Төр хувийн хэвшлийн түншлэлийг хөгжүүлэх замаар соёлын өвийг эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах, үр өгөөжийг нь нэмэгдүүлэх бодлого баримтална.

1.3. Соёлын болон байгалийн

өвийн брэнд бий болгох, тэдгээрийг эдийн засгийн болон соёл, шинжлэх ухааны эргэлтэнд оруулах;

Монголчууд соёлын болон байгалийн асар их өвтэй боловч тэдгээрийг брэнд болгох / алдаршуулах/, соёлын болон эдийн засаг, шинжлэх ухааны эргэлтэнд оруулж үр ашиг хүртэж чадахгүй байгааг өөрчлөх зорилт тавьж байна.

Энэ хүрээнд:

- Их эзэн Чингис хаан, Монголын эзэнт гүрний түүх, соёлын гайхамшигт өвийг брэнджүүлэх;(Бурхан Халдун, Хөдөө арал, Аваргын балгас г.м)

- Г.Занабазарын мутрын болон түүнийдэг сургууль, бүтээлийг брэнджүүлэх (Ногоон дара эх, Цагаан дара эх, Язгуурын таван бурхан г.м)

- Палеонтологийн үнэт олдвор, цогцолборт газар, дэлхийд ховор геологийн зүсэлт, тогтоц бүхий цогцолбор газрыг тодруулж аялал жуулчлалын брэнд болгох зорилт тавьж байна.

1.4. Эх хэлний соёлоо хамгаалах, өвлөн уламжлах, зөв хэрэглээг хэвшүүлэх

Монгол хэлний зохисгүй хэрэглээ түгээмэл болж, даяаршиж байгаа дэлхий ертөнцөд эх хэлээ хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх, хөгжүүлэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх зайлшгүй шаардлага байна. Нийслэл хотын хаягжилт, зар сурталчилгаанд өөрчлөлт хийхийг иргэд олон нийт хүсч байна.

Энэ хүрээнд:

- ЕБС-ийн хичээлийн хөтөлбөрт эх хэлний хичээлийн эзлэх хувийг оновчтой тогтоож хэрэгжүүлэхэд БШУЯ-тай хамтран ажиллана.

- ЮНЕСКО-гийн “Бүх нийтийн уншлага” хөтөлбөр болон бусад орны хүүхдийн уншлагын чиглэлээр явуулж буй үйл ажиллагааг судлах, дүн шинжилгээ хийх бодлогын шийдэл гаргаж хэрэгжүүлнэ.

- Ховор хуучин ном судар сэргээн засварлах лаборатори байгуулна. Устаж үгүй болох аюул учирч буй хосгүй үнэт, ховор хуучин ном судрыг “Нэн яаралтай хамгаалалтанд авах баримтат өв”-ийн жагсаалтаар батлуулж, тэдгээрийг сэргээн засварлана.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН 2012 ОН

СОЁЛЫН БИЕТ ӨВИЙН ХАМГААЛАА

СӨТ-ийн Соёлын биет өвийг хамгаалах хэлтсийн зүгээс соёлын биет өв /музейн үзмэр болон үл хөдлөх дурсгал/-ийг хадгалж, хамгаалахад улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх ажлыг улсын хэмжээнд зохион байгуулах, улам баяжуулах үйл ажиллагааг тасралтгүй хэрэгжүүлж ирлээ.

Тус санд одоо 38 музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн бүртгэлийг цахим хэлбэрээр хүлээн авч байна. Сангийн гол цөм болох музейн үзмэрийн бүртгэлийн програм хангамжийг сайжруулан, нэмэлт хөгжүүлэлтийг хийж музейн үзмэрийн газруудад хүргүүлээд байна. Тухайлбал: үзмэрийн гэрэл зурагтай ажиллах хэсгийг сайжруулсан, мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллаж ялангуяа байгалийн түүхийн үзмэрийн төрөл зүйл, холбогдох он цагийн сонголтуудыг илүү дэлгэрэнгүй болгосон зэрэг уг бүртгэлийн програмд баяжуулалтийг хийлээ.

Соёлын өв, үзмэрийн бүрэн бүтэн байдал, хадгалалт, хамгаалалтад түүний бүртгэн баримтжуулалтын ажил нэн чухал билээ. Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулинд дөрвөн жил тутамд түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн улсын тооллогыг явуулж байхаар заасны дагуу 2012 онд орон даяар музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого явагдлаа. Иймээс манай хэлтэс уг тооллогын бэлтгэлийг хангах зорилгоор тооллогод шаардагдах төсвийг боловсруулж, музейн ажилтнуудад зориулан сургалт семинар зохион байгуулах, тооллогоор хөтлөх "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийг холбогдох байгууллагуудтай хамтран анх удаа програм хангамжид шилжүүлэх, цахим хэлбэрт оруулах зэрэг ажлыг амжилттай хийж гүйцэтгэлээ.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэх, тоолох ажлыг 2008 оноос эхлэн хийж байгаа бөгөөд үүнд 2008-2011 оны байдлаар Хэнтий, Сүхбаатар, Дорнод, Дорноговь, Говьсүмбэр, Дархан-Уул, Орхон, Сэлэнгэ, Булган, Дундговь нутаг хамрагдсан. Энэ 2012 онд тус хэлтсийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтнүүд Архангай аймаг, Төв аймгийн зарим сумдын нутаг дахь үл хөдлөх дурсгалуудыг бүртгэн тоолж, мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийн нэмэлт, баяжуулалтыг хийлээ.

Тус хэлтэс ийнхүү соёлын биет өвийг бүртгэх, мэдээллийн сан бүрдүүлэхийн сацуу санд цугларсан мэдээллийг олон нийтэд хүргэх, түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалахын чухлыг сурталчилах ажлыг байнга хийж ирэв. Үл хөдлөх дурсгалуудын талаар өмнө нь гаргасан цуврал номыг үргэлжлүүлж, 2012 онд Булган, Дархан-Уул, Орхон, Говьсүмбэр, Дундговь зэрэг аймгийн номыг гаргаж, улсын хэмжээний музей, номын сангуудаар дамжуулан олон нийтэд хүргэх ажлыг зохион байгуулав.

Монголын музейн шилдэг үзмэрүүдийн тухай олон нийтэд зориулсан www.eheritage.mn сайтыг гаргасан тухай бид сэтгүүлийн өмнөх дугаартаа мэдээлсэн билээ.

Манай хэлтсийн цахим мэдээлэл хариуцсан мэргэжилтнүүдийн идэвх, санаачлагад түшиглэн 2012 онд мэдээллийн технологийг ашиглан соёлын өвийг сурталчилах талаар амжилттай ажиллалаа. Энэ онд Монгол орны нутаг дэвсгэрээс шинээр олдсон археологийн дурсгалт газар /Булган аймгийн Шороон Бумбагар/, Чингис хааны холбогдолтой түүхэн газрууд, /Хэнтий аймаг/, эртний бичээст агуй /Өмнөговь аймаг/ зэрэг түүх, соёлын дурсгалт газруудыг харуулсан виртуаль тур, Дорнод аймгийн Их бурхант цогцолбор дурсгалт газар, Дундговь аймгийн Дэл уулын дурсгалт газрын танилцуулга веб сайтыг холбогдох газруудтай хамтран хийж, эхнээс нь олон нийтэд зориулан интернетэд байршуулаад байна.

Хэлтсийн хийж буй үйл ажиллагааны нэгээхэн хэсэг нь улсын бүртгэл-мэдээллийн сангийн анхан шатны нэгж болох байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн сангуудыг мэргэжил, арга зүйгээр хангах явдал юм. Энэ үүднээс 2012 онд Улаанбаатар хотын 13 музей, төвийн бүсийн Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Орхон, Булган зэрэг аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн санч, эрдэм шинжилгээний ажилтан, сан хөмрөгч нарыг хамруулан, соёлын өвийг бүртгэх, мэдээллийн санг бүрдүүлэх чиглэлээр сургалт зохион байгуулав.

Ойрын үед соёлын биет өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдүүлэх ажлыг улам бүр боловсронгуй болгох, өвийн бүртгэл баримтжуулалтад сүүлийн үеийн 3D технологийг нэвтрүүлэхээр тус хэлтсийн мэргэжилтэнгүүд шамдан ажиллаж байна.

Д.Нарантуяа.

Соёлын биет өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

СОЁЛЫН БИЕТ БУС ӨВИЙН ХАМГААЛАА

Соёлын өвийн төвийн Биет бус өвийг хамгаалах хэлтсээс энэ 2012 онд биет бус өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хамгаалах, баримтжуулах чиглэлээр дараах ажлыг хийв.

ССБӨ-ийн шинэчисэн бүртгэл гарсантай холбогдуулан соёлын ажилтнуудад зориулж "Соёлын биет бус өвийг бүртгэн баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүй" гэсэн гарын авлагыг шинэчлэн хэвлүүлэв. Уг бүртгэлд 6925 өвлөгч бүртгэгдсэн нь 2011 оныхтой харьцуулахад 1435 өвлөн уламжлагч нэмж бүртгэгджээ. Энэ жил уртын дуу, морин хуур, тууль, лимбэ, уран хатгамал зэрэг биет бус өвийн 80 орчим цагийн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

видео, 10 гаруй цагийн аудио материалаар Соёлын өвийн төвийн сан хөмрөгийг баяжуулаа.

СӨТ болон Японы Итгэлцлийн сангийн ивээлээр ажилладаг ЮНЕСКО-гийн Бээжин дэх төлөөлөгчийн газрын хамтран “Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай конвенцийг хэрэгжүүлэхэд Монгол улсын чадавхийг бэхжүүлэх нь” төслийн зөвлөлдөх уулзалтыг тавдугаар сарын 28-29-нд зохион байгуулаа. Энэхүү төсөл нь 2012-2013 онд гурван үе шаттай хэрэгжих томоохон төсөл бөгөөд эхний сургалт семинарыг 2012 оны арваннэгдүгээр сарын 19-23-нд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулав. Сургалт семинартай холбогдуулан “Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай 2003 оны конвенцийн үндсэн баримт бичгүүд”, “Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай конвенцийг хэрэгжүүлэхэд Монгол улсын чадавхийг бэхжүүлэх нь” сургалтанд зориулсан гарын авлага, номыг хэвлэн гаргалаа.

Соёлын өвийн төв нь өвлөн уламжлагчдыг байнга дэмжин ажилладаг бөгөөд уг чиглэлээр энэ жил хэд хэдэн сургалтыг санхүүжүүлсэн юм. “Хүннү цуурчдын холбоо”-ны тэргүүн Б.Наранбат Орхон аймагт цуурын сургалт зохион байгуулав. Орхон аймгийн “Наран” цогцолбор сургуулийг түшиглэн хийсэн цуурын анхан шатны эл сургалтанд 2 эмэгтэй, 11 эрэгтэй нийт 13 хүн хамрагдсан бөгөөд тус сургалтын цуурчаас Х.Пүрэвсүрэн, С.Сарангэрэл, Б.Төрболд, Н.Батхишиг нар Орхон аймагт зохиогдсон Урианхайн Соёл урлаг, спортын “Алтан хүрээ” VII их наадамд амжилттай оролцсон юм. Ховд аймгийн туульч Н.Дамдиндоржтой шавь сургалтын гэрээ хийн урианхай туулийн уламжлалыг нутаг ус, голомтонд нь заан сургаж уламжуулах ажлыг хийлээ. Уг сургалтад 30 хүүхэд хамрагдав. Дөрвөд туулийн уламжлалыг хадгалж хамгаалахын тулд Увс аймгийн туульч Ш.Пунсанцогвоотой хамтран ажилласан бөгөөд уг сургалтанд 10-аад хүн хамрагдлаа. Энэхүү сургалт нь ирэх жил үргэлжлэн явагдах юм.

Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг сайжруулах, соёлын ажилтнуудыг чадавхижуулах зорилгоор тус хэлтсийн ажилтнууд Хөвсгөл, Хэнтий, Булган, Завхан, Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Орхон аймгийн сумдын соёлын төвийн эрхлэгч, бүртгэл мэдээллийн сангийн ажилтнуудад арга зүйн зөвлөгөө өгч, сургалт дадлагыг зохион байгуулав.

Тус хэлтсийн үйл ажиллагааны нэг чиглэл нь Соёлын биет бус өвийг түгээн дэлгэрүүлэх, сурталчлах ажил бөгөөд энэ хүрээнд “Монгол туульчдын урын сан” улсын үзлэгийг 2012 оны арваннэгдүгээр сарын 11-нээс 13-ны өдрүүдэд зохион байгуулаа. Мөн 2012 оны долоодугаар сард Ховд аймагт болсон “Олон улсын хөөмэйн II наадам”-ыг зохион байгуулалцаж, “Төгөлдөр” студитэй хамтран баримтат кино бүтээв. Мөн Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл суманд 2012 оны тавдугаар сарын 4-бнд болсон “Бурхдын шуранхайтай нутаг” уртын дууны бэсрэг наадмыг зохион байгуулахад оролцов.

Увс, Завхан, Дундговь, Өвөрхангай, Орхон, Дорнод, Төв аймаг болон Багануур, Хан-Уул дүүргүүдэд бүсчилэн зохиогдсон Ардын Урлагийн Их наадмын II шатны оролцогч нийт авьяастнууд, Улаанбаатар хотод зохиогдсон III шатны шалгаруулалтад оролцогчдын урын сан, аман өвөөр эмхэтгэл хэвлүүлэн гаргав. Мөн ардын урлагийн их наадамд шалгарсан авьяастнуудын урын сан, гар урлалын бүтээлээр баримтат кино бүтээв.

“Соёлын биет бус өвийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөсөн билиг авьяастны улсын жагсаалт”-д бүртгэгдсэн өвлөгчдөд батламж гардуулах ёслолын ажиллагааг мөн энэ 2012 оны тавдугаар сарын 28-нд зохион байгуулав. Уг ёслолд Улаанбаатар хотод оршин суугаа 30 гаруй өвлөн уламжлагч хамрагдлаа.

“Монгол лимбэчдийн уртын дуу хөгжимдөх уламжлалт арга-битүү амьсгаа”-ны урлагийг Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтанд бүртгэн тунхагласан батламж хүлээн авах ёслол, уг батламжийн хуулбарыг Хөгжим бүжгийн коллежийн лимбэний ангид болон СУИС-ийн эрдмийн өргөөнд залах ёслолыг зохион байгуулсан юм.

Цуурын сургалтыг баклавын боловсрол олгох сургалтад сонгон суралцах хэлбэрээр оруулж хөтөлбөр, стандартыг боловсруулах, “Ардын барил” хичээлд ашиглах хэрэглэгдэхүүнийг Соёлын өвийн төвийн сан хөмрөгөөс авч ашиглах асуудлаар 2012 оны есөн сарын 5-нд Соёлын өвийн төв, Хөгжим бүжгийн коллежийн хооронд хамтран ажиллах “Санамж бичиг”-т гарын үсэг зурав. Мөн СУИС-ийн Хөөмэйн ангийн оюутнуудад “Тууль”, “Цуур”-ын тухай лекц уншиж, сонгон суралцах хэлбэрээр сургалт зохион байгуулахад нь тусламж болгож, “Цуурын эгшиг” DVD, Монгол Туульчдын урын сангийн DVD бичлэг хэрэглэгдэхүүнийг гардуулав.

Соёлын өвийн төв, Ховд аймгийн “Төгөлдөр” студитэй хамтран Говь-Алтай аймгийн Бугат сумын уртын дууч Б.Төрмөнхийн дуулсан Баруун халхын мартагдаж байгаа 20 уртын дуу, МУГЖ Б.Дариймаагийн дуулсан Дархад ардын дуунууд, Төв халхын уртын дуучин, МУГЖ С.Сумьяагийн дуулсан Төв Халхын уртын дууны аудио CD-ний эхийг бэлтгэж хэвлэн гаргав.

Соёлын өвийн төвийн Биет бус өвийг хамгаалах хэлтсийн хариуцан ажилладаг өөр нэг чухал ажил бол ЮНЕСКО-д илгээдэг Монгол Улсын баримт бичгүүд бөгөөд энэ жил Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтад бүртгэгдсэн “Монгол тууль”, “Монгол цуур”, “Монгол бүжгийн уламжлалт урлаг-Бий биелгээ”-ний өнөөгийн төлөв байдлын тухай (4 жил тутамд явуулдаг) үндэсний тайланг боловсруулаа. Мөн Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн жагсаалтанд орсон “Монгол цам”, “Монгол уран бичлэг”, “Уул овоо тахих Монгол зан үйл”, Соёлын биет бус өвийн төлөөллийн бүртгэлд орсон “Монгол гэрийн уламжлалт урлал, зан үйл”-ийн материалд нэмэлт тайлбар, засвар хийж ЮНЕСКО-д илгээв.

С.Мөнхзул.

Биет бус соёлын өв хариуцсан сан хөмрөгч

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

БИЕТ ӨВИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАА

СӨТ-ийн сэргээн засварлах хэлтэс 2012 онд улс, аймгийн 15 музейн 81 үзмэрийг сэргээн засварлах /хүснэгт №1/, Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр"-г тусгагдсан Хөвсгөл аймгийн Бүрэнтогтох сумын Уушигийн өвөр, Хядаг, Улаанбаатар хот Ван хааны ордны туурь бүхий дурсгалуудын дэргэд танилцуулга чулуун самбар байрлуулах, Дорнод аймгийн Халх гол сумын Их бурханта дурсгалыг сэргээн засварлах, Булган аймгийн Баяннуур сум Улаан хэрмийн Шороон бумбагар хэмээх VI-VII зууны үед холбогдох бунханта оршуулагын байгууламж, түүний ханын зургийг хамгаалах, мөн Уран зургийн галерейн сан хөмрөгт хадгалагдаж буй галын утаа тортогт бохирдож, усанд норж гэмтсэн 900 гаруй зургийн 50-ыг цэвэрлэх, галд шатаж гэмтсэн зургийн 18-ыг сэргээн засварлахаар төлөвлөн ажилласан болно.

№	Музейн нэр	Уран зураг	Танка зураг	Даавуу зөөлөн эдлэл	Метал	Цаасан эмлэл	Археологийн олдвор	Мод сийлбэр	Баримал	Нийт
1	Археологийн хүрээлэн			3						3
2	Баянхонгор аймгийн музей		2	1		2				5
3	Булган аймгийн музей			1						1
4	Богд хааны ордон музей		3							3
5	Говь алтай аймгийн музей							2	1	3
6	Дундговь аймгийн музей		3		2			5		10
7	Завхан аймгийн музей				3			1		4
8	Хөвсгөл аймгийн музей			1		2		1		4
9	Төрийн түүхийн музей				3		1			4
10	Сэлэнгэ аймгийн музей			1				1		2
11	Сүхбаатар аймгийн музей				3			2		5
12	Уран зургийн галерей	11								11
13	Эрдэнэ зуу музей							5	10	15
14	Монголын үндэсний музей			8	1					9
15	ШУТИС-ийн нийгмийн технологийн сургууль						2			2
	Нийт	11	8	15	12	4	3	17	11	81

Хүснэгт №1

2012 онд нэмэлт захиалгаар /хүснэгт №2/ Их эзэн Чингис хааны мэндэлсний 850 жилийн ойг тэмдэглэх ажлын хүрээнд зохион байгуулсан "Чингис хааны өв" үзэсгэлэнд тавигдах МУИС-ийн Нийгмийн шинжлэх ухааны сургуулийн археологи-антропологийн тэнхимд хадгалагдаж байсан археологийн олдворуудыг сэргээн засварлав.

№	Байгууллага	Сэргээн засварласан үзмэрүүд
1	МУИС-ийн Нийгмийн шинжлэх ухааны сургуулийн археологи-антропологийн тэнхим	Эсгий ширдэг 1, дээл 3, хормогч 3, аяганы уут 1, модон аяга 1, хүрэл толь 2, мөнгөн бугуйвч 2, төмөр алх 1, Алт шармал мөнгөн эдлэл 2
2	Хархорум музей	Алт мөнгө, алт шармал хүрэл, төмөр эдлэл 156, шавар баримал 22, мод 24, даавуу зөөлөн эдлэл 16.
3	Эрдэнэзуу музей	Зандан зуу сүм /сийлбэр/

Хүснэгт №2

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Тэрчлэн Хархорум музейн үзмэр, Булган аймгийн Баяннуур сумын нутаг дахь Улаан хэрмийн Шороон бумбагарын бунхант булнаас илэрсэн археологийн олдворууд, Эрдэнэ-зуу музейн үзмэр Занданзуу сүмийн загвар, Баруун зуугийн ханын зураг, баганы чимэглэл луу, гол зуугийн бурхадын сэнтий, гарын барьц, үсний чимэглэлийн эвдрэл гэмтлүүдийг сэргээн засварлав. Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын нутаг Гол мод-2 хүннүгийн үеийн булшны олдворуудыг сэргээн засварлах ажлыг эхэлж байна.

Тус хэлтсийн мэргэжилтэнүүдийг мэргэшүүлэн сургах, мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх зорилгоор 2012 онд Герман улсын Гёте- Институт, ЮНЕСКО-гийн Монголын Үндэсний хороо, Гандантэгчэнлэн хийдтэй хамтарсан “Сүм хийдүүдийн цаасан баримтыг хадгалан хамгаалж сэргээн засварлах нь” сургалт семинарт хамруулав.

Мөн энэ онд АНУ-ын Вильмастоун болон Атланта хотын уран зураг сэргээн засварлах төвийн сэргээн засварлагчдыг урьж, уран зургийн сэргээн засварлах зориулалтын халдаг ширээг хэрхэн ашиглах дадлага сургалтыг өөрийн төв дээр зохион байгуулав. Тэрчлэн Шороон бумбагарын бунханы ханын зургийг хамгаалах судалгааны ажлын хүрээнд Итали улсын сэргээн засварлагч Лужан Лансфорд Родолфогийн оролцсон булш бунханы ханын зургийн хадгалалт, хамгаалалт сэдэвт сургалт, Монголын үндэсний музей, Франц улсын Парис хотын Угсаатны үндэсний музейн хамтарсан “Сан хөмрөгийн хадгалалт, хамгаалалт” сэдвийн дор Монголын үндэсний музей дээр зохион байгуулсан сургалтад оролцлоо.

С.Чинзориг.

Сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

Г.Анхсанаа

Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн

АРЫН ХАНГАЙН ТҮҮХ, СОЁЛЫН ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫГ БҮРТГЭН БАРИМТЖУУЛАА.

Монгол Улсын Сангийн сайд, Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухааны сайд, Мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн сайдын 2006 оны 09-р сарын 27-ны өдрийн 299/324/111 тоот хамтарсан тушаалаар “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйл болох булш, хиргисүүр, хадны зураг, бичээс, хүн чулуу, сүм хийд, эртний хотын туурь зэргийг бүртгэн тоолох” ажлыг 2008-2013 онуудад зохион байгуулахаар баталсан билээ. Энэ тооллогын ажил 2008-2011 онд Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар, Дорноговь, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Говьсүмбэр, Дархан уул, Орхон, Булган, Дунд говь, Төв (7 сум) аймгуудын нутаг дэвсгэрт байгаа түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлсийг бүртгэн баримтжуулан эхний 7 дэвтэр цомгийг аймаг тус бүрээр Соёлын өвийн төвөөс эрхлэн гаргаад байна.

2012 оны 6 дугаар сарын 5-наас 30 хоног, 9 дүгээр сарын 10-наас 30 хоног нийт хоёр сарын хугацаанд Архангай аймгийн нутаг дэвсгэрт байгаа түүх соёлын үл хөдлөх дурсгал болох чулуун зэвсгийн бууц, суурин, хадны

зураг, булш, хиргисүүр, буган чулуун хөшөө, хүн чулуун хөшөө, тахил тайлгийн онгон, эртний хотын туурь, сүм хийдийн үлдэгдэл зэргийг бүртгэн баримтжуулав.

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн Б.Даваацэрэн, П.Чинбат, Г.Анхсанаа, Архангай аймгийн музейн эрдэм шинжилгээний

ажилтан В.Баярсайхан, жолооч Б.Эрдэнэчимэг нарын бүрэлдэхүүнтэй хээрийн судалгааны баг нийт 11.000 км гаруй зам туулан Архангай аймгийн 19 сумын нутагт орших 350 гаруй түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудын анхан шатны товч тодорхойлолт хийж, гэрэл зураг болон видео бичлэгээр бүртгэн байримтжуулж, мэдээллийг улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээлэлийн санд байршуулав.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Юндэнбат.

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

Монгол угсаатны аман зохиолын онцгой төрөл болох тууль нь 2009 онд “Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалт”-д бүртгэгдэж “дэлхийд данстай” болсон билээ.

Монгол Улсын Засгийн газар, туулийн өв уламжлал устаж үгүй болохоос сэргийлж, хадгалж хамгаалах, туульч-ардын авьяастныг дэмжин алдаршуулах, туулийг хойч үедээ өвлүүлэх, судалж, сурталчлах асуудлыг иж бүрэн тусгасан “Монгол тууль” үндэсний хөтөлбөрийг 2011 онд батлан хэрэгжүүлж буй болно.

“Монгол тууль” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх алхам болгож, “Монгол туульчдын урын сан” улсын үзлэгийг Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яам, Шинжлэх ухааны академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Соёлын өвийн төв, Үндэсний музей хамтарч зохион байгууллаа. Энэ үеэр нэрд гарсан үеийн туульчдын гэрэл зургийн үзэсгэлэн, урианхай гэр, угсаатны эдлэл хэрэглэл, зан үйлийн үзүүлэгийг үзэгч, сонсогчдод толилуулав.

Туульчдын урын сангийн үзлэг 2012 он аравдугаар сарын 11-нээс 13-ныг дуустал гурван хоног үргэлжилсэн бөгөөд туульч авьяастнуудын урын сантай аль болох бүрэн бүтэн танилцахын тулд шүүгчид уртасгасан цагаар ажиллаж, шалгаруулалтыг гурван танхимд зэрэг явуулж дүгнэсэн юм.

Урын сангийн үзлэгт Ховд, Баян-Өлгий, Увс, Дорноговь аймаг болон нийслэл хотоос 17 туульч оролцож “Наранхүү хаан”, “Довон хар бөх”, “Аргил цагаан өвгөн”, “Хан харангуй”, “Даньхүрэл”, “Харгил хар баатар”, “Урьдын улаан Хонгор”, “Талын хар бодон”, “Алтай Чингэл баатар”, “Баянцагаан өвгөн”, “Бөх Алтан нударма”, “Бужиндаваа хаан”, “Галзуу хар хөхөл”, “Хүдэр мөнгөн тэвнэ”, “Хүрэл алтан дөш”, “Эзэн улаан бодон”, “Хаан цэцэн зурхайч”, “Агаан улаан хаан” зэрэг

ТУУЛЬЧДЫН УРЫН САНГИЙН УЛСЫН ҮЗЛЭГ

30 гаруй тууль хайлсан юм.

Монгол туульчдын урын сангийн улсын үзлэгийн тэргүүн байранд Алтайн Урианхай туульч Баатарын Авирмэдийн дэг сургуулийг өвлөн үргэлжлүүлж буй туульч А.Балдандорж шалгарч “Алтан гэрэгэ”, сая төгрөг, дэд байранд Баядын туульч Шаанцагийн Нямагийн дэг сургуулийг уламжилсан туульч Н.Анхбаяр шалгарч “Мөнгөн гэрэгэ”, найман зуун мянган төгрөг, гутгаар байрыг Урианхай туульч Сүхийн Чойсүрэнгийн урын санг залгамжилж буй туульч Э.Баатаржав эзэлж “Хүрэл гэрэгэ”, таван зуун мянган төгрөгөөр тус тус шагнагдлаа.

Соёлын өвийн төвийн Биет бус өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга С.Юндэнбат нар ажиллав.

Энэхүү үзлэг монгол туулийн урын сан, туульчдын ур чадварын өнөөгийн түвшинг бодитой харах боломж олгож, туулийг өвлөн хамгаалах арга замыг сонгон тодорхойлоход зохих үр нөлөө үзүүлсэн үйл явдал боллоо. Үзлэгээр туульчдын эгнээ залуу туульчдаар өргөжиж байгаа эерэг хандлага ажиглагдав. Уг үзлэг ахмад залуу туульчдын багш шавийн холбоог бататгаж, туулийн ая данг хэт эдүгээчлэх, туулийг аман зохиол, язгуур урлагийн бусад төрөл зүйлтэй хольж ялгаа заагийг нь бүдгэрүүлэх гэмээс

Үзлэгийн шүүгчээр МУИС-ийн Монгол хэл, соёл судлалын сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч доктор профессор С.Дулам, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Аман зохиол судлалын секторийн эрхлэгч доктор, профессор Б.Катуу, тууль судлаач доктор Т.Баясгалан, Нүүдлийн соёл иргэншлийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан доктор, профессор Ж.Энэбиш, СУИС-ийн хүндэт профессор, хөөмэйн багш Б.Одсүрэн,

зайлсхийх чиглэлд бодит сургаж болж, туулийн өв уламжлалыг хамгаалах хэтийн чиг хандлагыг тогтооход хувь нэмэр болов. Цаашид туулийг сонирхох, хүндэтгэн дээдлэх олон нийтийн үзэл ухамсрыг төлөвшүүлж, туулийн оршин амьдрах орчин, зан үйлийн уламжлалыг сэргээх, үе үеийн туульчдыг сурталчлан алдаршуулж, туульчийн нийгмийн үнэлгээг дээшлүүлэх, тууль хайлах нутаг нутгийн уламжлал, дэг сургуулийг өвлөн хамгаалж хойч

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

үед өвлүүлэх чиглэлээр дэс дараатай, зорилго чиглэлтэй цуврал үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгаа нь уг үзлэгээс харагдлаа. Туульчдын урын сангийн эл үзлэгийг хоёр жил тутамд уламжлал болгон зохион байгуулж байх нь туулийн урын сан өргөжин тэлэх, туульчдын ур чадвар өсч нэмэгдэх, тэдний залуу халаа төрж төлөвшихөд чухал ач холбогдолтой болохыг зохион байгуулагчид, өвлөгч авьяастнууд, судлаач мэргэжилтнүүдийн аль алин нь санал нэгтэй хүлээн зөвшөөрч буйг дашрамд дурьдсу.

ЛИМБЭНИЙ “БИТҮҮ АМЬСГАА” ЮНЕСКО-Д БҮРТГЭГДЭВ

Нүүдэлч Монголчуудын өвөг хөгжмийн зэмсгийн нэг нь лимбэ юм. Монголчууд лимбийг олон зууны турш өвлөн хөгжүүлэхдээ битүү амьсгаагаар хөгжимдөх өвөрмөц, давтагдашгүй арга барилыг буй болгосон гавьяатай.

Өдөр хоногоор мартагдаж байгаа эл ховор, хосгүй өвийг ЮНЕСКО-ийн “Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн жагсаалт”-д бүртгэн тунхагласан батламжийг хүлээн авах ёслол 2012 оны дөрөвдүгээр сарын 12-нд Үндэсний дуу бүжгийн эрдмийн чуулгад болов. Уг ёслолд ахмад, дунд, залуу үеийн төлөөлөл болсон 30 гаруй лимбэчид оролцлоо. Ёслолын үеэр ахмад лимбэч, лимбэний багш Н.Жамбалжамц, Л.Алтансүх, ХБК-ийн лимбэний багш Г.Нямжанцан нар Монгол улсын Соёлын тэргүүний ажилтан цол, тэмдгээр шагнагдав.

Лимбэний битүү амьсгааны уламжлалыг мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөр, агуулгад тусгах үндэс суурийг анхлан тавьсан хүн бол алдарч лимбэч Л.Цэрэндорж агсан юм. Битүү амьсгаагаар лимбэдэх уран чадварыг өмнөх үеэсээ өвлөн XX зуунд буухиалж, XXI зуунтай залгуулахад нэрт лимбэч Алдарт гавьяат хөгжимчин Л.Цэрэндорж, Л.Маам, МУГЖ М.Дорж нар түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Ахмад үеийн лимбэчдийн халааг авсан дунд үеийн төлөөлөл нь МУГЖ М.Бадам, МУГЖ Галсантогтох, МУГЖ Ө.Батжаргал, лимбэч багш Д.Энхтайван нар юм. Лимбэний битүү амьсгааг төгөлдөр эзэмшсэн эдгээр лимбэчдийн шавь нар, шавийн шавь нар нь эдүгээ эл

уламжлалыг залган авч явааг бахархан тэмдэглэж байна. Лимбэ хөгжмийн мэргэжлийн сургалт эдүгээ Улаанбаатар хот дахь Соёл урлагийн их сургууль, Хөгжим бүжгийн коллеж, Завхан аймаг дахь Хөгжим бүжгийн коллежид тус тус явагдаж байгаа.

Гэхдээ битүү амьсгаагаар лимбэдэх ардын уламжлалыг өвлөсөн ийм лимбэчид улсын хэмжээнд нэн цөөн байгаа нь энэ өвийн ирээдүйд сэтгэл түгших шалтгаан болж байгаа юм. 2007

онд лимбэний битүү амьсгааны уламжлалыг сэргээн хөгжүүлэх хойч үед өвлүүлэх зорилготой “Монголын Лимбэчдийн Холбоо”

байгуулагдаж, энэ холбоонд манай үеүеийн лимбэчид, судлаачид, урлаг соёлын зүтгэлтнүүд нэгдэн орсон байна. Тус холбоо нь энэ ховор хосгүй өвийг хойч үед өвлүүлэх, амьдарч хөгжих чадварыг хангах олон талт ажлыг төв орон нутгийн төр, захиргааны болон соёлын холбогдох байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэх нь дамжиггүй. Цаашид энэ өвийг хамгаалахын тулд:

- Ардын хөгжмийн уламжлалт урын сан, хөгжимдөх арга барилаас суралцах, судлах ажлыг шинэ шатанд гаргах

- Орчин цагийн мэргэжлийн зохиолчдын бүтээлд битүү амьсгааны ид шидийг илтгэн харуулах, лимбэчний ур ухаан, уран чадварыг сорих бүтээлүүдийг буй болгох

Тэрчлэн битүү амьсгаагаар хөгжимдөх ховор хосгүй арга барилыг эзэмшсэн лимбэчдийн нийгмийн үнэлгээг дээшлүүлэх шаардлага тавигдаж байгаа болно.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Г.Энхбат.

Соёлын өвийн төвийн захирал

“ИХ БУРХАНТ”-ЫГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ АЖИЛ ИД ӨРНӨЖ БАЙНА.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2007 оны 303 дугаар тогтоолоор “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах хөтөлбөр”-ийн үйл ажиллагааны төлөвлөлтийн 7.1.2-д Дорнод аймгийн Халх гол сум “Их бурхант” чулуун бурханы цогцолбор дурсгалыг 2009-2011 онд сэргээн засварлахаар төлөвлөсөн юм.

Монгол Улсын Ерөнхий сайд 2012 оны хоёрдугаар сард 11 тоот захирамж гарган, “Их бурхант”-ыг сэргээн засварлах тухай Улсын комисс байгуулан ажиллаж байна. Улсын комиссын дарга, БСШУ-ны сайд асан Ё.Отгонбаяр 2012 оны дөрөвдүгээр сарын 10-ны өдөр дурсгалыг сэргээн засварлахад шаардлагатай түүх, архивын мэдээлэл, хэрэглэгдэхүүн цуглуулах, аргачлал, арга зүйн зөвлөгөө өгөх зорилготой Эрдмийн зөвлөлийг байгуулжээ.

Энэ оны дөрөвдүгээр сард Эрдмийн зөвлөлийн гишүүдийн төлөөлөл оролцсон судалгааны баг Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутаг дахь “Их Бурхант” чулуун бурханы цогцолбор дурсгалтай танилцах, судалгааны цар хүрээг, тодорхойлох, сэргээн засварлалтын ажлын ерөнхий чиг хандлагыг газар дээр нь хэрхэн хийх талаар мэргэжлийн хүмүүстэйгээ санал солилцсон болно. Ингээд тус баг үндсэн таван төрлийн судалгааны ажлыг хийсэн билээ. Үүнд:

1. Эрдмийн зөвлөлийн гишүүн бурханч лам Г.Пүрэвбат “Их бурхант” дурсгалын гол шүтээн Жанрайсэг бурхан, түүний дагуул бурхадны тухай бурханы шашны онол, тиг ёсны дагуу хэд хэдэн бурхад байх ёстойг газар дээр нь магадлах, одоогийн байгаа бурхадны байрлал, тэдгээрийн зарим эвдэрч гэмтсэн хэсгүүдийг чухам ямар бурханы хэсэг болохыг тодорхойлох, ланз болон төвд үсэг, суварганы байрлал, зарим эвдэрч гэмтсэн үсэг, бичиглэлийг нөхөн сэргээж унших зэрэг ажлыг Дорнод

аймгийн Данригданжаалин хийдийн лам нартай хамтран хийлээ.

2. Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлах хэлтсийн дарга С.Чинзориг өмнөх 2007-2008 онд “Их бурхант” дурсгалын эвдрэл гэмтлийн талаарх судалгааг баталгаажуулах, цементэн бохирдлыг цэвэрлэх талаар арга зүй боловсруулах, чулуун бурхад нэг бүрийн эх биен дээрх байгалийн гаралтай шороон будгийн өнгө дэвсгэр, залгаас хоорондын шавар лагшиныг хийсэн техник ажиллагааг тодорхойлох, зарим цементэлсэн бурхадныг шавж өрсөн чулуун хэсгээс бурхадны жижиг хийц эдийг олж батлагаажуулах, Буйр нуур орчмын дэргэд байгаа чулуун бурхад нь “Их бурхант”-ын чулуун бурхад болохыг нотлох зэрэг ажлыг бусад сэргээн засварлагч нарын хамт хийж гүйцэтгэв.

3. Эрдмийн зөвлөлийн гишүүн, судлаач, доктор Х.Энхтүвшин 1995-1996 оны “Их бурхант”-ын судалгаан дээр үндэслэн тухайн үеийн бурханы төрх, орчин тойрны байдал, түүнд гарсан өөрчлөлт зэргийг одоогийнхтой харьцуулан судлах, дурсгалыг хийхэд ашигласан чулуу, шавар зэрэг хэрэглэгдэхүүнийг авч байсан байж болох 30-60 км радиуст судалгааны ажлыг хийсэн болно.

4. Соёл урлаг хөгжүүлэх сангийн мэргэжилтэн Б.Дамчаа “Их бурхант” дурсгалын цементэн бохирдлыг цэвэрлэх анхан шатны ажил, хогийг зайлуулах, дурсгалыг сэргээн засварлалтанд ашиглах чулууг олборлох, татах, дурсгалын гадна хүрээ хашааны дотор талыг тэгшлэн засах, бурханы гадна талын үсгийг тодруулах зэрэг ажилд зарцуулагдах ерөнхий төсвийг газар дээр нь зохиох ажлыг хийв.

5. ШУА-ийн Байгалийн шинжлэлийн нэгдсэн лабораторын

ажилтан Э.Баянжаргал дурсгалыг бүтээхэд ашигласан чулуу, шаврын дээжийг 10-12 цэгээс судалгаанд зориулан авах, мөн сэргээн засварлалтанд ашиглагдах орд газраас зохих хэмжээний чулуун дээжүүдийг авав.

Багийнхан хээрийн дээрхи судалгааны ажлаар цуглагдсан хэрэглэгдэхүүндээ тулгуурлан бурханы тиг ёсны дагуу ямар ямар бурхан байх ёстой, түүний хэдэн нь одоогоор газар дээрээ байгаа, хэдийг нь сэргээн засварлах, мөн шинээр хэдэн бурхан хийх талаар нэгдсэн саналд хүрэв. Мөн сэргээн засварлах ажлыг эхлүүлэх, сэргээн засварлалт ажлыг эхлүүлэхэд шаардлагатай ажлын саналыг боловсруулсан байна.

Энэ ялдамд Соёлын өвийн төвөөс “Их бурхант” дурсгалыг сэргээн засварлах 2012 оны ажлын төлөвлөгөөний дагуу ямар ажил хийснийг танилцуулья. Үүнд:

1. Ажлын төлөвлөгөөний тав дахь заалтын дагуу түүх, археологийн судалгаа хийх зорилгоор түүхч Х.Энхтүвшингээр ахлуулсан ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн ажилтан Р.Мөнхтулга нарын таван хүний бүрэлдэхүүнтэй баг сэргээн засварлахын өмнөх археологийн малталт судалгааны ажлыг 14 хоногийн хугацаанд хийж гүйцэтгэв. Археологийн судалгааны багийн ажил энэ 14 хоногийн хугацаанд амжихааргүй их байсан тул үргэлжлүүлэн хоёр сараар сунган ажиллуулсан болно.

2. Ажлын төлөвлөгөөний есдөх заалтын дагуу Бурханы нүүрэн хэсэг болон зарим чулуун бурхан, гаднах чулуун хэрмэн хашаанд шаардлагатай түүхий эд буюу нутгийн байгалийн чулуу 130м3-г орон нутгаас нь олборлож нийлүүлэх ажлыг “Бодь буян” ХХК Их бурхантанд очиж, 14 хоногийн хугацаатай ажиллан 130 м3 чулууг Сөдөтийн рашаан орчмын 2-3

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

газраас татаж, дурсгалын гадуур хэрмэн хашааны дөрвөн талд буулгасан байна.

3. Ажлын төлөвлөгөөний 12 дахь заалтын дагуу дөрвөн махранзыг шинээр хийх ажил зориулан бурхадыг хийх техникийн саналд баримтлах арга зүйн зөвлөгөөний дагуу Дорнод аймаг “Мэдрэхүйн мэлмий” ХХК-тай гэрээ байгуулан ажилласнаар махранзыг 2012 оны 11 дүгээр сарын эхээр орон нутгийн комисс хүлээн авсан байна.

4. Ажлын төлөвлөгөөний долоо, арав дахь заалтын дагуу Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагчдын 25 хүний бүрэлдэхүүнтэй баг чулуун бурханы эх биеийн дээрх цемент болон түүний араар хүрээлж буй бурхадын цементэн бохирдлыг цэвэрлэх, Жанрайсэг бурханы хүрээлж буй ханан өрлөгийг шинэчлэн засварлах, гол шүтээн бурханы хөлийн дорх Бодисадва бурханыг засах ажил, хэрмэн хашааны дөрвөн булангийн суваргын өрлөгийг задлах, Голын шүтээн бурханы мэлмий, нүүрийг сэргээн засварлах ажлыг 2012 оны аравдугаар сарын

18-н хүртэл хүртэл хугацаанд хийжээ. Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагчид, мөн Буйр нуурын эрэг дээрх таван ширхэг Аюуш бурханы үлдэгдэл чулуун хэсгүүдийг Улаанбаатар хотноо өөрсдийн байранд зөөж, авчирч дутуу хэсгүүдийг нөхөн сэргээн засварлах ажлыг хийж байна. Уг бурхадыг 2012-2013 оны өвөл хавар сэргээн засварлаж дуусган 2013 оны сэргээн засварлалтын ажил эхлэх үед Их бурхантад байрлуулахаар төлөвлөн ажиллаж байна.

5. Ажлын төлөвлөгөөний есдүгээр заалтанд буй сэргээн засварлалтандашаарлагатайтүүхий эд болох чимэглэлийн ногоон чулууг бэлдэх зорилгоор Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтнүүд 2012 оны 11 дүгээр сард Говь-Алтай аймгийн ЗДТГ, аймгийн музей, аймгийн МХГ-тай хамтран ажиллаж 5 тонн чулууг аймгийн төвөөс 15 км зайтай орших Ногоон толгой гэдэг газраас зөөж тээвэрлэн авчирсан болно.

6. Ажлын төлөвлөгөөний 13 дахь заалтын дагуу Сэргээн засварлах үйл ажиллагааг гэрэл зураг, дүрс бичлэгээр

баримтжуулах, олон нийтэд хэвлэл мэдээллээр танилцуулах зорилгоор “Их бурхантын сэргээн засварлалт” вэб сайт хийх, хөдөлгөөнт дүрслэл бүхий вертуал түр хийх зорилгоор 3600 эргэлт бүхий панорам зураг авалтыг засахаас өмнөх байдлаар нь хийсэн ба холбогдох түүх архивын болон сэргээн засварлах ажлын талаархи мэдээллийг нэгтгэн “Уран софт” ХХК-тай гэрээ байгуулан хийж, ашиглалтанд оруулаад байна.

Их бурхант” сэргээн засварлалтын 2012 оны ажлын тайланг www.ikhburkhant.eheritage.mn цахим хуудаснаас уншиж танилцах боломжтой. Судалгааны ажлын тайланг ССАЖЯам, Соёл, урлаг хөгжүүлэх сан, Дорнод аймгийн ЗДТГазар тус бүр хүргүүлсэн болно.

“Их бурхант” дурсгалын сэргээн засварлалтын ажил 2013 онд үргэлжлэн хийгдэх бөгөөд шүтээн бурханы нүүр, их бие лагшингийн хэсэг, арын долоон бурхан, чулуун хэрмэн хашаа засагдсан байхаар төлөвлөгдөөд байна.

С.Чинзориг.

Сэргээн засварлах хэлтсийн дарга

“ШОРООН БУМБАГАР” ДУРСГАЛ

Улаан хэрмийн Шороон бумбагар” дурсгал нь Улаанбаатар хотоос 200 км-т, Булган аймгийн Баяннуур сумын төвөөс 18 км зайтай, Баян улаан уулын зүүн талын энгэрт оршино.

Бунханы дээрх шороон овоолгийн суурийн голч нь 32 м, газрын хөрснөөс дээш өндөр нь 4.0 м бөгөөд холоос харахад шороон овоолго мэт харагдана. Энэ дурсгалыг 2011 онд Монгол Улсын Шинжлэх ухааны академийн харьяа Түүхийн хүрээлэн, Нүүдлийн Соёл иргэншлийн Олон улсын хүрээлэн, Казакстан улсын Астана хотын Л.Н.Гумилевийн нэрэмжит

Евразийн үндэсний их сургуулийн судлаачдын хамтарсан судалгааны баг малтан судалж, VI-VII зууны үед холбогдох эртний нүүдэлчдийн язгууртаны бунхант булш болохыг тогтоосон билээ.

Бунхант булшнаас илэрсэн алт, мөнгө, хүрэл, төмөр, мод, шавар, даавуу торго, ханын зургууд зэрэг төрөл зүйлээр баялаг 500 гаруй олдворууд нь Монголд төдийгүй Төв Азийн нүүдэлчдийн бүс нутгаас урьд нь олдож байгаагүй маш ховор

нандин дурсгалууд бөгөөд эртний нүүдэлчдийн соёл урлаг, шашин шүтлэг, гадаад харилцаа, урлах эрдэм, аж ахуй хөтлөх технологи, юү бүтээж, хэрхэн амьдарч байсныг

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

одоогийн бидэнд бүх талаас нь харуулж чадахуйц иж бүрэн хосгүй үнэт өв юм.

2012 онд дээрх олдворуудыг Япон улсын Сумитомо сангийн санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр цэвэрлэж бэхжүүлэх, сэргээн засварлах ажил хийгдэж, Хар хорум музейн үзмэрт тавигдсан олдворууд нь судлаачид үзэгчдийн сонирхолыг татаж байна.

Бунхант булшны үүдэвчийн хоёр талын хана болон бунхны хананд царай төрх нь өөр өөр, төрөл бүрийн хувцастай, янз бүрийн зан үйл үйлдэж эрэгтэй, эмэгтэй хүний дүрслэл 20 гаруй, бунханы үүдэвчний хоёр талын хананд луу мэт толгойтой, барын бие

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Үүдэвчний зүүн талын ханын зураг

Бунханы дотор талд

сүүлтэй амьтан, үхэр мэт толгойтой домгийн амьтан, сүм, зэллэн нисэж буй шувууд зэргийг дүрсэлсэн 40 орчим ханын зураг бий.

Өдгөө ханын зургийг бунханд анхны байгаа байдлаар нь хадгалж байгаа бөгөөд цаашид тогтвортой удаан хугацаанд хадгалж хамгаалах нь чухал гэж үзэж байна.

2011 оны аравдугаар сард бунханы дотор талд хөрсний нуралтаас сэргийлж модоор бэхэлгээ хийсэн хэдий ч өндөр чийгшилтэй орчны нөлөөгөөр бэхэлгээний мод хийгээд ханын зураг дээр мөөгөнцөр ургаж тархсан тул уг бохирдолыг цэвэрлэх, дулаалгын хучилтыг сольж шинээр хийх ажлыг 2012 онд хийж гүйцэтгэв.

У.Эрдэнэбат.

Доктор (DR.phil), МУИС-ийн НШУС-ийн
Археологи-Антроплогийн тэнхимийн эрхлэгч

Б.Мягмарсүрэн.

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ДУНДАД ЗУУНЫ МОНГОЛЧУУДЫН ХУВЦАСНЫ ШИНЭЭР ОЛДСОН ДУРСГАЛУУД, ТҮҮНИЙ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Энэ 2012 оны хавар Баянхонгор аймгийн Баян-Өндөр сумаас ирүүлсэн мэдээллийн мөрөөр МУИС-ийн НШУС-иас Археологи-Антроплогийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор У.Эрдэнэбат ахлагчтай судалгааны багийг тийш

нь томилон илгээж тус сумын нутаг Дунд нуруунд дундад зууны нүүдэлчдийн хадны оршуулгын гурван дурсгал илрүүлэн малталт

судалгаа хийсэн юм.

Судлаачдыг очиход нутгийн учир үл мэдэх зарим иргэд эртний булшийг хэдийн тонож сүйтгэсэн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

байжээ. Шүүтийн агуйд давсан дотор оршуулсан байсан гэх эртний хатмал шарилыг ухвар мөчид хүмүүс нэгэнт устгасан бөгөөд оршуулганд хэрэглэсэн гэрийн хана, модон эмээлийг эвдэж хаясан байв. Археологичид хадны хонгилоос хүний хатсан ясны үлдэгдэл, өрмөг дээлийн тасархай, сүлжмэл дээс, эмээлийн бүрээсийн үлдэгдэл, хонины далны яс зэрэг зүйлийг малтаж авчээ.

Шүүтийн хадны оршуулгаас зөв тийш дарсан ташуу энгэртэй, бүсэлхийдээ тусгайлан ширээс гаргаж оёсон олон хуниастай, богинохон дэрэвгэр хормойтой, үсийг нь дотогш харуулж зүйж эсгэж оёсон нэхий дотортой өвөл цагийн дээл олдсон нь XIII-XIV

Зураг 1

зууны монгол цэргийн хувцасны төлөөлөл болно /Зураг 1/.

Уг дээлийн хамгийн онцлох зүйл нь дээлийн энгэр сэнжигний хэсэгт зориуд хагархай гаргаж оёсон, товчоор товчилдог тусгай даравч бүхий таславч болно /Зураг 2/.

Зураг 2

Юань улсын ордны зураач Лиү Гуандаогийн 1280 онд зурсан “Хубилай хааны ав” хэмээх уран зурагт, их хааны хамт авлан шувуучилж яваа бүлэг морьтон яг ийм ханцуйгаа сугалдрагалдаг хагархай сэнжигтэй дээлтэй байгааг үзэж болно /Зураг 3/.

Зураг 3

Үүнтэй ижил хийц загвартай, монгол цэргийн дээл өмнө нь манай улсын нутгаас Баянхонгор аймгийн Баянцагаан сумын Дугуй Цахирын агуйгаас биет байдлаар олдож байсан билээ.

Дунд нурууны Бургаст хэмээх газраас олдсон хадны оршуулгаас XIII-XIV зууны үеийн 60 гаруй настай эрэгтэй хүний шарил болон хүүрт өмсгөсөн дээл хувцас, бүсний арал, нумын модны үлдэгдэл гарсан байна.

Харин Гозгор толгой хэмээх газар Юань гүрний үеийн монгол хатныг дөнгөж төрөөд эндсэн бололтой, нэхий өлгийд боосон нярай хүүхэдтэй нь хамт оршуулсан байжээ /Зураг 4/.

Зураг 4

Хэдийгээр уг булшийг ухаж төнхөн, зарим эд зүйлсийг эвдэж

устгасан боловч үлдэж хоцорсон эд өлгийн дурсгалын дотор Монголын Эзэнт Гүрний түүхэнд холбогдох ховор нандин олдворууд цөөнгүй байлаа. Тухайлбал, эндээс XIII-XIV зууны үеийн монгол эхнэр хүний өмсөж байсан богтаг малгайн үлдэгдэл, бүтэн зэс хөөмөл чимэглэл, малгайн шанаавчин дээр сувдаар хэлхэж хийсэн сүйхэн чимэг, юуу, тана эрдэнийн унжлагатай зэс ээмэг, малгайн оройд өдөн чимэглэл тогтоох зориулалттай сийлбэртэй модон суурь, бүтэн цас толь, шүдийг нь хугалсан модон сам олджээ.

Шарилын дор тэмээний ноос зулж зээг тавьж оёсон гоёмсог хээ угалзтай эсгий ширдэг дэвссэн байжээ /Зураг 5/.

Зураг 5

Уг ширдэгний хээ угалз, хийж урласан загвар хийц зэрэг нь Төв Азийн эртний нүүдэлчид ба Хүннүгийн эсгий ширмэлийн урлагийн технологи дундад зууны монголчуудад цаашид уламжлагдан хөгжсөн болохыг нотолж байна.

Түүнээс гадна Гозгор толгойн хадны оршуулгаас улаан чий будагтай модон аяга олдсон нь ёроолдоо хар бэхээр монгол хэлээр бичсэн эвхмэл дөрвөлжин үсгийн бичээстэй юм /Зураг 6/.

Энэхүү бичгийг “хияан” юмуу “хияад” гэж уншиж болохоор байгаа бөгөөд энэ нь түүнийг хэрэглэж байсан эзний овгийн үсэг бололтой гэж судлаачид үзэж байна. Хэрэв тийм бол Гозгор толгойн хадны хонгилд оршуулсан залуу хатан нь Чингис хааны Алтан ургийн Хияад Боржигин овгийн хүн байж мэдэх юм.

Хулгайч тонуулчид хатны булшийг тонохдоо хүүрт өмсгөсөн дээлийг тасдан хадны хонгилын урд

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Зураг 6

буланд бөөгнүүлэн хаясан байв. Эндээс хоёр дээлийн үлдэгдэл олдсоны нэг нь цэцгэн хээтэй, улаан өнгөтэй торгоор хийсэн, зөв энгэртэй, бүсэлхийгээрээ олон хуниастай урт хормойтой, урин цагийн дээл байв. /Зураг 7/.

Зураг 7

Дээлийн үлдэгдлийг үзэхэд зөв энгэртэй байсан бололтой, баруун суганд бүчилсэн даавуун тууз зангилаатай хэвээр үлдсэн байлаа. Гозгор толгойн хадны оршуулгаас бас өөр нэг дээлийн ар нуруу, баруун ханцуйн том тасархай олдсон нь битүү үүлэн хээтэй, хормойн хэсгээр өргөн зурвас хээ гаргаж нэхсэн улаан шар өнгийн торгоор хийсэн ажээ /Зураг 8/.

Баянхонгор аймгийн нутгаас шинээр илрүүлсэн эдгээр ховор

Зураг 8

олдворуудыг Улаанбаатар хотноо Соёлын өвийн төвд цэвэрлэн бэхжүүлэн, сэргээн засварлах ажил хийж Эзэн Богд Чингис хааны мэндэлсний 850 жилийн ойгоор Монголын Үндэсний Музейд зохион байгуулсан "Чингис хааны өв" сэдэвт үзэсгэлэнд тавьж олон нийтэд толилуулсан билээ.

Дээлийн сэргээн засварлалтын талаар

Дээрхи олдворуудын эсгий болон нэхий дотортой, даавуун гадартай өвлийн дээлний сэргээн засварлалтын талаар өгүүлье. Дээлийг анх хүлээж авахад үрчийж хунигдсан, тоос шороо ихтэй, өвс ургамал, хорхой шавьж болон мэрэгч амьтны ялгадас ихээр наалдаж бохирдсон байсан. Ханцуй нь нэхий дотортой агаад үс нь хорхойд идэгдэж дан арьс үлдсэн байв. Баруун талын ханцуй нь салсан, дээлний энгэр хормой, ханцуй нь даавуун болон арьсан нөхөөстэй байв. Хормойн дотор талд зузаан эсгийгээр нөхөөс хийсэн бол дээлний зарим хэсгийн даавууны завсарт бараг эсгийрээгүй, ноосыг нимгэн зулсан байдалтай байна. Он цагийн явцад дээлний зах, энгэр, хормойн хэсэг устаж үгүй болжээ.

Уг дээлний гэрэл зургийг авч баримтжуулалт хийсний дараа нойтон цэвэрлэгээ хийв. 50% этилийн спиртээр ариутгаад цэвэршүүлсэн буюу нэрмэл усаар олон дахин зайлж угаасны дараа налуу хавтан дээр дэлгэж ар, өвөр талаас нь хүчил, шүлтгүй цэвэр ус урсгаж цэвэрлэв. /Зураг 9/

Археологийн бөс даавуун эдлэлүүд нь маш их хуурайшсан

бутрамтгай, эмзэг болсон байдаг тул тэр болгоныг угааж болохгүй байлаа.

Зураг 9

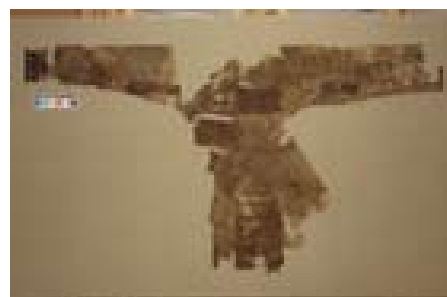
Цэвэрлэгээний дараа цэвэр даавуун алчуур болон ус, чийг шингээгч цаас (blotting paper) ашиглан ус чийгийг шингээн авч тэнийлгэв. Үзмэрийн үрчгэрийг тэнийлгэхийн тулд хэзээ ч индүүдэж болохгүй тул шаардлагатай хэсгийг дахин чийглэж blotting paper ашиглан тэнийлгэлээ.

Тэнийлгэн зассан дээлээ цаашид энэ хэвээр нь хадгалахын тулд хавтгай модон самбар дээр бэхлэн, байрлуулав. /Зураг 10, 11/

Зураг 10

Эмзэг хэврэг болсон археологийн олдворуудтай музейн орчны хадгалалт, хамгаалалтын горимын дагуу харьцах нь зүйтэй юм.

Зураг 11

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Д.Нямдорж.

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

Ц.Солмон.

Соёлын өвийн төвийн гадаад харилцааны ажилтан

“ГАЛД ӨРТСӨН УРАН ЗУРГИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ” ТӨСӨЛ

Манай төв 2007 оноос эхлэн уран зураг сэргээн засварлах, мэргэжилтэн бэлтгэх чиглэлээр АНУ-ын Виллямстауны уран зураг сэргээн засварлах төвтэй хамтран ажиллаж байгаа билээ. Энэхүү хамтын ажиллагааны үрдүнд манай сэргээн засварлагчдыг мэргэшүүлэн сургах дадлага сургалтыг АНУ болон Монгол улсад харилцан хэд хэдэн удаа амжилттай зохион байгуулж, сэргээн засварлалтын ажилд орчин үеийн дэвшилтэт тоног төхөөрөмж, материал хэрэглэгдэхүүн, арга ажиллагааг нэвтрүүлэхэд хамтран ажиллаж байна.

2008 оны долоодугаар сарын 01-ний олон нийтийг хамарсан үймээний үеэр болон 2009 оны тавдугаар сарын 19-ний өдөр Уран зургийн галерейн сан хөмрөгийн өрөөнд гарсан гал түймэрийн аюулд олон зуун уран зураг сүйдсэн билээ. 2008 оноос хойш тэдгээр уран зургийг хөө тортогноос салган цэвэрлэх, сэргээн засварлах ажлыг манай байгууллага өөрийн боломж бололцооны хирээр хийж ирсэн ч галд өртсөн уран зургийг сэргээн засварлах зориулалтын тоног төхөөрөмж байгаагүй нь ажилд хүндрэл учруулж байлаа.

Тиймээс тэдгээр уран зургийг сэргээн засварлахад нэн шаардлагатай вакуум халдаг ширээ, бодис хэрэглэгдэхүүнийг базаах, сэргээн засварлалтын үйл ажиллагааг хэвийн явуулах зорилгоор манай төв “Шатаж гэмтсэн уран зургийн сэргээн засварлалт” төслийг санаачилж Монгол Улсад суугаа АНУ-ын Элчин сайдын нэрэмжит сангийн дэмжлэгтэйгээр 2011 оны зургаадугаар сараас эхлэн хэрэгжүүлж байна.

Энэхүү уран зураг сэргээн засварлах вакуум халдаг ширээг Монгол улсад анх удаагаа манай

төв сэргээн засварлах үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлж байгаа бөгөөд галын гэмтэлтэй уран зургаас гадна будаг нь ховхорсон, хагарсан, хөндийрсөн уран зургийг сэргээн засварлахад ашиглах юм.

Төслийн хүрээнд галын гэмтэлтэй 24 уран зураг сэргээн засварлах бөгөөд сэргээн засварласан уран зургийн үзэсгэлэнг олон нийтэд үнэ төлбөргүй зохион байгуулж, сэргээн засварлалтын холбогдолтой фото зураг, мэдээллийг энэхүү төсөлд тусгайлан хийсэн вэб сайтад байршуулна. Галын улмаас шатаж гэмтэн сан хөмрөгт хураалттай хадгалагдаж, хүмүүсийн хүртээл болж чадахгүй байгаа олон зуун уран зургийг сэргээн засварлаж, хойч үедээ өвлүүлэн үлдээхэд энэхүү төсөл үнэтэй хувь нэмэр оруулах нь эргэлзээгүй юм. Цаашид энэхүү вакуум халдаг ширээг дан ганц Монголын уран зургийн галерейд хадгалагдаж байгаа галын гэмтэлтэй зургаас гадна улс, аймгийн музейд хадгалагдаж байгаа гэмтэлтэй уран зургийг сэргээн засварлахад ашиглана.

Ингээд төслийн явцын талаархи мэдээллийг та бүхэнд хүргэе.

Уран зургийн сэргээн засварлалтанд нэн шаардлагатай вакуум халдаг ширээ, материал хэрэглэгдэхүүнийг АНУ-аас худалдан авч, галын гэмтэлтэй уран зургийг сэргээн засварлах ажлын бэлтгэлийг хангасан.

Вакуум халдаг ширээ

Материал хэрэглэгдэхүүнүүд

Мөн вакуум халдаг ширээ ашиглан галын гэмтэлтэй уран зургийг сэргээн засварлах, Монголын сэргээн засварлагчдыг туршлагаар хангах зорилгоор АНУ-ын Виллямстауны уран зураг сэргээн засварлах төвийн сэргээн засварлагч Синтия Лук болон Атлантагийн уран зураг сэргээн засварлах төвийн сэргээн засварлагч Ларри Шатс нар 2012 оны 5 дугаар сарын 14-өөс 18-ны өдрүүдэд тус төв дээр ажиллаж, хамтарсан сургалт, дадлага ажлыг зохион байгуулав.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Сургалтыг БСШУЯ-ны Соёл, урлагийн бодлогын газрын дарга Б.Наранзун, Монгол дахь АНУ-ын Элчин Сайдын Яамны олон нийттэй харилцах албаны дарга Алисон Алжео нар нээв.

Вакуум халдаг ширээний хэрэглээ, орчин үеийн уран зураг сэргээн засварлалтын харилцан ялгаатай арга барил болон уран зургийн сэргээн засварлалтад хэрэглэгддэг

материалуудын талаар харилцан ярилцаж, туршлага солилцон ажилласан нь энэхүү хамтарсан ажлын онцлог байв. Уг сургалтад зориулан Уран Зургийн Галерейн сан хөмрөгөөс галын улмаас гэмтсэн 4 ширхэг уран зургийг сонгосон ба тэдгээр нь хоорондоо харьцангуй өөр өөр байдлаар гэмтэж цэврүүтсэн байв.

Г.Одон "Нянтайсүрэн" 1979 он, 60x48см, зотон тос

Г.Соосай "Миний Монгол" 1989 он, 102x82см, зотон тос

Г.Одон "Партизан Чимэд" 1968 он, 33x45см, зотон тос

Ц.Баатарцогт "Зун" 1972 он, 100x80см, зотон тос

Эдгээрээс жишээ болгон Г.Соосай "Миний Монгол" уран зургийн гэмтэл засварын явцын фото зургуудыг хавсарган оруулав.

Зураач дээрх бүтээлийг нь 1989 онд 102x82см хэмжээтэй зотон дээр тосон будгаар нягт зузаавтар, жигд бичилт хийж туурвижээ.

Тус бүтээл нь галын улмаас үүссэн халалт болон утаа тортогт гэмтэхдээ зургийн талаас дээш хэсэгт аажмаар халалт үүссэнээр тосон будгийн зузаавтар давхаргад томоохон хэмжээний олон тооны цэврүүнүүд үүссэн байна. Мөн халалтын улмаас будгийн өнгөн давхарга шарлаж зургийн гадаргуу утаа тортогт дарагдсан байв.

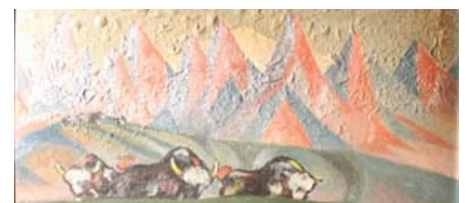
Зургийн гэмтлийг засахдаа зургийн ар талаас BEVA371 цавуу түрхэж вакум халдаг ширээний тусалцаатайгаар цэврүү гэмтлийг аажмаар амжилттай буулгав.

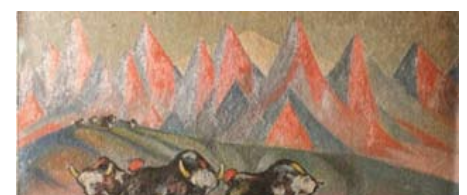
Бүтээлийн гэмтсэн байдал

Вакум халдаг ширээн дээр цэврүүг буулгах явц

цэврүүг буулгахаас өмнө

цэврүүг буулгасны дараа

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Бүтээлийн цэврүүтсэн гэмтлийг буулгаж гадаргууг хэвийн тэгш болгосоны дараа зургийн цэвэрлэгээг эхлэв.

Цэвэрлэгээний явц

Цэвэрлэгээний явц

Засварын өмнө

Засварын дараа

Уран зургуудын гэмтлийн хэмжээ харилцан ялгаатай байгаа нь сэргээн засварлах ажлын үр дүнд шууд хамааралтай байгаа нь дээрх бүтээлүүдийг засварлах явцад харагдаж байв.

Үүний зэрэгцээ вакум халдаг ширээг ашиглан цэврүүг буулгах, арлах зэрэг сургалтын явцад хийгдсэн ажлууд нь галын улмаас гэмтсэн уран зургийг цаашид хэрхэн сэргээн засварлах хийгээд тэдгээрийн хадгалалтыг уртасгах гэх мэт санаа зовоосон олон ажлын гарц, эхлэл болж байгааг онцлууштай юм.

Д.Нарантуяа.

Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга

МУЗЕЙН САН ХӨМРӨГИЙН УЛСЫН ТООЛЛОГО

Монгол Улсын Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулинд түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн улсын тооллогыг дөрвөн жил тутамд явуулж байхаар заасны дагуу БСШУ-ны /хуучин нэрээр/ сайдын 2012 оны А/441 дүгээр тоот тушаалаар музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого 2012 оны наймдугаар сарын 15-наас эхлэн явагдаж байна.

Улсын болон аймгийн музей, сумдын орон нутаг судлах танхимуудаас гадна соёлын өв, дурсгалууд хадгалагдаж байгаа Эрдэнэсийн сан, сүм хийд, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, номын сан зэрэг нийтдээ 303 байгууллага улсын тооллогод хамрагдаж байна.

Соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогыг чанартай, үр дүнтэй зохион явуулахад үзмэр, эд өлгийн зүйлийн бүртгэлийн дэвтрийг нэгдсэн журмаар хэвлүүлэн тооллогод хамрагдаж буй байгууллагуудад тарааж, төрөл бүрийн хэмжилтийн шугам, электрон жин, үзмэр зөөх зориулалт бүхий сагс, тэргэнцэр зэрэг материал, хэрэгслээр жигд хангасан.

Улсын тооллогын бэлтгэл ажлыг хангах хүрээнд Соёлын өвийн төв, Монголын Үндэсний музей, Байгалийн түүхийн музей хамтран музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын сургалтыг 2012 оны наймдугаар сарын зургаанаас есний өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсан. Улсын болон 21 аймгийн музей, Өвөрхангай аймгийн Төвхөн хийд, Шанхын баруун хүрээ хийд, ШУА-ийн Палеонтологийн хүрээлэн, Эрдэнэсийн сан, Үндэсний номын сан, Мэргэжлийн хяналтын газар зэрэг нийт 43 байгууллагын 128 ажилтнууд оролцов. Аймгийн музейгээр дамжуулан сумдын орон

нутаг судлах танхимыг мэргэжил, арга зүйгээр хангаж байна.

БСШУ-ны сайдын 2012 оны 6-сарын 25-ны өдрийн А/355 тоот тушаалаар "Музейн сан хөмрөгийг бүртгэх, баримтжуулах заавар" батлагдсантай холбогдуулан музейн ерөнхий бүртгэлийн дэвтрийн хөтлөлтөд гарч байгаа өөрчлөлт, тэдгээрийг хэрхэн хөтлөх тухай, үзмэрт хувийн дугаар өгөх зарчим, хувийн дугаарыг үзмэрийн биет дээр бэхлэх, байгалийн түүхийн үзмэрийг бүртгэх, үзмэрийн бүртгэн баримтжуулалтын гэрэл зургийг авах тухай, бүртгэлийн програм хангамжийг ашиглах, тооллогын дүнг тайланг хэрхэн бичиж, тайлагнах зэрэг арга зүйн хичээлүүдийг заасан бөгөөд гарын авлага болгон хэвлүүлэн тараав.

Энэ удаагийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогоор, үзмэрийн бүртгэлийг "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийг ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтэрт гараар бичиж бүртгэхээс гадна програм хангамжид шилжүүлэх ажлыг анх удаа хийж байгаа юм.

Соёлын өвийн төв нь мэдээллийн технологийн "Сайбер-Андромеда" ХХК¹-тай хамтран "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтрийг програм хангамж болгон боловсруулан, музейнүүдэд тараан суурилуулсан.

Бүртгэлийг гараар үйлдэх нь үзмэрийн үнэн зөв, найдвартай байдлыг хангах музейн эзэмшлийн хууль эрх зүйн үндсэн баримт бичиг болдог. Өнөө үед олон улсад музейн үзмэрийн бүртгэлийг гараар бичиж бүртгэх болон цахим хэлбэрээр бүртгэх хэлбэрийг өргөнөөр ашиглаж байна. Тооллогын бүртгэлийг компьютерийн програмж

хангамжид шилжүүлэн цахим хэлбэрт оруулах нь үзмэрийн бүртгэл, баримтжуулалтыг автоматжуулж, сан хөмрөгийг төрөлжүүлэн ангилах, үзмэрийн цуглуулгын тоон статистик дүн мэдээг гаргах, эрэлт хайлтыг хялбар болгох, цуглуулгын бодлого төлөвлөлт, хадгалалт, хамгаалалт зэрэг музейн үйл ажиллагаанд ашиглахад чухал ач холбогдолтой.

Монгол Улсын музейн холбогдох дүрэм журамд заасны дагуу зөвхөн улсын тооллогоор "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн дэвтэрт буруу, ташаа бүртгэгдсэн үзмэрийн бүртгэлийг засах, сайжруулах ажил хийгддэг.

Улсын тооллогын үеэр музейнүүд бүртгэлийн дэвтэрт хувийн дугаар давхардсан, ташаа нэрлэгдсэн, бүртгэлд огт тусгагдаагүй, музейн сан хөмрөгөөс хасах саналтай зэрэг үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг ялган, алдаа мэдгийг залруулах зэрэг арга хэмжээг авч байна. Бүртгэлийг цахим хэлбэрт шилжүүлснээр тооллогын үеэр музейнхээ үзмэр цуглуулгын хэдэн ширхэг үзмэрт шинээр хувийн дугаар өгсөн, хэдэн үзмэрийн хувийн дугаар нь давхардсан гэх зэрэг сан хөмрөгийн тооллого, бүртгэлтэй холбоотой үзүүлэлт, мэдээг гаргах, улмаар бүртгэл хөтлөлтөө сайжруулах боломжтой юм.

Өмнөх улсын тооллогуудын бүртгэлээс үзэхэд музейнүүд тоологдсон үзмэр, эд өлгийн зүйлсийн тоон дүнг гараар тоолж гаргахдаа харилцан адилгүй дүгнэсэн байдаг. Тиймээс улсын тооллогоор тоологдсон үзмэр, эд өлгийн зүйлсийн тоон дүнг гаргахад музейнүүд нэг зарчим баримтлах нь зүйтэй бөгөөд үүнийг

¹Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөрөө бараа, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуулийн 34-ын 1.2 дахь заалт, Монгол Улсын Зохиогчийн эрхийн 2007/242 дугаар гэрчилгээг үндэслэн "Сайбер-Андромеда" ХХК-тай хамтран "Музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлийн ерөнхий бүртгэл"-ийн програм хангамжийг боловсруулсан.

бүртгэлийн програм хангамжаар шийдвэрлэж чадна.

Түүнчлэн үзмэр, эд өлгийн зүйлсийн нийт тоон дүнгээс гадна тухайн музейн сан хөмрөгт хичнээн төрөл зүйлийн хэдэн үзмэр хадгалагдаж байгааг тодорхой гаргах боломжгүй байсныг бүртгэлийн програм хангамжийн тусламжтайгаар хийхээр ажиллаж байна.

Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн санд үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг “байгалийн түүх”, “археологийн олдвор”, “түүх”, “угсаатны зүйн”, “шашин шүтлэг”, “урлаг, уран сайхан” гэсэн зургаан ерөнхий ангиллын дагуу төрөлжүүлэн бүртгэдэг. /Ерөнхий ангилал нь дотроо 53 дэд ангилал хуваагддаг./

Сүүлийн жилүүдэд музейн сан хөмрөг цуглуулгад гэрэл зураг болон баримт бичгийн холбогдолтой үзмэр ихээхэн хэмжээгээр цугларах болсон. Гэрэл зураг бол түүхэн баримтат өв

бөгөөд манай улсын музейнүүдийн сан хөмрөгт хадгалагдаж байгаа үзмэр, эд өлгийн зүйлсийн дотор нэлээдгүй хувийг эзэлж байна. Музейн сан хөмрөгт хэт олон тоогоор цугларсан гэрэл зургууд ач холбогдлоороо бусад биет үзмэрийнхээ адил чанартай, чансаатай үзмэрийн тоонд орж чадаж байна уу гэдэг асуудал одоо гарч байна.

Улсын тооллогоор үзмэр, эд өлгийн зүйлийг дээрх зургаан төрөл зүйлийн дагуу бүртгэн тоолох бөгөөд үүний дотор тухайн музейд хичнээн гэрэл зураг, баримт бичгийн үзмэрүүд хадгалагдаж байгаа тоон үзүүлэлтийг давхар нарийвчлан гаргана.

Энэ удаагийн улсын тооллогоор авч хэрэгжүүлж байгаа бас нэгэн асуудал бол музейн үзмэрийн үнийг шинэчлэхээр ажиллаж байна. Өмнөх 2007-2008 оны музейн улсын тооллогоор музейн үзмэрийн үнийг шинэчлэн бүртгэх ажил хийгдээгүй юм.

Соёлын өвийн төвөөс музейн үзмэрийг үнэлэх үлгэрчилсэн жагсаалтыг анхны байдлаар боловсруулан Сангийн яам, Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яам болон бусад холбогдох газруудаар хэлэлцүүлэн, Сангийн яамны сайдаар батлуулахад бэлэн болоод байна. Уг жагсаалтаар музейн үзмэр, түүх соёлын дурсгалт зүйлийн зах зээлийн үнэлгээний дундаж жишгийг баримтлан үзмэр, эд өлгийн зүйлсийн бүртгэлийн үнэ шинэчилэгдэнэ.

Музейн сан хөмрөгийг бүртгэх, баримтжуулах ажил нь соёлын өвийг хамгаалах, түүний тухай мэдээллийг авч үлдэх анхны бөгөөд чухал хэсэг юм. Соёлын өвийн бүрэн бүтэн байдалд бүртгэлээр хяналт тавих, цаашид хадгалалт хамгаалалтын нөхцлийг сайжруулах бодлого, төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэхэд тооллогын үр дүн чухал нөлөөтэй.

Б.Алтансүх.

Соёлын биет өвийг хамгаалах хэлтсийн програмист

МЭДЭЭЛЛИЙН ТЕХНОЛОГИЙН БҮТЭЭЛҮҮД

Соёлын өвийн төвийн хувьд 2012 он ажил хөдөлмөр бялхсан амжилт бүтээлээр дүүрэн он болж өнгөрлөө. Ялангуяа мэдээллийн технологийн чиглэлээр сурч мэдсэн, хийж бүтээсэн зүйл арвин байлаа. Тухайлбал Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогод зориулсан ерөнхий бүртгэлийн Register програм, Булган аймгийн Баяннуур сумын Улаан хэрмийн Шороон бумбагар хэмээх газраас олдсон эртний нүүдэлчдийн язгууртны бунхант булшны виртуал тур, Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт орших Их бурхант дурсгалын сэргээн засварлалтын ажлын танилцуулга веб сайт, Дундговь аймгийн Өлзийт сумын нутагт

орших Дэл уул орчмын хадны зургийн виртуал тур бүхий соёлын өвийн судалгааны веб сайт, Чингис хаантай холбоотой зарим түүхэн газруудын панорама виртуал тур болон Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт орших эртний бичээс бүхий Хүрдэт агуйн виртуал тур боловсруулах ажлуудыг хийж гүйцэтгэн цаашид улам боловсронгуй болгон хөгжүүлэхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

Эдгээр ажлуудаас цохон онцолбол Шороон бумбагарын бунхант булшны виртуал тур боловсруулж Уран зургийн галерейд зохион байгуулагдсан “Нүүдэлчдийн урлагийн галерей” үзэсгэлэнд дэлгэн тавьж олны хүртээлболгосон нүүзэгчид болоод

салбарын судлаачдын сонирхлыг ихээр татсан юм. Үүнээс харвал түүх, соёлын дурсгалыг олон нийтэд сурталчлах замаар түүгээр бахархах, хайрлан хамгаалах санаа бодлыг оргилуулахад ахиц гарч цаашид ийм төрлийн ажил олныг зохион байгуулах урам зориг бидэнд өгсөн юм.

Ирэх жилүүдэд бид сүүлийн үеийн технологийн дэвшлийг ашиглаж түүх, соёлын дурсгалыг бүртгэн баримтжуулах, судлан шинжлэх, сурталчлан таниулах чиглэлээр олон ажил хийхээр төлөвлөөд байна.

1. “Нүүдэлчдийн урлагийн галерей” виртуал тур

Товч тайлбар: Булган аймгийн Баяннуур сумын нутгаас олдсон Уйгарын үед холбогдох Шороон бумбагар бунхант булшны 360° панорама виртуал тур. Уг виртуал тур-аас бунханы

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

ерөнхий зохион байгуулалтыг тодорхой харж болох бөгөөд бунханд орж үзсэн мэт сэтгэгдлийг төрүүлэх болно. Мөн бунханаас олдсон олдвор болон бунханы тухай танилцуулгыг авч болохоос гадна ханын зургийг томруулж харах боломжтой.

Онцлог: Монголд анх удаа Археологийн малтлагаар илэрсэн байгууламжийг виртуал тур байдлаар баримтжуулж олон нийтийн хүртээл болгосон.

Хамтрагчид: Соёлын өвийн төв, ШУА-ын Түүхийн хүрээлэн, "Сайбер-Андромеда" ХХК, "Урансофт" ХХК

2. "Их бурхант" дурсгалын сэргээн засварлатын ажлын танилцуулга веб сайт

Товч тайлбар: Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт орших "Их бурхант" дурсгалын танилцуулга болон сэргээн засварлалтын ажлын дэлгэрэнгүй мэдээлэл бүхий веб сайт.

Онцлог: Жанрайсиг бурханы сэргээн засварлалтын өмнөх байдал, сэргээн засварлалтын явц болон сэргээн засварлалтын дараах байдлыг 360° панорама виртуал тур-аар харьцуулан харах боломжтой.

Хамтрагчид: Соёл, Спорт, Аялал жуулчлалын яам, Соёлын өвийн төв, "Урансофт" ХХК

www.ikhburkhant.eheritage.mn

3. Дэл уул орчмын соёлын өвийн судалгааны веб сайт

Товч тайлбар: Дундговь аймгийн Өлзийт сумын нутагт орших Дэл уул орчмын соёлын өвийн танилцуулга болон судалгааны ажлын тоймыг нэгтгэсэн веб сайт.

Онцлог: Баруун билүүний хийдийн туйр болон зарим алдартай хадны зургийг 360° панорама виртуал тур хэлбэрээр харах боломжтой.

Хамтрагчид: Соёлын өвийн төв, Дундговь аймгийн музей, Дундговь аймгийн Өлзийт сумын ЗДТГазар, "Урансофт" ХХК

www.deluul.eheritage.mn

4. Чингис хаантай холбоотой зарим түүхэн газруудын виртуал тур

Товч тайлбар: Монголын нууц товчоонд гардаг Чингис хаантай холбоотой түүхэн газруудыг хамруулсан аялал жуулчлалын маршрут бий болгох төслийн багийнхантай хамтарч Бурхан халдун уул, Дунд жаргалант, Биндэрийн овоо, Рашаан хад, Өглөгчийн хэрэм, Дуурлиг нарс, Хэрлэнгийн хөдөө арал зэрэг газруудад панорама виртуал тур боловсруулах ажлыг эхлүүлээ. Ирэх 2013 онд сонгосон газруудад нарийвчилсан зураг авах ажил хийхээр төлөвлөж байна.

Хамтрагчид: Соёлын өвийн төв, ШУА-ын Археологийн хүрээлэн, "Урансофт" ХХК

5. “Хүрдэт агуй”-н виртуал тур

Товч тайлбар: Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт орших эртний бичээс бүхий “Хүрдэт агуй”-н панорама виртуал тур.

Онцлог: Уг агуйд байх 32 бүлэг бичээсийг тодруулан харж болохоос гадна ШУА-ын Түүхийн хүрээлэнгийн судлаачдын сийрүүлэн монгол хэлэнд буулгасныг харьцуулан унших боломжтой.

Хамтрагчид: Соёлын өвийн төв, ШУА-ын Түүхийн хүрээлэн, “Урансофт” ХХК

Д.Нямдорж.

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ЗАГАСНААС ХЭВ АВЧ, МУЗЕЙН ҮЗМЭР БОЛГОХ НЬ

Байгалийн түүхийн музейн үзмэрүүд болох амьтдын чихмэл цуглуулгуудын нэг хэсэг загасны чихмэл үзмэрүүд цаг хугацаа, хадгалалт, үзүүлэгийн явцад анхны байдал болох өөрийн хэлбэр, өнгө зэргээ алддаг. Тэдгээрийг шинэчлэх, ингэхдээ урт удаан хугацааны үзүүлэг, хадгалалтын орчинд тэсвэртэй орчин үеийн арга технологи, материалуудыг ашиглан хэв авч хуулбарлан орлуулах туршилтыг Соёлын өвийн төв, Байгалийн түүхийн музей, Булган аймгийн музей хамтран Булган аймгийн Бугат сумын нутаг Уул алтайд хэмээх газар хийв.

Туршилтын ажилд зориулан манай орны гол мөрөнд элбэг байдаг Монгол хадран, Зэвэг гэсэн 2 төрлийн загасыг барьж тэдгээрээс хатуу, зөөлөн хэв авсан. Загасны өнгө, онцлог шинжийг гэрэл зургаар газар дээр нь баримтжуулав. Соёлын өвийн төвийн лабораторид уг авсан хэвэнд хиймэл материалаар цутган хуулбарлах болон өнгө, будгийн ажлыг хийж гүйцэтгэж байна.

Зэвэг

Монгол хадран

хэв авч байгаа нь

хэв авч байгаа нь

Загаснаас хэв хуулбарлан авах энэхүү арга технологийг олон улсад музейн үзмэр хийх, цуглуулгаа баяжуулах, мэргэжлийн загасчид хувийн амжилтаа баримтжуулан хадгалахад ашигладаг түгээмэл арга юм.

Уг ажлын үр дүнгээс хамааран Соёлын өвийн төв цаашид Монгол орны гол, мөрөнд нутагладаг загасны

төрлүүдээс хэв авч хуулбарлан музейн шаардлага хангахгүй болсон үзмэрүүдийг шинэчлэхэд нэвтрүүлэх зорилттой ажиллаж байна.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Ж.Насанжаргал.

Биет бус соёлын өв хариуцсан мэргэжилтэн

СОЁЛЫН БИЕТ БУС ӨВ, ТҮҮНИЙ ӨВЛӨН
УЛАМЖЛАГЧИЙН ШИНЭЧИЛСЭН БҮРТГЭЛ

Монгол Улсын Соёлын биетбусөвийн язгуурхэв шинж, түүнийг өвлөн уламжлагчийг тогтоох, бүртгэх, баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хадгалж хамгаалах, өвлүүлэн хөгжүүлэх зорилгоор 2009 онд БСШУ-ны Сайдын "Соёлын биет бус өв, түүний өвлөн уламжлагчийг тогтоох, бүртгэх журам" батлагдан гарч, уг ажил улсын хэмжээнд гурав дахь жилдээ хийгдэж дүнгээ гаргаж буй болно.

2010 онд СББӨ, түүнийг өвлөгчийн бүртгэл, тооллогыг улсын хэмжээнд анх удаа явуулж, улмаар жил жилд шинэчилж ирлээ. 2012 оны шинэчилсэн бүртгэлд улсын хэмжээнд хамрагдсан нийт өвлөгчдийн тоо 6925 болж өмнөх жилийнхээс 1435 өвлөн уламжлагч нэмж бүртгэгджээ.

Сүүлийн гурван жилд ирүүлсэн судалгааны дүнг харахад аймаг орон нутагт, ялангуяа сумдад уг ажлын зорилго, ач холбогдлыг

дутуу ойлгож, урьд өмнө гаргасан алаг цоог мэдээ, судалгааг он сарыг нь өөрчлөх төдийгөөр аргацаан илгээх, СББӨ-ийн анхан шатны бүртгэл мэдээллийг бүрдүүлэх ажлыг цалгардуулах дутагдал түгээмэл ажиглагдаж байна. Соёлын биет бус өв, түүнийг өвлөн тээгчийг тогтоох энэ хариуцлагатай ажилд аймаг, сумд харилцан адилгүй хандаж буйг дараах судалгаа харуулж байна. Тухайлбал: СББӨ-ийг өвлөн уламжлагчид, мэргэжлийн урлагийн байгууллагын уран бүтээлчийг бүртгэсэн (төгөлдөр хуурч, зохиолын дуучин, тайзны зураач, гэх мэт) мөн 2011 оны 84 дүгээр тушаалаар батлагдсан төлөөллийн болон яаралтай хамгаалах шаардлагатай өвийн жагсаалтыг давхардуулан илгээх, уламжлагчийн мэдээллийг хагас

дутуу бөглөх зэрэг нийтлэг дутагдалтай байгаа нь улсаас гаргасан хууль тогтоомж, мэдээлэл дутмаг, салбар зөвлөл, арга зүйч, бүртгэлийн ажилтны ажил хэргийн уялдаа муу байгаа зэрэг нь СББӨ-ийн анхан шатны бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг цалгардуулж байгаа түгээмэл дутагдал ажиглагдаж байна.

Иймд СББӨ-ийн өвлөн уламжлагчийн бүртгэл-мэдээллийн санг баяжуулах, шавь болон танхимийн сургалт явуулах, бүртгэлийн шалгуурыг нарийвчлан гаргах, тоог бус авьяас чадварыг чухалчлах, бүртгэл, судалгааны мэргэшсэн багтай болох /салбар зөвлөл/, техник, төхөөрөмжөөр хангах зэрэг бүртгэлтэй холбоотой тулгамдсан асуудлууд тавигдаж байна.

Орон нутгийн СББӨ, түүнийг өвлөн уламжлагчийн бүртгэлийн дүн

№	Аймгийн нэр	Нийт сумд	2010 оны	2011 оны	2012 оны	Нийт өвлөгчид
			бүртгэлд хамрагдсан өвлөгчдийн тоо			
1	Архангай	19	99	5	19	125
2	Баян-Өлгий	13	30	152	4	186
3	Баянхонгор	20	186	60	4	247
4	Булган	16	89	0	48	137
5	Говь-Алтай	18	167	116	20	303
6	Говьсүмбэр	3	32	34	24	90
7	Дархан-Уул	4	12	6	4	22
8	Дорноговь	14	93	2	146	241
9	Дорнод	14	125	6	27	158
10	Дундговь	15	163	72	0	235
11	Завхан	24	373	97	43	513
12	Орхон	2	18	2	52	72
13	Өвөрхангай	19	76	83	46	205
14	Өмнөговь	15	101	63	19	183
15	Сүхбаатар	13	53	60	8	121
16	Сэлэнгэ	17	173	241	52	466
17	Төв	27	221	64	157	442
18	Увс	19	207	5	19	231

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

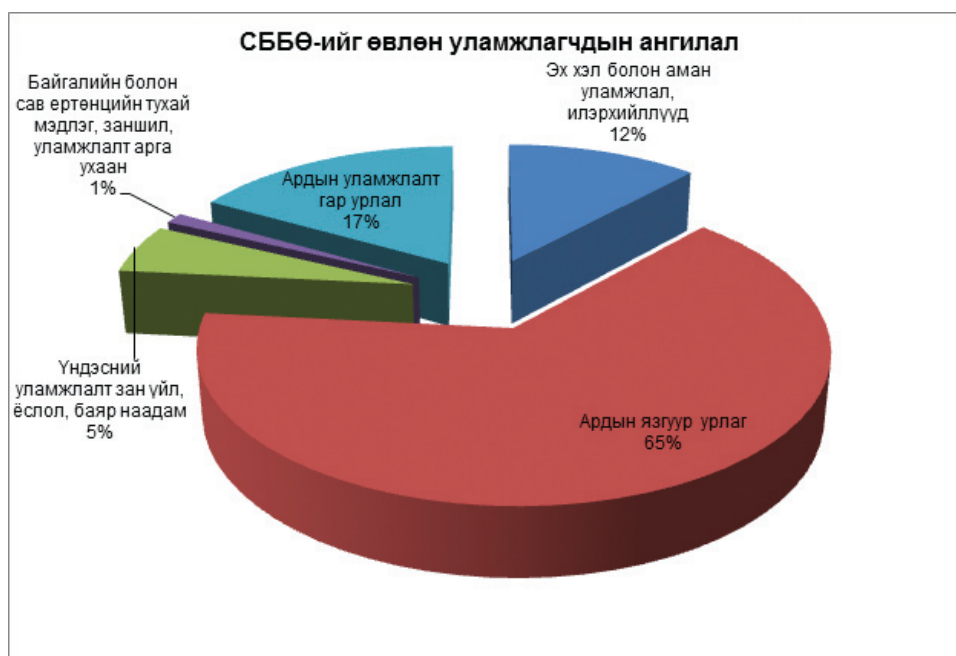
19	Ховд	17	213	2	1	216
20	Хөвсгөл	23	234	207	483	924
21	Хэнтий	18	214	0	259	473
	Нийт	330	2876	1277	1435	5588

Хүснэгт 1

2010-2012 оны өвлөн уламжлагчдын нэгдсэн дүн

№	Засаг захиргааны нэгж		2010 оны	2011 оны	2012 оны	Нийт өвлөгчийн тоо
			бүртгэлд хамрагдсан өвлөгчдийн тоо			
1	21 Аймаг	333 сум	2876	1277	1435	5588
2	9 дүүрэг	128 хороо	651	686		1337
			3527	1963	1435	6925

Хүснэгт 2

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Э.Пагма.

МУИС-ийн Монгол хэл, соёлын сургуулийн оюутан

ИДЭР НУТГИЙН ӨВ СОЁЛ

Идэрийн голын цэнгэг усаар ундаалан ариун дагшин нутаг усаа дээдлэн эгэл даруухан атлаа эрхэм нандин орших Идэр нутгийн түүх, соёл дундрашгүй арвин билээ. Завхан аймгийн Идэр сумыг 1931 онд Монгол Улсын засаг захиргааны шинэчилсэн хуваарийн дагуу Цэцэрлэг мандал уулын Шажинбат, Сэвжидгачал уулын хошууны Чандмань сум, Хантайшир, Нөмрөг хошууны Идэр цэцэрлэг сум хоёрыг нэгтгэж одоогийн сумын төв байрлаж байгаа Дайргатын буланд төвтэйгээр Завхан аймагт харьяалуулан байгуулжээ.

Идэр сумын одоогийн нутаг анх засаг захиргааны бие даасан нэгж байгуулагдсан нь 1807 онд байгуулагдсан Хамба хутагтын шавь юм. 1807 онд Манж Чин улсын Сайшаалт ерөөлт хааны зарлигаар Хамба хутагтад тамга олгон Сайн ноён хан аймгийн Далай чойнхор вангийн хошуу буюу Халхын умар замын дундад дахь зүүн этгээд (одоо Архангайн Тариат, Цахир, Хөвсгөлийн Жаргал зэрэг хэд хэдэн сум) тус хошуунаас 1739 онд салж гарсан Баатар бэйлийн хошуу буюу халхын умар замын баруун этгээдийн адгийн хошуу (одоогийн Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Тэлмэн сум)-наас нутаг таслан өгч шавь захируулжээ. Тус шавь нь Идэрийн голын эхэн биед баруун ба баруун урд талаараа Сайн ноён хан аймгийн Улиастайн цэргийн хүрээний газартай, хойд ба баруун хойд талаараа Засагт хан аймгийн Цогтой гүний хошуу, зүүн хойд, зүүн талаараа Сайн ноён хан аймгийн Баатар бэйсийн хошуу, зүүн урд талаараа Далай чойнхор вангийн хошуутай зах нийлж байжээ.

1867 онд Ялгуусан хутагтын шавийг байгуулахад дөрвөн хошуу шавиас нутаг тасалж өгөхөд Хамба хутагтын шавиас Заваг, Цулын шил, Номхон, Таван толгой, Хандын эрэг, Улаан үзүүрээс баруун талын нутаг Засагт хан аймгийн Ялгуусан хутагтын шавьд шилжжээ. Харин Хамба номун хан хутагтын шавь

1807 оноос 116 жил, Ялгуусан хутагтын шавь 1867 оноос 56 жил оршин тогтноод, 1923 онд Хамба хутагтын шавьд Чандмань, Ялгуусан хутагтын шавьд Идэр цэцэрлэг сум үүсч, тус хоёр сумыг нэгтгэснээр одоогийн сум бий болжээ. Идэр сум нь дотроо дөрвөн багт хуваагддаг бөгөөд Дархан-Уул, Загастай багууд нь Сайн ноён хан аймгийн Ялгуусан хутагтын шавьд, Мануустай, Цэцэрлэг багууд нь Засагт хан аймгийн Хамба хутагтын шавьд хамаарч байсан бөгөөд одоог хүртэл өв уламжлал, соёлоо өөр өөрийн өвөрмөц байдлаар хадгалан ирсэн онцлогтой сум юм. Хүн ам, нутаг дэвсгэрийн хувьд урьдын халх хоёр аймгийн хоёр хутагтын шавь нар нэг сум болж бүрдсэн ийм сум манай улсад өөр байхгүй бизээ.

Тус сум нь байгалийн үзэсгэлэн цогцолсон хангайн эрс тэс уур амьсгалтай, Идэр голын ай савын дагуу оршдог бөгөөд тахилгат "Бөхөн шарын нуруу", "Сэвжидбалбар" уулс нь ард түмнийгээ мөнхөд ивээн ариун дагшин сүндэрлэж байдаг. Ялгуусан хутагтын шавийн хүрээнд аймагт төдийгүй улсын хэмжээнд гайхагдаж байсан хэд хэдэн онцлог зүйл бий. Энэ хүрээнд цамын бүжгийн хөгжим, цамын бүжгийн цоо шинэ дэгийг бий болгож хөгжүүлсэн гэж үздэг. Бүжиг дэглэгч Өлзийн Чойжил, Чүлтэм, хөгжимчин Зэвэг, Думхүү нарын зэрэг авьяастны ачаар ийм үр дүнд хүрсэн гэдэг. Хүрээний Гэгээний шүтээн дуган, цогчин дуган, түүний хэлбэр хийц гайхалтай уран бөгөөд ерэн тохой Майдар бурханы жааз (ямлай), найман талтай, тал бүр нь өөр өөр дуу гардаг хонх, дөрвөн үхрийн ширээр бүрсэн хүрээ хэнгэрэг, 60 хөхүүр айраг багтдаг их сөнгийн ваар, дөрвөн хүн дамжлан өргөдөг данх зэргээс гадна Ганжуур, Данжуурын иж бүрэн боть судрууд зэрэг ховор

нандин бүтээлүүд байжээ.

Хамба Я.Жамбалдорж гэгээн нь 300 гаруй ламтай цогчин дуган, Нүвлин дуган, Аваг дуган, Жүдийн дуган, Чойрын дуган, Маарамбын зэрэг дугантай томоохон хийдийг толгойлсон, шавь олондоо хүндлэгдсэн, рид чадал, эрдэм номтой гэгээнтэн байжээ. Миний бие бас л гэгээнтний Хамба хутагтын арслан толгойтой шанаган хуурын тухай болон хутагтын 32 морин хуурчийн тухай тэдгээр хуурчдын үр сад нь үе дамжин хуур, хуучраа тоглож байгаа талаар өндөр настан Т.Нямбуу гуайгаас сонсож байсан билээ. Хамба болон Ялгуусан хутагтын шавьд өөр өөрийн өвөрмөц байдлаар дуулдаг нутгийн ардын дуунууд, тэдгээрийг дуулдаг дуучид олон бий. Жишээ нь: Өндөр настан, уртын дууч С.Дашдорж, Г.Дүндорж, Д.Лхамжав, Б.Алтанцэцэг, Ө.Ишханд, Бадамсэд, Д.Батчулуун, Б.Батмөнх, Б.Дэмбэрэлнямбуу гэх мэт хүмүүсийг нэрлэж болох юм. Эдгээр хүмүүс "Амар түвшин", "Богдын өндөр", "Бор борын бялзуухай", "Цагаан цоохор", "Арын өндөр", "Арын сайхан хангай", "Олом нь үгүй далай" гэх мэт нутгийн ардын дууг өөр өөрийн дахин давтагдашгүй донж маягаар дуулж ард олныхоо дунд алдаршсан бөгөөд одоо ч дуусаар хойч үедээ зааж сургаж байгаа нь сайшаалтай юм.

Соёлын өвийн төвийн СББӨ-ийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд Идэр сумаас өвийн хэд хэдэн төрлөөр цөөнгүй авьяастнууд бүртгэгдсний дотор О.Батсайхан уламжлалт шашны зан үйлээр, өндөр настан Г.Дүндорж уртын дуугаар, Б.Алтанцэцэг богинын дуугаар, Д.Лхамжав, С.Дашдорж, Ө.Ишханд нар уртын дуугаар, Г.Сэр-Од, Л.Алимаа нар эсгий урлалаар, Д.Пэрэнлэйсамбуу, Д.Мягмар, Ё.Шонуу, П.Санжаажамц нар

модон сийлбэрээр, Ж.Жаргалсайхан, П.Ихзаяа зургаар, Ж.Дашцэрэн төмөр сийлбэрээр, Х.Байгаль, Б.Дашцэрэн, Ш.Цэрэнцогт, М.Үүрийнцолмон, Б.Даариймаа нар гар урлалаар, Б.Цогтбаатар ерөөл, магтаалаар бүртгэгдээд байна. Нэг сумаас ийм олон хүн бүртгүүлнэ гэдэг бол бас ч ховор тохиолдол буй заа. Ингэж тус нутгийн ард олон өнө эртнээс өнөөг хүртэл уламжлагдан ирсэн өв соёлоо хадгалан хамгаалж, хөгжүүлж арвижуулсаар байна. Халхын арван гурван хутагтын хоёр нь болох Хамба, Ялгуусан хоёр хутагтын хишиг буян оршсон энэ ариун сайхан нутгийн өв соёл нь мөнхөд оршиж, ард олон нь амар жимэр амьдрах болтугай.

Л.Дашжаргал.

Баянзүрх дүүрэг, XVI хороо. Өндөр настан

НУМАН ХУУР

Монгол үндэстний эртний уламжлалт өвөг хөгжмийн зэмсгийн нэг нь “нуман хуур” билээ. Зарим нэг эх сурвалжид “аман хил” гэж тэмдэглэгдсэн нь буй.

Угсаатны хөгжим судлаач Ж.Бадраа “Монгол ардын хөгжим” номондоо /153-р тал/ “Нуман хуур нь хилт, чавхдаст хөгжмийн зэмсгийн өвөг болох учиртай” гэж тэмдэглэсэн байдаг. Мөн судлаач Ш.Цогтгэрэлийн “Монгол цэргийн хөгжим, уламжлал, орчин үе” номын 33 дахь талд “Цэргийн хөгжмийн зэмсгээ монголчууд байлдах зэвсгээсээ үлгэрлэн хийдэг байжээ...” гээд нуман хуурын тухай бичсэн байдаг.

Эртний монгол цэрэг манаа харуулын үүрэг гүйцэтгэж байхдаа өөрийн зэвсэг нумныхаа нэг гичирийг амандаа зууж, хөвчин дээр сумныхаа үзүүрийг цохин доргиулж дуу гарган бие биедээ дохио өгдөг байсан гэдэг.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Г.Энхбат.

Соёлын өвийн төвийн захирал

Оросын Холбооны Улсын Бүгд Найрамдах Тува Улсын Соёлын өвийг хамгаалах Алба байгуулагдсаны 20 жилийн ойн хүрээнд Кызыл хотноо зохион байгуулагдсан “Төв Азийн түүх, соёлын өв - хөгжлийн хэтийн төлөв, хамгаалах асуудлууд” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний бага хуралд СӨТ-ийн захирал Г.Энхбат, Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга Д.Нарантуяа,

Биет бус соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга С.Юндэнбат, сан хөмрөгч М.Дэжид нар 2012 оны 9 дүгээр сарын 10-наас 17-ны өдрүүдэд оролцлоо.

СОЁЛЫН ӨВӨӨ ХАМТДАА ХАМГААЛНА

Тус хуралд Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат “Соёлын өвийн төвийн үйл ажиллагаа болон соёлын өвийг сэргээн засварлаж байгаа талаар”, хэлтсийн дарга Д.Нарантуяа “Монгол Улсын Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх үйл ажиллагаа”, хэлтсийн дарга С.Юндэнбат “Монгол Улсын соёлын биет бус өвийг бүртгэх, хамгаалах асуудал” сэдвээр илтгэл тавив. Бидний тавьсан илтгэл тувагийн соёлын өвийг хамгаалах ажилд шинэ санаа өгөхүйц соргог мэдээлэл болсныг хуралд оролцогсод онцлон тэмдэглэн хэлж байлаа.

Хуралд Бүгд Найрамдах Тува Улсын Соёлын өвийг хамгаалах Алба, Үндэсний музей, Хүмүүнлэгийн судалгааны хүрээлэн, ОХУ-ын Санктпетербург хотын Эрмитажийн Археологийн тасаг зэрэг газруудаас төлөөлөгчид оролцсон бөгөөд хоёр улсын соёлын өвийг хадгалж, хамгаалах

талаар хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа, тулгамдаж байгаа асуудлуудын талаар бидэнтэй харилцан санал солилцсон юм.

Төлөөлөгчид Тувагийн Алдан-Маадырийн нэрэмжит Үндэсний музей, Соёлын биет бус өвийг хамгаалах газар, Кызыл хотын ойр орчмын түүхэн дурсгалт газруудаар зочилж, ажил мэргэжлийн хүмүүстэй уулзалт, ярилцлага зохиолоо.

Манай хоёр орны ард түмэнд ахуй амьдрал, зан заншилд ижил төстэй зүйлс их байдгийн хувьд Тувагийн Үндэсний музейгээс угсаатны зүйн үзмэр, эд өлгийн зүйлийг сэргээн засварлах, ажилтнуудаа манайдад лагажуулан бэлтгэх чиглэлээр хамтран ажиллах сонирхолтой байгаагаа илэрхийлж байлаа.

Соёлын өвийн төвөөс гадаад хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлж БНТува Улсын Үндэсний музей, Соёлын биет бус өвийг хамгаалах газруудтай ийнхүү хамтран ажиллах болсон нь хил залгаа орших Монгол, Тува улсуудын соёлын өвийг хадгалж, хамгаалах цаашдын ажилд шинэ алхам болох юм.

Х.Төгөлдөр.

Соёлын өвийн төвийн зураглаач

“СББӨ-ИЙГ ХАМГААЛАХ ЮНЕСКО-ГИЙН КОНВЕНЦИЙГ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХЭД МОНГОЛ УЛСЫН ЧАДАВХИЙГ БЭХЖҮҮЛЭХ НЬ” ТӨСЛИЙН СУРГАЛТ

“Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай” ЮНЕСКО-гийн конвенци бол хүн төрөлхтний, түүний дотор нүүдлийн соёлын өлгий болсон монголчуудын язгуур эрх ашигт гүнээ нийцсэн түүхэн баримт бичиг юм. Монгол улс уг конвенцид 2005 онд нэгдэж орсон билээ. Энэхүү конвенцийн үзэл санааг бодит ажил болгох зорилгоор ССАЖЯ-ны харьяа Соёлын өвийн төвөөс ЮНЕСКО, Япон улсын Засгийн газрын

“Итгэлцлийн сан”-гийн дэмжлэгийг авч, “СББӨ-ийг хамгаалах конвенцийг хэрэгжүүлэхэд Монгол улсын чадавхийг бэхжүүлэх нь” төслийг 2012-2013 онд хэрэгжүүлж байна.

Уг төслийн хүрээнд СББӨ-ийг хамгаалах, бүртгэл мэдээллийг боловсронгуй болгох, монгол оюун соёлын ховорхосгүй төрөлзүйлсийг

Хүн төрөлхтний төлөөллийн болон Яаралтай хамгаалах шаардлагатай өвийн жагсаалтад бүртгүүлэхээр тодорхойлолт хэрэглэгдэхүүнийг боловсруулах чиглэлээр цуврал сургалт зохиогдож буй болно. Уг төслийн сургалтад монголчуудын Соёлын биет бус өвийг хамгаалах үйлст олон жилийн өмнөөс сэтгэл, зүтгэлээ зориулж ирсэн ЮНЕСКО-

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

гийн шинжээч, Япон улсын иргэн хатагтай Норика Айкава, мөн Австрали улсын иргэн хатагтай Сюзанна Ог нар багшлах.

Төслийг Монгол Улсад хэрэгжүүлж, зохион байгуулах ажлыг зохицуулахад ЮНЕСКО-

гийн Бээжин дэх салбарын соёлын хөтөлбөр хариуцсан мэргэжилтэн хатагтай Беатрис Калдун, ноён Гленат Жулиен нарын үүрэг оролцоо их юм. Төслийн хүрээнд зохиогдож буй энэхүү цуврал сургалтад манай орны төв,

хөдөөгийн соёлын байгууллага, мэргэжилтнүүд, судлаачид, өвлөгч хувь хүн, бүлэг хамт олны төлөөлөл 40 хүн хамрагдаж, СББӨ-ийг хамгаалах үйл ажиллагааны зарчим, арга барил, технологид суралцсан батламж гардан авав.

Б.Хүрэлбаатар.

Ховд аймаг. Дуу дүрс бичлэгийн “Төгөлдөр” студийн захирал

ХӨӨМЭЙН ОЛОН УЛСЫН II НААДАМ

Хөөмэйн өв уламжлалыг хадгалан хамгаалах, хойч үед өвлүүлэх, түгээн дэлгэрүүлэх зорилгоор олон улсын хөөмэйчдийн наадмыг монгол хөөмэйн өлгий нутаг Ховд аймаг зохион байгуулав. Ерөнхийлөгчийн ивээл дор явагдсан эл наадмын бэлтгэлийг хангахад Аймгийн засаг дарга Г.Нямдаваагаар ахлуулсан 24 хүний бүрэлдэхүүнтэй ажлын хэсэг хүч, анхаарлаа дайчлан ажилласан юм.

Наадмыг угтаж 2011 оны 12 дугаар сараас нийт сумдыг хамарсан хөөмэйн сургалтыг хоёр шатлалтай явуулж, есөн багшийг сумдад томилон гэрээтэй ажиллуулж нийт 764 хүнийг сургалтанд хамруулснаас 580 хөөмэйч нь уг наадамд оролцох болзлыг хангасан юм. Наадмын бэлтгэлийг хангах явцад хөөмэйн сургалтаас гадна цуур, экил, товшуур, бий биелгээний сургалт, ардын хөгжмийн зэмсэг урлах уламжлалыг сэргээх ажлыг сумдад

давхар зохион байгуулсан нь өв хамгаалах ажилд цогцоор хандахын чухлыг нотлосон үр өгөөжтэй шийдэл болов.

Домог түүхт Баатархайрхан уулын энгэрт 2012 оны долоодугаар сарын 8-10ны өдрүүдэд амжилттай зохиогдож, 580 хөөмэйч зэрэг хөөмэйлж, 360 бийч бийгээн бийлж, 140 орчим икэлч, товшуурч, цуурчид хамтран хөгжимдөж, хөөмэйн өвөрмөц дуурьсал, байгалийн зохиол хослон “нүд баясгаж, сэтгэл бадраасан” сайхан наадам болж өндөрлөлөө. Наадамд нийт 1080 ардын авьяастан, түүний дотор 540 хөөмэйч нэгэн дор чуулснаараа дэлхийн дээд амжилтыг тогтоосон үйл явдал болов.

Уг наадамд Оросын холбооны улсын Алтайн бүгд найрамдах улс, Бүгд найрамдах Тува улс, Бүгд найрамдах Халимаг улс, БНХАУ-ын Өвөр монголын өөртөө засах орон, Шинжаань Уйгарын өөртөө засах орны

хөөмэйчид, судлаачид тэрчлэн Үндэсний дуу, бүжгийн эрдмийн чуулга, Морин хуур чуулга, Түмэн эх чуулгын хөөмэйчид оролцлоо.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

А.Пүрэвхам.

Өвөрхангай аймгийн Боловсрол, соёлын газрын мэргэжилтэн

“БУРХАДЫН ШУРАНХАЙТАЙ НУТАГ” УРТЫН ДУУНЫ БЭСРЭГ НААДАМ

Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл нутгаас уртын олон сайхан дуучид төрж гарсан билээ. Шарга багийнханы удам угсаа тэр чигтээ дуучин байдаг нь “Шаргын голоосоо амсаж өссөн хүн дуучин болдог” хэмээх хууччуулын яриатай холбоотой ч байж болох. Ямартай ч уртын дууны энэ уламжлал, уугуул иргэдийн өсөж төрсөн байгаль эх дэлхийтэй хүйн холбоотой нь маргашгүй үнэн буй заа.

Энэ сумаас Монгол Улсын гавьяат жүжигчин Б.Лхамжав, Д.Түвшинжаргал, нэрт дуучин Ё.Нямлхавга зэрэг Монгол улсдаа төдийгүй хилийн чанадад нэрээ дуурсгасан алдартнууд, аймаг

сум, бүс нутагтаа алдаршсан улсын нэгдүгээр зэргийн дуучин Д.Дэгдэрэн, хоёрдугаар зэргийн дуучин ах дүү Л.Шарав, Л.Цэдэв

үргэлжилж байгаа билээ. Үүний тод жишээ нь 1993 онд алдарт дуучин Ё.Нямлхавгын нэрэмжит “Нарийн сайхан хээрийг хэн сайхан дуулах вэ” уртын дууны уралдааныг зохион байгуулжээ. 2012 онд сумын Засаг дарга О.Түмэнжаргалын санаачилснаар ССАЖЯ-ны харьяа Соёлын өвийн төв, Аймгийн Засаг даргын тамгын газар, Боловсрол, соёлын газартай хамтран “Бурхадын шуранхайтай нутаг” уртын дууны наадмыг зохион байгуулав. Энэ наадамд гурван насны ангилалаар 35 дуучин оролцсон нь чанар чансааны хувьд аймаг, бүсийн зиндаатай наадам боллоо хэмээн зохион байгуулагчид үнэлсэн юм.

Монгол Улсын соёлын тэргүүний ажилтан Р.Цэрэндэгд, Монгол Улсын тэргүүний уран сайханч Д.Цэвэлсүрэн зэрэг алдартнуудыг нэрлэж болно.

Зөвхөн Нарийнтээл нутагт дуулагддаг олон дуу байдаг бөгөөд 30-40 орчим уртын дууг судлаачид олж тогтоожээ. Үүнээс өдий хүртэл дуулагдан уламжлагдан ирсэн дуунуудаас дурьдвал “Нарийн хөх бор”, “Цагаан дэлт халиун”, “Соёг бор”, “Жаахан бор”, “Улаан торгон дээл”, “Газрын холоос”, “Нарийн сайхан хээр”, “Саруул тал”, “Төгрөг нуур” зэрэг дуунууд байдаг ба “Газрын холоос”, “Нарийн сайхан хээр”, “Саруул тал” дуунууд бусад нутгийнхаас өөр ая дангаар дуулагддаг.

Нарийнтээл нутгийнхан язгуур өвөө дээдлэн хойч үедээ өвлүүлэх ажлыг сум орны бодлогын түвшинд анхааран ажиллаж байгаагийн үр дүнд зөвхөн энэ нутагт дуулагддаг дуунууд хүүхэд залуучууддаа өвлөгдөн үлдэж дууч удмын залгамж холбоо тасралтгүй

Нарийнтээл нутгийн дуу болох “Нарийн хөх бор”, “Цагаан дэлт халиун”, “Соёг бор”, “Жаахан бор”, “Улаан торгон дээл” дуунуудыг залуу хойч үеийнхэн дуулсан нь уралдааны гол ач холбогдол нь байлаа. Уралдааны 11-15 насны ангилалд С.Цэдэвдулам, О.Эрдэнэсайхан, Б.Саранцэцэг, 16-17 насныхад Г.Бат-Эрдэнэ, Ч.Мөнхбаяр, 18-аас дээш насанд С.Ууганбаяр, Б.Мөнхбат, Б.Бямбадолгор нар тэргүүн байруудыг эзлэв. Даяаршилын энэ цаг үед эцэг өвгөдийнхөө өв санг ийнхүү үр хойчдоо уламжуулан үлдээж байгаа нь ямар ч эд баялгаас илүү эрхэм зүйл билээ.

Ж.Дашдондог.

Монгол Улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн хүүхдийн зохиолч

ЭРТНИЙ ХҮМҮҮСИЙН ОРОМЖ ГЭМТ ХАЛДЛАГАД ӨРТЖЭЭ (Зохиолчийн тэмдэглэл)

Сэлэнгэ аймгаар нүүдлийн номын сан аялуулаад буцаж явлаа. Тэгтэл Мандал сумын ойролцоо нэгэн сонин агуй байдаг тухай сураг сонслоо. Хүй нэгдлийн үеийн хүмүүсийн орон гэр гэнэ. Тэрч бүү хэл ханан дээр нь эртний хүмүүсийн уран бүтээл дурайж байдаг гэнэ. Ямар гоё бэ? Бид балар балар эртний хүмүүсийн уран бүтээлийг сонирхох гэж тийш явлаа. Нүүдлийн номын сан цаасан хуудаст номын зэрэгцээ чулуун хуудаст номыг ч хүүхдэд уншуулж явдаг. Хүүхдүүд түүнд маш дуртай. Арга ч үгүй юм байх. Цаасан хуудастай ном уншдаг тэдэнд чулуун хуудаст ном сонин байдаг биз. Чигнээд бид Мандал уулын агуй хайлаа. Өмнө талаар нь ороон тойртол хоёр талаараа хадан хавцалтай уйтан ам тослоо.

Хайлааст амаар өгсвөл баруун талын ханан хад руу хөтлөсөн бүдэг жим үзэгдлээ. Түүгээр дээшилтэл хэсэг хайлаасны цаанаас агуйн ам харлан үзэгдлээ. Балар эртний хүмүүс буюу өндөр өвийнхээ өргөөнд бид хүндэтгэл үзүүлэн орлоо. Чулуун зэвсгийн үеийн хүмүүс орогнож байсан нь харваас илт. Гал түлж, утаагаа гаргаж байсан өрх нь өнөө ч тэр лянзаараа.

Энэ агуйг 2000 онд Монгол, Орос, Америкийн хамтарсан “Монголын чулуун зэвсгийн үе” төслийн анги илэрүүлэн судалж, эрдэм шинжилгээний эргэлтэнд оруулжээ. Тэр үед эртний хүмүүсийн бүтээл улаан зосон зураг байсан бололтой. Очсон хүмүүс дээр нь нэрсээ

бичсээр одоо тэр гэх тэмдэггүй, энэ гэх дурсгалгүй болжээ. Балар эртний мэргэд, өөрсдийнхээ хэрхэн сэтгэж, ажиллаж, аж төрж байсан түүхээ хойч үедээ үлдээсэн

нь тэрхүү зосон зургууд ажээ. Гэтэл тэдний итгэж найдаж байсан өнө холын удам сударт нь мунхаг хүмүүс төрж гарсан нь юутай харамсалтай вэ? Хэдэн мянган жилийн турш хэн ч гар хүрээгүй нандигнан үеэс үед бүрэн бүтнээр нь хүлээлгэн өгч байсан гэр музейн ханын зурган дээр орчин үеийн мунхаг Ука, Банага, 2010 оны 11 дүгээр ангийн сурагчид нэрсээ бичиж, өвөг дээдсийн бүтээлийг сүйтгэжээ. Түүгээр ч барахгүй химийн хортой цагаан будгаар зүг зургуудыг даран будсан нь даанч харамсалтай. Хэрэв Монгол улсад хууль байдаг юм бол энэ гэмт хэргийг илэрүүлэн буруутай эздийг нь өвөг дээдсийн нэрийн өмнөөс хатуу цээрлэн шийтгэх цаг болсон бус уу? Бэлхэнээ он сар, анги бүлэг, нэрс зэрэг нь эд мөрийн баримт болон байна шүү дээ. Агуй дотор ширээ сандал, архины шил дүүрэн байгаагаас үзвэл охор бодолт хүмүүс тэнд ирж хамт олноороо архиддаг бололтой. Монголын түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалыг энэ мэтчилэн сүйтгэж устгасан нь тоймгүй олон тааралдах юм. Энэ тухай миний бие олонтаа бичсэн боловч түүний мөрөөр ямарч арга хэмжээ авсангүй. Түүхийн үнэт дурсгал дээр нэрээ сийлэн мөнхрөх гэсэн тэнэг хүмүүсийг яалтай билээ. Тэд мөнхөрч буй биш гэмт хэрэгт өөрсдийгээ барьж өгч байгаа бус уу? Монголын хууль түүнийг нь хардагч болоосой.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

А.Дүүрэнжаргал

“Монголын тахилгат газар нутгийн судалгаа, мэдээллийн төв”-ийн тэргүүн

Балдан Барайвун хийд

Монгол орон даяар “Арын цагаан Утай Гүмбэн” гэж алдаршсан Балдан Барайвун хийд нь Ар халхын “зүүн гар” нутагт Номун хан Цэвээндоржийн санаачлагаар байгуулагджээ. Анх 1777 онд “Шар сүм”-ийг байгуулснаар суурь нь тавигдаж, 1813 онд Их Цогчин “Бэлэг Өлзийт” сүмийг бүтээжээ.

Балдан Барайвун хийдийн цэцэглэлтийн үе 1777-1938 он хүртэлх 161 жилийн түүхэн хугацаанд үргэлжилсэн бөгөөд “Номунхааны хувилгаад” нь найман удаа хувилан төрөхдөө Цэвээндорж, Лувсандугар, Сандагдорж, Шаравдорж, Балсамбуудорж, Цэрэнсамбуудорж, Туваандорж, Найдансүрэн гэсэн алдар бүхий ер бусын суут хүмүүс байсан нь түүхийн хуудаснаа мөнхрөн үлджээ. Тойн цорж ламын хувилгаад нь шашны дээд номтон Таргантойн Чойжий ламтнаас эхэлж, Гомбочогдонг шувтаргал долоо хувилжээ.

Тус хийд нь “Тэгчилэн”, “Намжил”, “Чойнхор”, “Тойсон” гэсэн дөрвөн аймагтай.

“Ёг”, “Дашнайчин”-ын дацан, “Майдар”, “Аюуш”, “Цамба”, “Лхам” бурхдын сүм, “Ламиран” сүм, хийдэд хэл шинжлэл, учир шалтгааны ухаан, тэжээхүйн ухаан, гүн ухаан, хийгээд агийн номыг голлон зааж бусад олон төрлийн ухааны онолыг үндсэн арван хоёр дацанд суралцуулж, шашны зүтгэлтэн олон зуун эрдэмтэн мэргэдийг төрүүлдэг бол, Цогчэн дөрвөн аймаг, дацангуудаар дамжуулан шашны үйл хэргээ явуулан, бурханы шашны салбар ухааны чиглэлийн бүтээл туурвилуудыг зохиодог байжээ. Ганжуурын 108, Данжуурын 226, Еүмийн 16, дээд, доод Дүвтийн 2, Бадам хатан зэрэг нэн ховор

хосгүй хөлгөн их судар, төвд, самгарди, манж, энэтхэг зэрэг хэлний орчуулгын даяг, тарнийн нууц тайлбар, анагаах ухааны жор номуудыг бүтээн, хурал ном, сургалтын үйл ажиллагаанд өргөн хэрэглэдэг байв.

Балдан Барайвун хийд, Тахилгат Мөнх Өлзийт уул

Балдан Барайвун хийдэд бага наснаас шавилан сууж эрдмийн мөр хөөж байсан С.Лувсанцэрэн, М.Доржтовоо, С.Гомбо, Жамц, Гомбосэдэд, Цэрэндорж, Сүхжамц, Ж.Үржинбадам, Гомбодорж, Хандмаа Т.Туваанжав, ард Баяраа, Жигжид, Д.Гомбо, Содном, Жамьянгарав нарын хориод хүний санаачлагаар 1991 онд Хангалын дуганаа шинээр сэргээн дээд сахиус Цамба шидаг, дэд сахиус Лхам бурхдаа залж сэргээжээ.

Монгол Улсын засгийн газрын 1998 оны 235-р тогтоолын дагуу аймгийн хамгаалалтанд орж, Хэнтий аймгийн засаг даргын 2006 оны 181 тоот захирамжаар хамгаалах журам боловсруулжээ.

БСШУЯ Балдан Барайвун хийдийн Цогчин дуганыг сэргээн засварлах ажлыг санаачлан. “Сүлд-Уул” ХХКомпани 2009 оноос эхлэн сэргээн засварлаж, 2010 онд ашиглалтанд оруулаад байна.

Тахилгат Мөнх Өлзийт уул

Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Баянзүрх багийн нутагт, Хан Хэнтийн нурууны салбар Дэлгэрхааны зоо хэмээх үргэлжилсэн их уулнаа тунгалаг ус гол, онгон зэлүүд ой, байц хадан хясаа, элгэн хадан цохиотой уулсын дунд эртний тахилгат Мөнх-Өлзийт уул оршино. Нутгийн хөгшчүүл овоот хайрхан хэмээн сүсэглэнэ.

Мөнх-Өлзийт уулын өмнө, Арван гурван Сансар уул, баруунтаа эртний тахилгат Баянбараат хайрхан, зүүнтээ Баянхангай уултай, эргэн тойрондоо Бат нуур, Хангал нуур, Баянгол, Шаргорхи, хүрээ гурван Жаргалантын гол, Алтанбулгийн гол, Энхийн

гол гэх мэт гол нууруудтай. Эдгээр гол нь Хурхын голд усаа өгч цааш урссаар Онон голтой нийлэн гадаад далайд цутгадаг.

Мөнх-Өлзийт уул нь Балдан Барайвун хийдийн чанх арын уул. Түүх сөхвөл Балдан Барайвун хийдийн бүтээлч хэмээх их жасаас Зуны эхэн сард Хан Хэнтий, Биндэрьяа (Биндэр уул) хайрхнаас дэсэлж, зуны дунд сард Мөнх-Өлзийт, Баянмөнх, Батхааныг тайн тахилгаа дуусгана. Эдгээр уулсыг дархлан шүтэж хайрхадын тахилга тайллагад хэрэглэгдэх зардлыг хийдийн хувилгаад, аграмба, да зурхайч нар, Мэргэн гүний хошууны Хүүхэн хутагттай жил жилд ээлжээр даан тахилгыг дэг байжээ. Мөнх-Өлзийт хайрханы тахилгын зан үйлд алтан ургийн ноёд хүрэлцэн ирж төрийн ёслол гүйцэтгэдэг, түүний дараа тахилгын зан үйлээ хийж дуусаад, дараа нь уулын бэлд буун эрийн гурван наадмаа нээж, ёслол төгөлдөр гүйцэтгэдэг байсан хэмээнэ.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

1927 оноос хойш цагийн аясад өөрчлөгдөж уг зан үйлийг Барайвун хийдийн их номтон аграмба, да зурхайч нараас толгойлон явуулж иржээ. Тахилгыг хийхдээ хайрхадынхаа дөрвөн зүгт сан шовдог өргөсний дараа тусгайлан бэлтгэсэн асарт морилон олон хуврагатайгаа нийлж тухайн уулсын тахилгын судар номыг бусад номтой хамтад нь уншиж, Богд гэгээнээс тухайн жилд нэмэн унших номыг нэр зааснаар оруулан уншина. Балдан Барайвун хийдийн хоёр чойрын дацангийн хуврагууд Мөнх-Өлзийт овооны тайлгад оролцохоор уул өдөө уралдан хүрч түүний оройд түрүүлж хүрсэн дацангийнхан шагнал хүртдэг уламжлалтай. Мөнх-Өлзийт овоог тахьсаны дараа уулын арын Ганийн толгойгоос Бурхан Халдунаа тахидаг уламжлалтай байжээ.

Баруун Жаргалантын овоо

Нутгийнхан Барууны овоо хэмээн нэрлэдэг. Энэ овоо Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Баянзүрх багийн нутагт сумын төвөөс хойш 60 км оршдог. Тахилгат овооны баруун талаар Баруун Жаргалантын гол урсдаг. Иймээс нутгийнхан энэ голын нэрээр Барууны овоо, Жаргалантын овоо, Жаал овоо хэмээн дуудах болжээ.

Д.Түмэн

МУИС. ШУ-ны доктор, профессор

Д.Хатанбаатар

ШУТИС-ийн багш

М.Эрдэнэ

МУИС. Доктор, дэд профессор

МУИС-ИЙН АРХЕОЛОГИ-АНТРОПОЛОГИЙН ТЭНХИМЭЭС 2012 ОНД ДОРНОД МОНГОЛД ЯВУУЛСАН АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГАА

2012 онд МУИС-ийн Археологи-антропологи тэнхимийн археологийн баг Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ, Уулбаян, Мөнххаан сумдын зааг нутаг Дэлгэрхаан уулын өвөр хэсэгт

Баруун Жаргалантын овоо

Овоо нь баруун талдаа Хангай уул, баруун урдаа Зуслан толгой, хойд талдаа Баатарцогт уул, зүүн хойд талдаа Далтын даваа, зүүн талдаа Даш барайвун, урд талдаа Баахнай зэрэг уулаар хүрээлүүлэн оршино. Баруун овооны баруун талаар Баруун Жаргалантын гол, зүүн талд Дунд Жаргалантын гол, урд талаар Алтанбулгын гол урсана. Тахилгыг зуны эхэн сард хийнэ. Урд жилийн төөлөө авсан хүн дараа жилийн тахилгын шүүсийг даана. Тахилгын сан судар эдүгээ олдоогүй. Тахилгын дараа бэсрэг наадам хийж соёолон насны морь уралдаж, бөх барилдана. Тахилгын зан үйлийг Л.Долгор, Д.Сэдэд хэмээх нутгийн настангуудын санаачлагаар сэргээжээ.

Баянбараат хайрхан

Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Баянзүрх багын нутагт сумын төвөөс хойш 50 км, Баянзүрх

багаас баруун хойш 15 км зайд Баянбараат хайрхан оршино. Хайрханы чанх хойно Дэлгэрхааны зоо хэмээх үргэлжилж, зүүн талд Сорогт уул, Нарст гозгор дүнхийнэ. Сорогтын амнаас Сорогтын горхи

Хангал нуур, Баянбараат хайрхан

урсан, Давааны горхитой нийлэн Баянбүрд үүсгэн Хангал нууртай нийлнэ. Хангал нуураас Хангалын гол эх авч Баянголтой нийлэн цааш урсаж Хурхын голд усаа өгнө.

Баянбараат хайрханг нутгийнхан бараа харагдах газарт нэрээр нь дуудахгүй, "Хайрхан" хэмээн дуудна. Эрт үеэс бөөгийн тахилгатай байсан хэмээнэ. Эдүгээ тахилгын зан үйл тасарсан хэвээр, нутгийн иргэд цагаан сарын шинийн нэгний өглөө нар мандахаас өмнө ууландаа очиж ургах нар, уулын эзэдтэй эхлэн золгож, овоонд өргөлөө өргөдөг.

Багийн бүрэлдэхүүн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байсан хэдий ч Улаан зуух 33-р булш хөндөгдөөгүй үлдсэн байсан нь онцлог байлаа. Уг булшинд нас

барагчаа зүүн хойд зүгт хандуулан түрүүлгэ нь харуулан оршуулсан байх агаад ямар нэгэн эд өлгийн зүйл дагалдуулалгүй оршуулсан байх ажээ. Үүнээс гадна эдгээр булшнаас гурван хөлт хүлс хэмээх вааран тогооны хагархай хэсгүүд илэрсэн нь туйлын сонирхолтой олдвор юм.

Дээрхи хоёр газарт орших хүрлийн үеийн булшны гадаад, дотоод байгууламж, олдвор, оршуулгын зан үйл адил байгаа нь уг хоёр газрын эдгээр дурсгалууд нэгэн үеийнх болох нь малтлага судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна.

Улаанзуух, Булгын эхд орших

хүрлийн үеийн эдгээр булшны дурсгал нь манай орны хүрлийн үеийн түгээмэл дурсгалын нэг болох шоргоолжин (хэлбэрт), дөрөө хэлбэрийн булшны соёлтой талийгаачийг оршуулах зан үйлийн хувьд (талийгаачийн тэргүүнийг зүүн тийш чиглүүлэн, түрүүлэг нь харуулан оршуулах зан үйл) ижил хэдий ч булшны гадаад, дотоод зохион байгуулалт, нэгэн эгнээ булшны дурсгалыг дагуул чулуун байгууламж хийсэн зэргээр онцлог шинжээр эрс ялгагдаж байна.

Энэ нь хүрэл зэвсгийн үед

Дэлгэрхаан уул орчмын бүс нутагт нутгийн шинжтэй бие даасан нэгэн хэв шинж (Улаан зуухын хэв шинж) оршин байсныг харуулж байна гэж үзэх боломжтой юм.

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Дэлгэрхаан уулын өвөрт орших Улаанзуух,

Адгийн гол, Булгын эх зэрэг гурван газарт бөөгнөрөлтэй хүрлийн үед холбогдох гадаад байгууламжаараа ижил нийт 420 гаруй дурсгал бүртгэгдээд байгаа

болно. Цаашид энэ бүсэд орших хүрлийн үеийн энэхүү өвөрмөц дурсгалын малтлага судалгааг улам өргөжүүлэн гүнзгийрүүлэх, булшны цогцолбор болон түүний дагуул чулуун байгууламж хоёрын зан үйлийн холбоо, уг цогцолбор дурсгалуудыг үлдээгч хүн амын антропологи бүтэц, угсаа гарвал, нүүдэл суудал, уг дурсгалын газарзүйн тархалт зэрэг монголын хүрлийн үеийн нэн чухал олон асуудлууд урган гарч байгаа билээ. Энэ нь Дэлгэрхаан уулын орчимд орших монголын хүрлийн үеийн энэхүү өвөрмөц хэв шинж бүхий дурсгалыг судалгааг цаашид улам гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай байна.

Э.Мижиддорж

МУИС-ын Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш

МУИС-ИЙН УЛААНБААТАР СУРГУУЛИЙН АРХЕОЛОГИЙН ТЭНХИМИЙН 2012 ОНЫ ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ТОВЧ МЭДЭЭ (оюутны дадлага, олон улсын төсөл, захиалга)

МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхим нь 2012 онд археологийн хайгуул болон малтлага судалгааны ажлыг дараах бүтэцтэйгээр хийлээ. Үүнд: сургуулийн оюутны хээрийн үйлдвэрлэлийн дадлага, гадаадын байгууллага, судалгааны хүрээлэн, төвтэй хамтарсан ажил, уул уурхайн компаниудын захиалгат хайгуул зэрэг болно.

НЭГ. Оюутны хээрийн үйлдвэрлэлийн дадлага.
Археологийн тэнхим нь

бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн дагуу Археологийн хээрийн үйлдвэрлэлийн дадлагын хүрээнд Архангай аймгийн Батцэнгэл, Өндөр-Улаан сумдын нутагт Археологийн хайгуул болон малтлага судалгааг амжилттай гүйцэтгэлээ.

Бид энэ жил оюутны дадлагын ажлыг долоодугаар сарын нэгнээс 21-ний хооронд хийж гүйцэтгэлээ. Дадлагын хугацаанд 2010 онд

илрүүлэн олсон Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын нутаг дахь "Дунд Оорцог" нэртэй Хүннүгийн үед холбогдох оршуулгын газарт зэл чулуу бүхий сонирхол татахуйц булш нэгийг малтан судалсан юм. Энэхүү булшнаас гарсан хэрэглэгдэхүүнийг судлан шинжлэх ажиллабораторын нөхцөлд хийгдэж байна. Энэхүү дурсгалт газар хүннү булшнаас гадна Түрэгийн тахилын онгон 5-ыг малтан судалсан

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

бөгөөд тэдгээрээс гурав нь гадаад зохион байгуулалтын хувьд дугуй давхар хашлагатай байсан нь Монгол улсын нутаг дэвсгэрт ийм хэлбэрийн тахилын онгон малтсан анхны тохиолдол болсон юм.

Мөн Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын Хануй багийн нутаг Бугатын голын Үстийн аманд

Архангай аймгийн Батцэнгэл сум “Дунд Оорцог” (хүннүгийн жирийн иргэдийн 144 булштай)

эртний Түрэгийн үед холбогдох тахилын онгон тавыг малтан судаллаа.

Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд МУИС-ийн Убын сургуулийн Археологийн тэнхимийн эрхлэгч археологич Д.Эрдэнэбаатар (Ph.D), тэнхимийн багш докторант Т.Идэрхангай, эрдэм шинжилгээний ажилтан Ж.Эрдэнэ, Г.Батхүү мөн төгсөгч Б.Өнөрбаяр нар болон Археологийн 2-р курсын оюутнууд оролцсон юм.

ХОЁР. Олон улсын төсөл.

2008 оноос хэрэгжиж эхэлсэн ОХУ-ын Санкт-Петербург хотын Рерихийн гэр музейн хүрээлэн, МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн хамтарсан судалгааны баг 2012 онд Ховд аймгийн Ховд

Монгол-Оросын хамтарсан шинжилгээний анги малтлагын явц

сумын нутагт нийт Хүрэл зэвсгийн үед холбогдох гурван булш, Түрэгийн тахилгын онгон тавыг тус тус малтан судалсан байна. Энэ судалгааны багт оросын талаас А.А.Ковалев, А.А.Тишкин, А.Б.Горбунов нар монголын талаас МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн

тэнхимийн эрхлэгч (Ph.D) Д.Эрдэнэбаатар, тэнхимийн багш Т.Идэрхангай, тэнхимийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Ж.Эрдэнэ, Г.Батхүү, Ховд Их Сургуулийн түүхийн багш Ч.Мөнхбаяр болон Ховд Их Сургуулийн Түүхийн I курсын оюутнууд дадлагын хүрээндээ оролцон ажиллав.

ГУРАВ. Уул

уурхайн захиалгат хайгуул судалгаа.

2000 оноос хойш манай орны Уул Уурхайн салбарт ашигт малтлал олдворлох, ашиглах ажил эрчимжсэн нь уурхайн ашиглалтын талбайд археологийн авран хамгаалах хайгуул судалгааны ажлыг хийлгээгүйгээс болж түүх соёлын дурсгалууд ихэд өртөн устгах аюул нүүрэлсээр байсан юм.

Харин 2010 оноос хойш энэ байдалд холбогдох яамд болон Археологийн малтлага хайгуулын зөвшөөрөл олгодог Мэргэжлийн зөвлөл анхаарал хандуулан Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр үйл ажиллагаа явуулж буй болон үйл ажиллагаа явуулах гэж буй уул уурхай, ашигт малтмал, зам тээврийн, усан цахилгаан станц, газар тариалан зэрэг ихээхэн талбай эзлэх томоохон объектуудын талбайд археологийн авран хамгаалах хайгуул болон малтлага судалгааг зайлшгүй хийлгэх болсон юм. Тиймээс уул уурхайн компаниуд өөрийн авсан улсын тусгай зөвшөөрөл бүхий лиценцтэй талбайд археологийн авран хамгаалах хайгуул болон малтлага хийлгэж буй нь сайшаалтай хэрэг билээ.

Археологийн хээрийн

судалгаа нь доорхи хууль журмын заалтыг даган мөрдөх тэдгээрийг хэрэгжүүлэхэд чиглэгддэг. МУИС-ийн Археологийн тэнхим мэргэжлийн хайгуул судалгааг дараах нэр бүхий компаниудтай гэрээ байгуулан тусгай зөвшөөрлийн талбайд гүйцэтгэсэн билээ. Үүнд: Си Жи Би И Эм, Тахилт мандах, Цайрт Минерал, Умардын говь, Титан Хордэ, Дөчин дэлгэрэх, Урагшлах говь, Грийнбокс, Занарт Уул, Редхилл Монголиа, Чандган Коул, Илч Хужирт, Билэгт Зурвас, Даваат, КМНГ, Хүслэмж, Оргилт гүн компаниудтай хамтран тусгай зөвшөөрлийн талбайд археологийн хайгуул судалгааг гүйцэтгэн ажилласан болно.

Дээрх 20 компанийн 40 талбай буюу нийт 341525,47 га талбайд хайгуул судалгаа явуулж 1466 археологийн дурсгал илрүүлэн олж устаж үгүй болох аюулаас хамгаалж, бүртгэн баримтжуулсан юм.

Нийт хайгуул судалгаа хийсэн талбайгаас 29-өөс урьд өмнө тэмдэглэгдэж байгаагүй Хүрэл зэвсгийн, Хүннүгийн, Монголын үеийн түүхэнд холбогдох булш оршуулга 40 газарт 1410-г, хадны оршуулга 2, хадны зураг бүхий 2 дурсгалт газарт 54 хадны зураг, хөшөө дурсгал 1, чулуун зэвсгийн үеийн түүвэр олдвор 29-г тус тус

Хэнтий аймаг Мөрөн сум “Хавтгай уул”. Дөрвөлжин булш

илрүүлэн олсон болно. Эдгээр дурсгалуудыг илрүүлэн олсны үндсэн дээр, одоо авран хамгаалах шаардлагатай дурсгалын тоо, судалгааны зардалуудыг тооцоог ашиглалтын талбайд археологийн дурсгалууд илэрсэн компаниудад тус тус хүргүүлсэн болно.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Л.Эрдэнэболд

ШУТИС-ийн багш, Доктор /Ph.D/

НҮҮДЛИЙН СОЁЛ ИРГЭНШИЛ БА АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГАА

Сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын археологичид ОХУ-ын ШУА-ийн Алс дорнодын салбарын Түүх, Археологи, Угсаатны зүйн хүрээлэн, Сибирийн салбарын Монгол, Түвэд, Буддын судлалын хүрээлэнгүүдийн судлаачидтай хамтран Монгол улсын нутаг дэвсгэрт археологийн малтлага судалгааны хамтарсан төслүүдийг хэрэгжүүлж байгаа билээ. Эдгээр хамтарсан судалгааны төслүүдийн сүүлийн жилүүдэд тогтмол явагдаж байгаа археологийн малтлага судалгааны ажлуудын үр дүнд Монгол, Төв Азийн ард түмнүүдийн түүх, соёлд холбогдох олон тооны дурсгалууд болон мэдээ баримтуудыг шинээр илрүүлэн эрдэм шинжилгээ судалгааны эргэлтэнд оруулсаар байгаа билээ. Эдгээр хамтарсан төслүүдийн эрдэм шинжилгээний ажлын сүүлийн үеийн үр дүнгээс дор танилцуулав.

Монгол-ОХУ-ын хамтарсан "Төв Азийн дундад эртний нүүдэлчдийн хот суурины судалгаа" төсөл.

Монгол улс болон ОХУ-ын ШУА-ийн Алс дорнодын салбарын Алс дорнодын ард түмнүүдийн Түүх, Археологи, Угсаатны зүйн хүрээлэнтэй хамтран хэрэгжүүлж буй эл төслийн хүрээлэнд Төв аймгийн Заамар сумын нутагт

Хэрмэн дэнж балгасны ерөнхий байдал /хойт талаас/

орших эртний Хятан улсын түүхэнд холбогдох Хэрмэн дэнж балгас хэмээх хулширсан хотод гурав дахь жилдээ малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

Малтлага судалгааны ажлын явцаас

Өнгөрсөн жилүүдэд Хэрмэн дэнж хотын төв хэсэг, хойноос өмнө хаалга руу чиглэсэн гол гудамжуудад өргөн хэмжээний малтлага судалгаа явуулж баялаг хэрэглэгдэхүүн цуглуулсан бөгөөд тэдгээр үр дүнгээ монгол, орос хэлээр эрдэм шинжилгээний өгүүлэл болгон нийтэлсэн билээ¹. Харин 2012 оны хамтарсан төслийн малтлага судалгааны ажлын гол зорилго нь хэрэмт хотын гадна талын барилгууд болон

Хэрмэн дэнж балгасны хойт талын хэрмийн сэтэрхий

Хэрмэн дэнж 5 хэмээх гол хэрэмт хотын дагуул жижиг хэрмүүдийн бүтэц зохион байгуулалт, олдвор хэрэглэгдэхүүнийг тодруулах, тэдгээрийн үндсэн дээр хотын бүтэц зохион байгуулалт, он цагийн асуудлыг нарийвчлан тодруулахад чиглэж байлаа.

2012 оны гол малтлага нь гол хэрэмт хотын өмнө тал, хэрмийн хаалганы өмнөх гол гудамжны баруун талын зэрэгцсэн барилгын үлдэгдэл байлаа. Хэрмийн өмнө талд Туул голруу буусан өндөр эрэг, түүний дундуур гол руу буусан жалганы ирмэг дээр хойноос ургаш үргэлжилсэн олон цувраа барилга байсан бололтой. Эдгээр цувраа барилгийн хойд захын барилгийг малтсан юм. Талбайн баруун хэсэгт барилгын халаалтын сувгийн үлдэгдэл бололтой хавтгай чулуу босгож эгнүүлэн барьсан байгууламж байгаа нь халаалтын сувгийн үлдэгдэл бололтой. Бид түүний бүтэц зохион байгуулалтыг тодруулахыг зорив.

Малтлагаар хөрсний өнгөн хэсэгт мэдэгдэж байсан чулууны зохион байгуулалтыг тодруулсан бөгөөд хавтгай чулуудыг босгон дээр нь жижиг хавтгай чулуугаар таглаж өрсөн 2 суваг бүхий халаалтын ханз бүрэн ил гарсан юм. Халаалтын ханз нилээд их эвдэрсэн хэдий ч зарим чулууд нь анхны байрлалаараа, чулууд хооронд үнс нурам хуралдсан байв, Халаалтын сувгийг үйлдэхдээ чулуу болон хуучин тоосго, дээврийн ваарыг

Хэрмэн дэнж балгасны малтлагаар илэрсэн халаалтын суваг

өргөн ашигласан байна.

Малтлагын талбай нь 7,0x8,0

¹А.Очир, Л.Эрдэнэболд. Хэрмэн дэнж балгасны тухай дахин өгүүлэх нь. //Nomadic studies. 2011.№18. Тал 46-53: Н.Н.Крадин, Л.Эрдэнэболд ба бусад. Результаты исследования городища Хэрмэн дэнж в 2010г. //Древние культуры Монголии и Байкальской сибиря. Материалы международной научной конференции. Иркутск, 3-7 мая, 2011. Вып 2.стр 430-441:

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

метр хэмжээтэй бөгөөд эл барилгын соёлт давхаргын гүн нь 1,0 метр гүн үргэлжлээд эх газарт хүрэв. Барилгын дороос 6 тооны хуучин үр тариа бусад хүнсний зүйл хадгалдаг байсан бололтой нүхэн зоориуд илрэв. Нүхэн зоориуд нь төдийлөн гүн бус ойролцоогоор 55-180 см голчтой. Нүхэн зоориудаас үр тарианы үлдэгдэл, мал амьтны яс, загасны хайрс, яс их хэмжээтэй олдлоо.

Малтлагаар эл барилгын үлдэгдэлээс тодорхой зохион байгуулалт, байшингийн хана хэрэм илрээгүй боловч олдвор хэрэглэгдэхүүнээр тун баялаг байлаа. Мөн барилгын доороос

Хэрмэн дэнж балгасны малтлагын явц, үр тариа хадгалах зоориуд илэрсэн байдал

нь үр тариа хадгалдаг байсан хэд хэдэн нүхэн зоорины үлдэц илэрсэн нь тун сонирхолтой байлаа.

Мөн ахуйн зориулалттай ваар савны хагархай олон тоогоор илэрч олдсон бөгөөд тэдгээр нь ихэвчлэн хятаны үеийн гэгддэг босоо зураасан хээтэй байлаа. Энэ нь эртний хятанчуудын дунд ахуйн хэрэглээний шавар вааран урлал өндөр төвшинд байсныг илтгэнэ. Мөн ясан эдлэл, чулуун эдлэл, төмөр эдлэлийн зүйлүүд цөөн тоотой илэрч олдсон бөгөөд тээрмийн чулууны хагархай, тариа будааны үлдэгдэл олдсон нь эл хотод тухайн үедээ газар тариалангийн үйл ажиллагаа өргөн цар хүрээтэй хөгжиж байсныг харуулах баримт болж байгаа юм. Хотын энэ хэсгээс соёлын олон давхарга илэрч мэдэгдсэнгүй, зөвхөн Хятан улсын үеийн соёлт давхаргын үлдэц мэдэгдэж байв.

Хэрмэн дэнж хотын хойд талын шороон далан нь он цагийн уртад элэгдэн нурж, сэтэрхий үүссэн бөгөөд тэрхүү сэтэрхийг

дайруулан хэрмийн бүтэц зохион байгуулалтыг тодруулах зорилготой жижиг сорилын малтлага хийсэн юм. Сорилын шуудууны хэмжээ 6,0x1,0 метр. Хэрмийн хөндлөн зүсэлтийн малтлага ойролцоогоор 2,4 метр гүн үргэлжилсэн бөгөөд малтлагаар хаалганы бололтой том хэмжээтэй, үзүүртээ углуургатай дүнз модны үлдэгдэл илрэв. Мөн хотын хэрмийн бусад хэсгүүдээс түүврээр болон малтлагаар илэрдэг ваар савны хагархай, барилгын хэрэглэгдэхүүнүүдтэй ижил олдворууд цөөнгүй гарч байлаа. Малтлагаар илэрч олдсон углуургатай дүнз модны үлдэгдэл нь эл хэрмийг хоёр өөр цаг үед барьсан гэж үзэх бололцоог бидэнд олгож байна. Учир нь хойт талын хэрмийн эл сэтэрхий нь хаалга биш хожим нурж эвдэрсэн сэтэрхий бөгөөд түүний дороос хаалганы углуурганд хийсэн гүя мод олдсон нь өмнөх хэрмийн

Хойт талын хэрмийн хөндлөн зүсэлтийн малтлага

соёлын давхаргад хамааралтай бололтой хэмээн бид дүгнэсэн юм.

Бид энэ жил Хэрмэн дэнж-5 хотын өмнө этгээдэд малтлага хийснээс гадна ерөнхий бүтэц зохион байгуулалт, олдвор он цаг зэрэг асуудлыг тодруулах зорилгоор Хэрмэн дэнж 1, 2, 7 хэмээх гол хэрмээс 500-700 метр зайтай буй жижиг хэрмүүдийн дотор сорилын

малтлага хийсэн юм. Сорилын сувгийг жижиг хэрмүүдийн дотор төв дунд нь хийсэн бөгөөд газрын хөрсөн дээр илээр түүвэр олдворууд байх хэдий тэдгээр хэрмүүдийн дунд бидний 2x1 метр хэмжээтэй явуулсан сорилын малтлагаас ямар нэгэн олдвор хэрэглэгдэхүүн, соёлт давхаргаас эдгээр дагуул хотуудын он цаг, эзэн холбогдогчдийг тодруулах тодорхой баримт энэ жилийн малтлагаас илэрч олдсонгүй.

Энэ жилийн хайгуул судалгааны ажлын явцад гол хэрмээс 800 метр орчим зайтай урьд өмнө мэдэгдээгүй байсан нэгэн жижиг хэрмийн туурийг илрүүлэн олсон юм. Эл суурин нь өмнө талдаа хаалгатай, 0,4 метр өндөр шавар дагтаршуулан үйлдсэн дөрвөлжин хэрэмтэй. Түүний ойр орчмоос түүвэр олдвор илэрсэнгүй. Бид эл жижиг суурингийн туурийн дэвсгэр зургийг үйлдэн, 1x1 метр хэмжээтэй жижиг сорилын малтлага явуулав. Сорилийн малтлагаас ямар нэгэн эд өлгийн зүйл илрээгүй боловч Хэрмэн дэнж хотыг тойрсон тариачид, гар урчуудын суурингийн нэг бөгөөд гүйцэт баригдаж дуусалгүй орхигдсон болов уу хэмээн таамаглас.

Бидний малтлага судалгаа дуусаагүй үргэлжилж байгаа бөгөөд дараа дараагийн жилүүдэд гол хэрэмт хотын дундах хэрэмтэй болон хэрэмгүй барилгын үлдэцүүд, хотын гудам, хаалга гэх мэт газруудад өргөн цар хүрээтэй малтлагыг явуулсанаар эл хотын гадаад дотоод бүтэц зохион байгуулалт, үүрэг зориулалт, он цагийн олон асуудал тодорхой болно гэдэгт итгэлтэй байна.

Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд төслийн удирдагч профессор А.Очир, хээрийн судалгааны ангийн ахлагч, доктор Л.Эрдэнэболд, судлаач, магистр Д.Очирпүрэв, С.Мөнхбаяр нар, ОХУ-ын ШУА-ийн Алс дорнодын ард түмний түүх, угсаатны зүй, археологийн судалгааны хүрээлэнгийн дэд захирал А.Л.Ивлиев, ОХУ-ын ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн Н.Н.Крадин, доктор С.В.Саранцева, Кемерова

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Их сургуулийн профессор С.А.Васютин, Чита их сургуулийн профессор Е.В.Ковычев нар болон МУБИС-ийн нийт 12 оюутан оролцон 2012 оны намдугаар сарын хоёрноос 25-н хүртэл ажиллалаа.

Монгол-ОХУ-ын Буриадын хамтарсан "Төв Азийн нүүдэлчдийн хот суурины судалгаа" төсөл

Монгол-ОХУ-ын эрдэмтдийн хамтран хэрэгжүүлж буй энэхүү төсөл нь гурав дахь жилдээ үргэлжилж буй эл төслийн хүрээнд хайгуул, зураглалын ажил голлон явагдаж байгаа билээ.

2012 оны хувьд хамтарсан төслийн судлаачид төлөвлөгөө ёсоор Монгол улсын баруун бүс, Өвөрхангай, Баянхонгор, Говь-Алтай, Ховд аймгийн нутаг дахь эртний нүүдэлчдийн хот суурины дурсгалуудад зарим хэмжилт, судалгаа, зураглалын ажлыг гүйцэтгэв. Тухайлбал, Монголын эзэнт гүрний үед холбогдох Өвөрхангай аймгийн нутагт орших Шаазан хот, Шаазан толгойн үлдэц, Мазарын суурин, Баянхонгор аймгийн нутагт орших хот суурины зарим мэдээ боон хожуу манжийн эрхшээлийн үед холбогдох хот суурингууд, Ховд хотын хуучин туурийн үлдэгдэл болох Эрдэнэбүрэн сумын нутагт орших Онгоцны улаан буюу хуучин Ховд хотын туурийг үзэж судлан анх удаа дэвсгэр зураглалын ажлыг гүйцэтгэв.

Мөн тус төслийн судлаачид 9-10-р сард Монгол улсын говийн бүс нутагт орших хот суурины дурсгалуудыг үзэж танилцан шинэчилсэн хэмжилт судалгаа, зураглал, тодорхойлолтын ажлуудыг гүйцэтгэлээ. Тухайлбал, монгол орны говийн бүс нутагт

орших Баянбулагийн туурь, Мангасын хэрэм зэрэг урьд өмнө илэрч олдсон хотуудад очиж хэмжилт судалгааны ажлуудыг хийсэн болно.

Судалгааны ажлын явцаас

Хамтарсан судлаачид урьд өмнө мэдэгдэж байсан эдгээр хот суурингуудад хэмжилт судалгааны ажил явуулахаас гадна шинээр хот суурингийн эрэл хайгуулын ажлыг зохион байгуулж, Баянхонгор, Өмнөговь, Дорноговь, Дундговь аймгуудийн нутгуудад 4 хуучны хот суурины үлдэгдэлийг шинээр илрүүлэн олж, эрдэм шинжилгээний тодорхойлолт болон дэвсгэр зураглалыг үйлдэв. Тухайлбал, шинээр Дундговь аймгийн Дэлгэрцогт сумын нутгаас Бат оригын хэрэм, Дундговь аймгийн Баянжаргалан

Эмээл толгойн хэрмийн байдал /хойт талаас/

сумын нутгаас Эмээл толгойн хэрэм зэрэг хотуудыг илрүүлэн олж зураглал, хэмжилт судалгааны

ажлуудыг гүйцэтгэлээ. Хамтарсан судалгааны багийнхан цаашдаа Монголын зүүн хойт бүс нутагт хот суурины судалгааны ажлыг явуулахаар төлөвлөж байна.

Энэхүү хамтарсан төслийн судлаачдын бас нэгэн судалгааны чиглэл нь хөрш зэргэлдээ улс орнуудад байгаа нүүдэлчдийн байгуулсан хот суурины дурсгалуудыг судлах явдал юм. Энэ судалгааны хүрээнд 2012 оны зургаадугаар сард 10 хоног ОХУ-ын Чита мужийн нутагт ажиллалаа. Энэхүү судалгааны ангид ОХУ-ын Чита мужийн улсын Их сургуулийн эрдэмтэд хамтран ажилласан бөгөөд өнөөгийн Чита мужийн нутагт дэвсгэрт буй урьд өмнө илэрч мэдэгдсэн Харихираагийн болон Кондуйн хот суурины үлдэц дээр ажиллаж, тодорхойлолт болон дэвсгэр зураглалыг шинээр гүйцэтгэв.

Кондуйн хотын хуучин малтлагын үлдэц

Хамтарсан судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд Монгол улсын талаас доктор Л.Эрдэнэболд, судлаач Э.Уртнасан, ОХУ-ын талаас төслийн удирдагч профессор С.В.Данилов, судлаач, доктор Н.В.Именохоев, А.И.Симухин, Б.З.Нанзатов, Д.А.Миягашиев нар оролцон ажиллалаа.

Говийн бүсэд шинээр илрүүлэн олсон нэгэн хотын үлдэц

С.Өлзийбаяр.

ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгийн Эртний түүхийн салбарын эрхлэгч, доктор (Ph.D)

ХҮННҮГИЙН ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫН МӨРӨӨР

(Хээрийн шинжилгээний ангийн ажлын товч танилцуулга)

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2010 оны 10 дугаар сарын 15-ны Мөдрийн “Монголын тулгар төр байгуулагдсаны 2220 жилийн ойг тэмдэглэх тухай” зарлигаар 2011 он туршид Хүннү гүрэн байгуулагдсаны их ойг тэмдэглэх өргөн цартай ажил орон даяар өрнөсөн билээ. Монгол улсын ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгээс тус ойг тохиолдуулан Хөвсгөл аймгийн Рашаант сумын Ацын голын хөндийн “Салхитын ам” хэмээх газарт байрлах Хүннүчүүдийн бүлэг оршуулгын газарт доктор С.Өлзийбаяраар ахлуулсан шинжилгээний анги томилон ажиллуулж ихээхэн сонирхолтой үр дүнд хүрээд байна.

Тус шинжилгээний анги 2009, 2010 онд энэхүү дурсгалт газрыг анхлан илрүүлж, оршуулгын газрын дэвсгэр зураг үйлдэн дөрвөн булш малтан шинжилсэнээс хойш 2011, 2012 онд ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгээс суурин судалгаа хийж, 31 булш (энд буй нийт булшны 90 гаран хувь) малтсан байна. Эдгээр нь дунджаар 7-8 м голчтой, цагариг үүсгэн өрсөн чулуун далантай бөгөөд “хүннүгийн жирийн иргэдийн булш” хэмээн болзвол байдлаар нэрлэгдсэн дурсгалуудын төлөөлөл болно. Монгол нутгийн тал хээр нутгаар өргөн тархсан хүннүчүүдийн булштай төрхөөрөө төслөг боловч урьд өмнө манай нутгийн дурсгалуудад тэмдэглэгдэж байгаагүй олон өвөрмөц шинж тэмдгүүд ажиглагдаж байгаа нь сонирхолтой юм. Тухайлбал,

- Хүннү булшны гадаад чулуун дараас нь их төлөв зөв хэлбэртэй, жигд хүрээлсэн цагариг үүсгэсэн байдаг бол Салхитын амны булшнуудад хойд хэсгээр илүү өргөссөн цагариг болон зарим тохиолдолд тал сар хэлбэрт нумарсан далан үүсгэсэн байна.

- Малтсан булшнуудын дундаж гүн 170-175 см байгаа нь хүннүгийн жирийн иргэдийн булшны дундажаас бага болно.

- Энд малтан судалсан хүннү булшуудаас нэгээс бусдад нас барсан хүнээ баруун зүгт харуулан тавих зан үйл илэрч байгаа нь маш өвөрмөц тохиолдол юм. Ийм тохиолдол 2008 онд Дундговь аймгийн Дэлгэрцогт сумын нутаг Бага газрын чулуу орчимд малтсан нэгэн хүннү хэлбэрт булшнаас дээрхтэй төстэй тохиолдол бүртгэгдснийг эс тооцвол урьд өмнө тэмдэглэгдээгүй юм.

- Хүннү булшинд мал ялангуяа адууны толгой, шийрийг дагалдуулах ёс дэлгэрсэн боловч эндээс бүтэн морь дагалдуулан тавьсан таван тохиолдол илэрсэн нь мөн л урьд үзэгдээгүй бөгөөд дундад эртний түрэг омогт нүүдэлчдийн морьт оршуулгын соёлын эхлэл байж болох шинэлэг санаа дэвшүүлэх боломж судлаачдад олгож байгаа билээ.

- Дагалдуулсан эд өлгийн дотор алт, үнэт чулуун шигтгээт ээмэг, хүзүүний зүүлтээс гадна анх удаа монгол нутгийн хүннү булшнаас иж бүрэн агсарга бүс илрэв. Луу, хоёр бартай тэмцэж буй дүрсийг хөөлгөж урласан хос хүрэл арал, далайн гаралтай явуугаар битүү чимэглэсэн энэхүү бүс нь хүннүчүүдийн урлагийн хосгүй бүтээл болох юм. Ийм дүрслэлтэй хүрэл арал ОХУ-ын Буриадын Дэрэстэй, Өвөрбайгалын хязгаарын Булаг хэмээх газраас илэрч байсан юм.

- Өвөрмөц ясан эдлэлүүд түүний дотор хөгжмийн зэмсэг байж болох ясан цорго, үүлэн хээтэй бүсний ялтас, бодонгийн толгой товойлгон сийлсэн ясан хонгио зэрэг өмнө төдийлөн тэмдэглэгдэж байгаагүй эдлэлүүд илэрсэн нь ихээхэн анхаарал татаж байна. Холбогдох зарим гэрэл зургийг хавсаргав

Салхитын ам дахь хүннү булшны гаднах төрх

Салхитын амны хүннү булшны оршуулга

Хүрэл арал болон алтан чимэглэл

Хүрэл толь, үсний чимэг

номин чулуун сондор

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Ч.Ванчигдаш

ШУТИС-ийн багш, докторант

1. Маллага судалгаа

Тус сургуулиас бие даан зохион байгуулдаг археологийн хээрийн шинжилгээний анги 2012 оны наймдугаар сарын 25-наас есдүгээр сарын 25-ны хооронд буюу нэг сарын хугацаанд Булган аймгийн Дашинчилэн сумын нутаг Элст-Ар хэмээх газарт орших Хүннүгийн үед холбогдох дурсгалт газарт маллага судалгааны ажил явуулав.

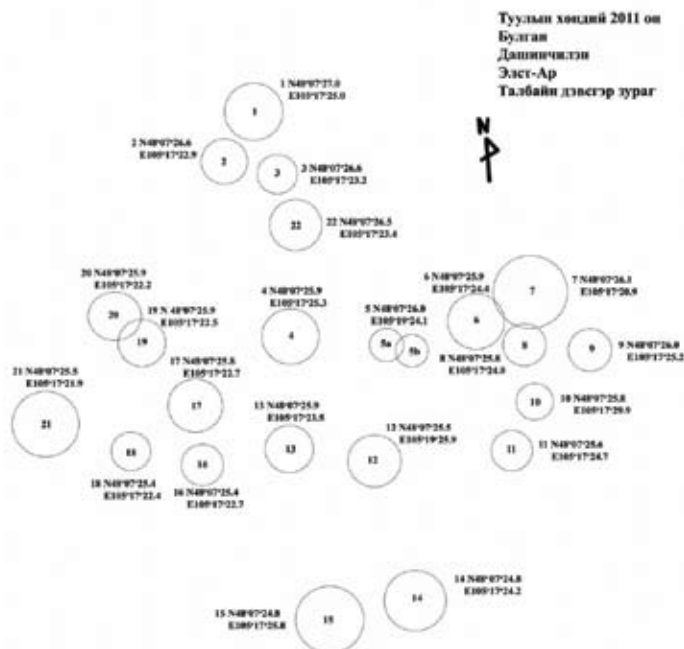
Судалгааны хугацаанд Элст-Ард орших Хүннүгийн оршуулгын газарт нийт жирийн иргэдийн хэмээгдэх зургаан булшийг малтан судаллаа. Малталагын дүнд хүрэл бүсний тоног, үйсэн сав, нумын ясан наалт, гурван төрлийн төмөр зэв, хэд хэдэн хэлбэрийн ваар савны хагархай зэрэг сонирхолтой эд өлгийн зүйлс илэрсэн юм.

Элст-Арын хүннүгийн жирийн иргэдийн булшны нэг онцлог тал нь нас барагчийг дагалдуулан нас насны олон тооны бод, бог малаар хойлго үйлддэг байсан нь булш бүрээс их хэмжээний зооархеологийн хэрэглэгдэхүүн илэрснээс харагдаж байгаа юм.

Хээрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд ШУТИС-ийн Нийгмийн Технологийн Сургуулийн багш, доктор Л.Эрдэнэболд, магистр Ч.Ванчигдаш, Д.Хатанбаатар, Ц.Бямба-Очир, С.Бат-Эрдэнэ, З.Одбаяр Монгол Цэргийн Музейн Ерөнхий сан хөмрөгч, менежер Л.Гантөмөр, археологич Р.Төгссайхан зэрэг судлаачид болон МУИС-ийн Археологи-Антропологи тэнхимийн 4 дүгээр дамжааны 10 оюутнууд оролцон ажиллав.

Бид малтан шинжилсэн газартаа техникийн нөхөн сэргээлт хийж Булган аймгийн Дашинчилэн сумын байгаль орчны улсын байцаагчид маллагын товч тайлангийн хамт хүлээлгэн өгсөн болно.

ШУТИС-ИЙН НИЙГМИЙН ТЕХНОЛОГИЙН СУРГУУЛИЙН ДЭРГЭДЭХ АРХЕОЛОГИ-ЭТНОГРАФИЙН ЭКПЕДИЦИЙН 2012 ОНЫ АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГАА

Элст-Арын Хүннүгийн жирийн иргэдийн оршуулгын газрын дэвсгэр зураг

Хэрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүн

Элст-Ар 22-р булш, нэгдүгээр үеийн цэвэрлэгээ

Булшны чулуун хашлагын цэвэрлэгээ

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

2. Хайгуул судалгаа

Тус сургууль бас 2012 онд Археологийн авран хамгаалах хайгуул судалгаа хийх 05 тоот тусгай зөвшөөрлийн дагуу Монгол Улсын “Соёлын өвийн тухай” хуульд заасан “Хот суурин, барилга байгууламж барих, шинээр зам тавих, усан цахилгаан станц барих, ашигт малтмалын хайгуул хийх, ашиглах зэрэг аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахад зориулан газар олгоход түүх, археологийн мэргэжлийн байгууллагаар урьдчилан хайгуул, судалгаа хийлгэх...” тухай хуулийн заалтыг үндэслэн ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл бүхий аж ахуйн нэгжүүдийн талбайд хайгуул судалгааны ажил хийлээ. Энэ ажлын хүрээнд арав гаруй компаний 30 орчим талбайд түүх, соёлын дурсгалын хайгуулын ажил гүйцэтгэж, тус ажлын хүрээнд арав орчим аймгийн нутгаас янз бүрийн цаг үед холбогдох 2000 гаруй дурсгалыг бүртгэн тэмдэглэж, холбогдох тайлан, дүгнэлтийг үйлдэн захиалагч компани аж ахуйн нэгж болон Археологийн зөвшөөрөл олгох комисст хүлээлгэн өгөөд байна. Эдгээр илэрч олдсон дурсгалууд нь Төв Азийн эртний нүүдэлчдийн аж ахуй соёл, оюун санааны амьдралын олон талыг илтгэх ач холбогдолтой дурсгалууд бөгөөд цаашид хадгалж хамгаалах зайлшгүй шаардлагатай юм.

Орон нутгийн хамгаалалтанд авсан дурсгал ашигт малтмалын хайгуулын талбайд оржээ. /Төв, Баянжаргалан сум/

Ж.Баярсайхан.

Монголын үндэсний музейн үзүүлэг судалгааны албаны дарга

Г.Бүрэнтөгс.

Монголын үндэсний музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан

МОНГОЛЫН ҮНДЭСНИЙ МУЗЕЙН 2012 ОНД ХИЙСЭН АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ТОВЧ МЭДЭЭ

Монгол-Америкийн хамтарсан “Билүүт-Хотон нуурын хадны зураг бүхий цогцолбор дурсгалт газар” төслийн хээрийн судалгааны товч мэдээ

үеийн дурсгалуудыг малтан судалж, судалгааны сонирхолтой эх хэрэглэгдэхүүн, олдворуудыг илрүүлэн олж, гүнзгийрүүлэн судалж байна.

Хээрийн судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд Монголын Үндэсний музейн СҮЗБА-ны дарга Ж.Баярсайхан, эрдэм шинжилгээний ажилтан Ц.Эгиймаа, Г.Бүрэнтөгс, Баян-Өлгий аймаг дахь Баруун бүсийн Нийгэм эдийн засгийн судалгааны хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Жаргалсайхан, МУИС-ийн оюутнууд Америкийн талаас Арктик судлалын төвийн захирал Вильям фицью, Зүүн Теннеси их сургуулийн багш Ричард Кортум болон Америкийн зарим их сургуулийн оюутнууд оролцон ажиллав.

Монголын Үндэсний Музей нь 2011 оноос эхлэн АНУ-ын Смитсоны хүрээлэнгийн Арктик судлалын төв, Зүүн Теннеси их сургуультай хамтран Баян-Өлгий аймгийн Цэнгэл сумын нутаг “Билүүт” толгойн хадны зургийн дурсгал болон түүний орчим эртний түүхийн дурсгалуудыг цогцолбороор нь судлах зорилго бүхий эртний судлалын төслийг хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Тус судалгааны баг 2012 оны тавдугаар сарын 24-нөөс долоодугаар сарын аравны өдрийг хүртэл Билүүт толгойн хадны зургийн дурсгалыг бүртгэх баримтжуулах ажлыг гүйцэтгэснээс гадна Билүүт толгойн орчимд Хүрэл ба төмөр зэвсгийн түрүү үед холбогдох хиргисүүр, пазырык булш ба тахилын байгууламж, Хүннү, Түрэгийн үеийн булш, тахилын онгон зэрэг түүхийн олон

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Монгол-Америкийн хамтарсан "Тарган нуур" төслийн хээрийн судалгааны товч мэдээ

Тус музей 2012 оноос эхлэн АНУ-ын Петесбургийн их сургуультай хамтран Хөвсгөл аймгийн Ренчинлхүмбэ сумын нутаг Тарган нуурын сав газарт эртний судлалын хайгуул малтлага судалгаа хийж, тус бүс нутаг дахь түүх соёлын дурсгалт зүйлсийг бүртгэх, судлах түүний дотроос эртний нүүдэлчдийн бууц суурин, буган чулуун хөшөө, хиригсүүр зэрэг дурсгалуудыг лавшруулан судлах төслийг хэрэгжүүлсэн билээ.

Тус судалгааны баг 2012 оны долоодугаар сарын 15-наас наймдугаар сарын 22-ний өдрийг хүртэл Тарган нуурын сав орчим дахь эртний нүүдэлчдийн бууц сууринг малтан судлахын зэрэгцээ, нийт 57 км квадрат газар нарийвчилсан хайгуул хийж Хүрэл ба төмөр зэвсгийн түрүү үед холбогдох хиргисүүр, буган хөшөөд болон бусад бүх дурсгалыг илрүүлэн олж, шинээр бүртгэн баримтжууллаа.

Хээрийн судалгааны бүрэлдэхүүнд Монгол талаас Монголын Үндэсний музейн СҮЗБА-ны дарга Ж.Баярсайхан, эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Шинэсаран, МУИС-ийн оюутнууд Америкийн талаас Питсбургийн их сургуулийн докторант Жулиа Кларк болон АНУ-ын зарим их сургуулийн оюутнууд оролцон ажиллав.

Ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй зарим талбайд хийсэн археологийн авран хамгаалах хайгуул судалгааны ажлын товч мэдээ

Манай музейн зүгээс 2012 онд уул уурхай, ашигт малтмалын компаниудтай хийсэн гэрээний дагуу Төв, Хэнтий, Дорноговь, Өмнөговь, Дундговь, Завхан, Баян-Өлгий, Говь-Алтай аймгуудын нутаг дэвсгэр дээр орших уул уурхайн хайгуулын тусгай зөвшөөрөл бүхий 30 орчим талбайд археологийн хайгуул судалгааны ажил хийв.

Судалгааны явцад тус бүс нутаг дээр орших түүхийн дурсгал болон археологийн олдвор хэрэглэгдэхүүнийг бүртгэж баримтжуулан, тайлан дүгнэлт гаргалаа. Энэхүү хайгуул судалгааны ажилд СҮЗБА-ны дарга Ж.Баярсайхан, эрдэм шинжилгээний ажилтан С.Энхболд, Ц.Эгиймаа, Г.Бүрэнтөгс, Д.Шинэсаран, Т.Түвшинжаргал нар болон бусад хүмүүс оролцсон болно.

Ц.Эгиймаа.

Монголын үндэсний музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан

ХҮЙТЭН ГОЛЫН ЭРТНИЙ ХОЁР БУЛШ

Монголын Үндэсний музейн 2012 онд Баян-Өлгий аймгийн Цэнгэл сумын Цагаан ус багийн нутагт хийсэн судалгааны ажлын хүрээнд голын баруун эрэг дээр байрлалтай Пазырыкийн бүлэг булшнаас нэгийг сонгон малтсан юм. Зүүн хойд захын хэмжээгээр 10 метрийн голчтой дугуй булшийг малтахаар сонгов. Далайн түвшинөөс 2113 м өндөрт байрлалтай, голын эрэг

дээр байрласан учир малтлага хийхэд хөрс нь зөөлөн байсан боловч олдворын хадгалалтын хувьд төдийлөн сайнгүй болохыг энд тэмдэглэн хэлэх нь зүйтэй болов уу.

Хүнийг дагалдуулж, нэг зүгт хандуулан морийг хоньчлон хэвтүүлж, аманд нь төмөр амгайтайгаар оршуулжээ. Дүнзэн

авсан дотор хүнийг нар мандах

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

зүг рүү толгойг нь хандуулан нүүр хэсгийг баруун шанаагаар хойд зүг рүү харуулж, хөлийг нь өвдгөөр нь бага зэрэг нугалж, баруун бөөрөөр нь хэвтүүлэн оршуулжээ. Хүний толгой, цээжин хэсэгт нимгэн алтан ялтасаар бүрсэн модон эдлэл байсны нь мод хадгалагдаж үлдсэнгүй, зөвхөн нимгэн алтан хуудаснууд хоёр хэсэг газраас илэрсэн юм. Нарийн цэвэрлэгээ хийж, сэргээн засварласны дараагаар ямар хэлбэртэй, хээтэй эдлэл болохыг тодорхойлох боломжтой. Мөн хүний толгойны хажуу талд сонгодог пазырык хэлбэрийн ваар илэрсэн бөгөөд

хөрсний нуралтаас шалтгаалан бага зэрэг бяцарсан хэдий ч сэргээх бололцоотой юм.

Бид энэхүү пазырык булшны зэргэлдээ зүүнээс урд зүгт хагас дугуй хэлбэрээр байгуулсан жижиг цагираг хэлбэрийн зургаан тахилын байгууламжтай булшийг бас малтахаар сонгов. Эдгээр тахилын байгууламжийг үйлдсэн чулууны тоо, хэмжээ харилцан

адилгүй боловч бог малын хавирга, чөмөгт яс, борви тойгны яс шатаасан галын ором, шатсан мод зэрэг илэрч байгаараа энд тахил үйлдэж байсныг гэрчилнэ. Гол байгууламжийн цэвэрлэгээний явцад мөн адил нүүрсний толбо, жижиг мэрэгчийн яс, төмрийн баас хэсэг хэсэг газраас илэрч байв. Хожим нь тонуулчдын үлдээсэн бололтой төмөр зэв, морины

Тахилын байгууламж

хазаарын хүрэл чимэг, хүрэл арал зэрэг олдвор булшны дээд талаас гарлаа.

Адууг булшны нүхний төв хэсэгт баруун хойд зүгт хандуулан толгойг арагш эргүүлж, хошууг хүзүүнд нь наалдуулан тавьжээ. Бид адууны ясыг бүрэн цэвэрлэж баримтжуулалтыг хийж байхад адууны аманд дэгрээ хэлбэрийн зуузайтай төмөр амгай зуулттай, хүзүүнд нь оосортой хүрэл хонх зүүлттэй байв. Ийм төрлийн морьтой тахилын байгууламж урьд

Хүрэл хонх

Төмөр амгай

өмнө нь илэрч байгаагүй бөгөөд судалгааны эргэлтэнд орж байгаа анхны хэрэглэгдэхүүн юм.

BRIEF IN ENGLISH

Ts. Tsolmon

Specialist of foreign collaboration

The structure of the Ministry of Culture, Sport and Tourism of Mongolia

According to the 14th decision "Ratification of New Structures of Ministries" by government in August 29th of 2012, the structure of the Ministry of Culture, Sport and Tourism was approved with 78 employees. The structure of ministry was approved with 6 departments and 4 divisions, including the Department of Strategic Policy and Planning (with Division of Finance and Investment), the Department of Public Administration and Management (with Division of Law and Division of Foreign Collaboration), the Department of Culture and Arts Policy Implementation and Coordination (with Division of Cultural Heritage), the Department of Physical Culture, Sport Policy Implementation and Coordination, the Department of Tourism Policy Implementation and Coordination and the Department of Monitoring, Evaluation and Internal Auditing.

Activities of Center of Cultural Heritage in 2012

Protection division of tangible heritage has been carrying out several activities for establishing the registration and information state database through the state for protection of tangible cultural heritage or museum object and immovable properties, improving the registration and documentation, enriching the database by information and registration. Today, the registration and information state database is receiving registrations from 38 museums. With the aims of providing preparatory work of state inventory, the division has made draft budget and approved by the higher administration organization. As well as, the division has organized training for museum workers related with state inventory of museum object. In addition, "General registration book" was converted to electron version.

Since 2008, we have been registering and inventorying the historical and cultural immovable properties in territory of Mongolia and registered immovable properties of following provinces, including Khentii, Sukhbaatar, Dornod, Dornogovi, Govisumber, Darkhan-Uul, Orkhon, Selenge, Bulgan, Dundgovi, Arkhangai and Tuv provinces during 2008-2012. Serial catalogues of Bulgan, Darkhan-Uul, Orkhon, Govisumber, Dundgovi provinces were published in 2012.

In the previous newsletter we informed the new website for public www.eheritage.mn, including information of museum objects. In 2012, IT specialists of division have created several virtual tour and websites of new discovered archeological sites and cultural sites collaborating with relevant organizations.

In addition, we have organized training "Registration of cultural heritage and establishment of database" for registration officers, research workers, curators of 13 museums in Ulaanbaatar city and Darkhan-Uul, Selenge, Orkhon and Bulgan province museums.

Protection division for intangible cultural heritage has organized following activities for establishing the registration and information state database, protecting, promoting, disseminating, documenting the ICH. Guidebook "Registration and documentation of ICH and establishment of registration and information database" was published relevant with re-registration of ICH elements of 2012. Registration and information state database of cultural heritage has enriched by 80 hours video and 10 hours audio materials including traditional long song, morin khuur (Horse-head fiddle), epic, limbe performance and embroidery etc. Division has organized the consultative meeting of project "Strengthening capacities of Mongolia for implementing the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage" in Ulaanbaatar by the support of UNESCO Beijing Office and Japan Fund-In-Trust. By the financial support of the Center of Cultural Heritage, several apprenticeship trainings were organized in Orkhon, Khovd, Uvs provinces. As well as, the division has organized several trainings in Khuvsgul, Khentii, Bulgan, Zavkhan, Darkhan-Uul, Selenge, Orkhon provinces for improving the establishment of database and capacity of cultural workers. In the frame of transmission and promotion of ICH, the division has organized "State examination of repertoire of Mongolian epic performers" in Ulaanbaatar city, 2nd international festival of Khuumei (throat singing) in Khovd province and small festival of long song in Uvurkhangai province. In addition, the division has published a book including ICH elements of ICH bearers, who have attended in the 2nd and 3rd stage of the "Grand Festival of Folk Arts". As well as, we have made documentary film for ICH elements, which selected from "Grand Festival of Folk Arts". In May 28th of 2012, we have organized the presentation ceremony of certification to ICH Bearers, who have listed in the "National List of Intangible Cultural Heritage Bearers Processing a High level of Skills and Knowledge". In November 5th of 2012, the Center of Cultural Heritage and Music and Dance College have signed in the MOU for collaborating on safeguarding of traditional music tsuur. With the collaboration of "Tuguldur" studio of Khovd province, the Center of Cultural Heritage have printed the CD including 20 western Khalkh long songs sung by long song singer B.Turmunkh, Darkhad folk songs sung by singer B.Dariimaa, Central Khalkh long songs sung singer by S.Sumiya. In addition, division has sent national report (send every 4 years) of ICH elements to the UNESCO including "Mongolian epic", "Mongol tsuur", "Mongolian dance-Biy biyelgee", which included in the UNESCO list of "List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding". As well as, we have done additional corrections and explanations on materials of ICH elements, which included in the list of UNESCO.

BRIEF IN ENGLISH

Restoration and conservation division for cultural heritage has restored 81 museum objects of 15 museums and put the introduction stone board in place called Uushgiin uvur and Khyadag in Burentogtokh soum of Khuvsgul province and ruin Van khan palace in Ulaanbaatar city, which were included in the “National Project for Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties” by government of Mongolia. As well as, division has carried out restoration of stone Buddha called Ikh Burkhan in Khalkh gol soum of Dornod province, conservation and preservation of mural paintings of tomb Shoroon bumbagar of Ulaan kherem in Bayannuur soum of Bulgan province, cleaning of smoke covered 50 art paintings of Mongolian Modern Art Gallery and restoration of 18 fire damaged art paintings.

In addition, division has restored the archeological findings discovered by Archeological and Anthropological Department of School of Social Science at National University of Mongolia for the exhibition “Chingis khan and his heirs” organized at National Museum of Mongolia for 850th anniversary of birthday of Chingis khan. As well as, objects of Kharkhorum museum, archeological findings discovered from tomb Shoroon bumbagar of Ulaan kherem, objects of Erdenezuu museum, wooden model of Zandanzuu temple, mural paintings and column ornaments of Baruun zuu temple, seat and hand holding ritual implements of deities were restored by division in 2012. Division has started the restoration of archeological findings discovered from Xiongnu tomb of Gol mod 2 in territory of Undur-Ulaan soum of Arkhangai province.

Restorers of division have attended in training, workshop of “Restoration and conservation of paper documents in temple, monasteries” by Getty Institute, Mongolian National Commission for UNESCO and monastery Gandantegchinlen, in May 1st-11th of 2012. As well as, restorers have attended in training “Museum storage protection” organized in June 15-17th of 2012, by National Museum of Mongolia and Ethnological Museum of Paris in France.

In May 12th -17th of 2012, the division has organized workshop on restoration of fire damaged art paintings with use of vacuum hot table, collaborating with restorers of the Williamston and Atlanta Art Conservation Center, USA.

In June 19th-29th of 2012, in the framework of conservation of mural paintings of Shoroon bumbagar of Ulaan kherem, division has organized restoration and conservation research and training under conducts of UNESCO expert Lujan Lunsford Rodolfo.

Registration and documentation of immovable properties at territory of Arkhangai province

According to the 299/ 324/ 111st joint decision of Minister of Finance, Minister of Education, Culture and Science and the Minister of Control on the Profession in September 27th of 2006, the “Digitization project for the national cultural heritage information” was approved for executing the registration and inventory of tombs, tumulus, petrolyphs, rock inscriptions, monastery, ruin of ancient city during 2008-2015. As of 2012, the Center of Cultural Heritage carried out registration and inventory of immovable properties at Khentii, Dornod, Sukhbaatar, Dornogovi, Uvurkhangai, Selenge, Govisumber, Darkhan-Uul, Orkhon, Bulgan, Dundgovi, Tuv provinces and published serial catalogues for each provinces.

Research team of center including specialist B.Davaatseren, P.Chinbat, G.Ankhsanaa, driver B.Erdenechimeg and V.Bayarsaikhan research worker of Arkhangai province museum has registered and inventoried the immovable properties at territory of Arkhangai province during June 5th –July 5th and September 10th – October 10th of 2012. Team has made registration and brief description of 350 immovable properties at 19 soums of Arkhangai province and documented them by digital photos, negative films, hand drawings and videotaping. Currently the gathered information of immovable properties is being processed in the registration and information state database of cultural heritage.

State examination of repertoire of Mongolian epic performers

The Mongolian epic is one form of traditional folk oral expression, which registered in the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2009. Government of Mongolia has been implementing the national project “Mongolian epic” since 2011, which reflected all activities relevant with the safeguarding of epic, such as to prevent from threats of disappearing, to encourage the epic performers, to transmit their specific skills and talents to the young generations, to study and promote etc. During 11-13th of 2012, center has organized state examination of repertoire of Mongolian epic performers under collaboration with Ministry of Culture, Sport and Tourism of Mongolia, Institute of Language and Literature of the Mongolian Academy of Sciences and National Museum of Mongolia.

Folk long song performance technique of Limbe performances - circular breathing has listed in UNESCO

The Limbe is one of the ancient musical wind instruments of nomadic Mongolians. Over the long historic development of Limbe performance, Mongolians have created the unique technique of playing Limbe using circular breathing. This unique ICH performance has listed in the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2012. In April 12 of 2012, certificate receiving ceremony of Folk long song performance technique of Limbe performances - circular breathing has organized in the State Ensemble of Music and Dance. Over 30 limbe performers have joined in this ceremony.

Restoration of stone Buddha “Ikh Burkhan”

In 2007, the “Project for Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties” was ad-

BRIEF IN ENGLISH

opted by the 303rd decision of government. According to the act 7.1.2 of this project, it was decided to restore the stone complex of Ikh Burkphant in Khalkhgal soum of Dornod province in 2009-2011. During 2007-2008, the Center of Cultural Heritage has carried out 2 times research work in this site collaborating with Governing Administration of Dornod province, with the aims of providing the preparatory of restoration.

State Commission for restoration of "Ikh Burkphant" was established in 2012, according to 11th decision of Prime Minister of Mongolia. Yo. Otgonbayar, head of State Commission or Minister of Education, Culture and Science has established the Academic council in April 10th of 2012, with the aims of gathering historical and archival information, and providing methods. Academic council has approved the operation planning for restoration of Ikh Burkphant and work directives for research teams.

You can find information of restoration procedure of Ikh Burkphant and report of archeological research following web page www.ikhburkhant.eheritage.mn. Research reports relevant with restoration were delivered to the Ministry of Culture, Sport and Tourism of Mongolia, Development Foundation for Culture and Art, and Governing Administration of Dornod province. This restoration work to be continued in 2013.

Shoroon bumbagar of Ulaan kherem

The tomb called Shoroon bumbagar of Ulaan kherem is located south of river Tuul and eastern slope of mountain Bayan ulaan, 18 kms from Bayannuur soum of Bulgan province and 200 kms far from Ulaanbaatar city.

In 2011, joint team of Institute of History, Mongolian Academy of Sciences and L.N Gumilev Eurasian University at Astana city of Kazakhstan have excavated this tomb and discovered over 500 findings including human cremains with silk pouch, golden items with silk pouch, golden coins, silver coins, golden belt, golden bell, golden ornaments of saddle, wood carvings, silver, bronze, iron, ceramic, fabric items, human carved figures, wall paintings, female and male dolls. Those findings are now displayed in the Kharkhorum museum.

About 40 colored mural paintings existed in the right and left wall of tomb, such as animal with dragon head and tiger body, over 20 men and women depictions having different faces and clothes, constructions similar with monastery and legendary animal with cow head etc. Today the mural painting kept in its original place or tomb and it is important to conserve and protect the mural paintings stable in long time. October of 2011, wooden propping were built inside of tomb in order to prevent from landslide, but due to high humidity wooden propping and mural paintings were entirely covered with microorganisms and various species of fungi.

In 2012, conservators of center have worked on-site and removed the microorganisms and fungi from wooden propping and mural paintings. As well as, they have employed new materials for insulating mural paintings from extreme weather variations.

New discovered deels (traditional clothes) of Medieval Mongolians

Spring of 2012, according to information from Bayan-Undur soum of Bayankhongor, the research team of Archeological and Anthropological Department of School of Social Science, National University of Mongolia has worked in range of Dund and discovered 3 cave tombs of nomads.

From cave tomb of Shuut, archeologists found remains of human bone, parts of deel, remain of saddle cover and bone of sheep. This winter time deel is representation of 13-14th centuries Mongolian warrior clothes. From cave tomb of Burgast, over 60 years old man's burial with deel who lived in 13-14th centuries, belt fitting and wood remains of bow were found. From cave tomb of Gozgor tolgoi, archeologists found mummies of woman and newborn baby. According the assumption by researchers, she was queen of Mongol lived during Yuan dynasty and baby was died after birth. However this cave tomb was looted, several findings were found belong to Mongol Empire. As well as, part of felt carpet with skillful patterns was found from this cave tomb. Besides that, red painted wooden bowl with folded scripts on bottom was found.

These unique findings were restored in the restoration laboratory of Center of Cultural Heritage and displayed in the exhibition "Chingis khan and his heirs" organized at National Museum of Mongolia for 850th anniversary of birthday of Chingis khan.

Restoration of fire damaged art paintings

The center has been implementing the project "Restoration of fire damaged art paintings" since 2011, with the support of US Ambassador's fund grant for cultural preservation. In the frame of project first step, restoration laboratory of center has equipped with vacuum hot table for painting restoration.

In the frame of second step, training and workshop was organized in Mongolia during 14-18th May, 2012, under guidance of Cynthia Luk and Larry Shutts, who are painting conservators in Williamstown and Atlanta Art Conservation Center.

During the joint workshop, 4 fire damaged art paintings of Modern Art Gallery of Mongolia have restored, which have different types of fire damages. In future 24 fire damaged art paintings to be restored and restored painting exhibition to be displayed at Modern Art Gallery.

Not only fire damaged paintings of Modern Art Gallery, but also other damaged paintings of state and provincial

museums to be restored with the use of this vacuum hot table.

State inventory of museum objects

In the act of the "Protection Law of Cultural Heritage" it was decided to organize state inventory for state and provincial museums every four year. According to, A/441st order by Minister of Education, Culture and Science /old title/ in 2012, the inventory has been started in state and provincial museums since August 15th of 2012. Total 303 organizations, including state, provincial museums and some other organizations keeping historical and cultural properties such as State Treasure Fund, monasteries, research institutes, libraries involved in this state inventory for museum objects, in 2012-2013.

For providing preparatory of state inventory, the Center of Cultural Heritage has organized training in Ulaanbaatar city during August 6-9th of 2012, collaborating with National Museum of Mongolia and Natural Historical Museum of Mongolia. Total 128 individuals of 43 organizations have involved in this training from state, provincial museums, monasteries of Tuvkhun, Shankhiin Baruun Khuree, Institute of Paleontology under Mongolian Academy of Sciences, State Treasure Fund, National Library of Mongolia and Professional Inspection Agency.

Registration of museum object to be written on "General registration book" by hand, besides that it would be registered on the special software for inventory. In addition, price of museum object to be updated in this registration. The Center of Cultural Heritage has made draft list of museum object price and discussed by Ministry of Finance, Ministry of Culture, Sport and Tourism, and other relevant organizations. This list is ready for approval by Ministry of Finance.

Virtual tour of historical and cultural sites

In 2012, numerous information technology products were created relevant with cultural heritage by Center of Cultural Heritage. Registration software "Register" for state inventory of state and provincial museums, virtual tour of ancient nomads tomb with mural painting discovered from place called Shoroon bumbagar of Ulaan kherem in Bayan-nuur soum of Bulgan province, new website including information of restoration of stone Buddha Ikh Burkhan located in territory of Khalkh gol soum of Dornod province, virtual tour and website of petroglyphs of mountain Del in Ulziit soum of Dundgovi province, virtual tour and panorama of some historic sites relevant with Chingis khan, virtual tour of Khurdet cave with ancient inscriptions located at Khanbogd soum of Umnugovi province were created in 2012.

Making the fish mold

Fish collection of natural history museum are easy deformed and discolored when displaying in the exhibition and kept in storage. In hence that, the Center of Cultural Heritage and the Natural History Museum and the Bulgan province museum have carried out mold making experiment of fish with the use of modern technology and long resistant materials for storage, in place called Uul Altai in Bugat soum of Bulgan province.

We have caught 2 species of fish as Mongolian rockfish and lenok for the experiment and made hard and soft mold of this 2 fish. As well as, we have taken photos of specific features of this 2 fish. With the use of mold and non-organic materials, this 2 fish will be copied in the laboratory of center and to be painted.

Re-registration Work of ICH and its Bearers

In 2009, "Rule for identifying and registering the Intangible Cultural Heritage (ICH) and designating its bearers" approved by Minister of Education, Culture and Science, with the objectives of identifying, registering, documenting and safeguarding the ICH and recognizing, designating and promoting the ICH bearers. In 2010, primary registration work of ICH and its bearers was organized for the first time, and since then it has organized every year. By the re-registration in 2012, total 6925 individuals were identified and registered as ICH bearers in Mongolia and ICH bearer's number was increased by 1435 individuals from registration of previous year.

Heritages of Ider soum

Ider soum of Zavkhan province have rich historical and cultural heritages. Several ICH elements and ICH bearers of Ider soum have registered in the registration and information state database of cultural heritage.

Arched fiddle

The arched fiddle is one of ancient musical instrument of nomadic Mongolians. Ethnomusicologist J.Badraa and Sh.Tsotgerel have written in their books about arched fiddle. In ancient time, Mongolian warriors were used their arch as musical instrument when they standing in sentry.

People's Republic of Tuva

In March 31st of 2012, the Center of Cultural Heritage under the Ministry of Culture, Sport and Tourism has signed in the MOU with the Protection Department of Cultural Heritage, Government of Tuva Republic, Russian Federation for collaborating on the research, conservation, preservation of tangible and intangible cultural heritage, professional capacity building of experts on conservation and preservation of culture heritage and practice exchange.

Representatives of center have visited to the People's Republic of Tuva during September 10-17th of 2012, for

BRIEF IN ENGLISH

attending the 20th year anniversary of Protection Department of Cultural Heritage, Government of Tuva Republic, Russian Federation. During the visit, G.Enkhbat director, D.Narantuya head of protection division for tangible cultural heritage, S.Yundenbat head of protection division for intangible cultural heritage have took presentations in the international conference "Historical and cultural heritage of Central Asia- development perspectives and protection" organized in Kyzyl city.

Training under the Project for the Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

Mongolia joined the UNESCO convention for the "Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage" in 2005. During 2012-2013, the Center of Cultural Heritage under the Ministry of Culture, Sport and Tourism has implementing the project "Strengthening capacities of Mongolia for implementing the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage" by support of Japan Fund-In-Trust, with the objectives of implementing the concepts of convention.

In the frame of this project, series of training and workshop has organized to refine registration and information, series of workshops to draw up certain materials for registering rare and masterpiece items and artifacts of Mongol spiritual culture to the Representative list of the Intangible Cultural Heritage of Humanity and the list of Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding of UNESCO. In this series trainings and workshops of this project, over 40 representatives of cultural organizations, ICH bearers, groups have attended and studied safeguarding principles and methods for ICH.

2nd international festival of Khuumei (throat singing)

With the objectives of safeguarding the Khuumei and disseminating, transmitting to the young generations, the 2nd international festival of Khuumei was organized in Khovd province under support of president of Mongolia. Festival was organized in July 8-10th of 2012, and total 1080 folk artists including 540 throat singers were attended in this festival.

Throat singers of Mongolian National Song and Dance Ensemble, State Morin Khuur Ensemble, Tumen Ekh National Song and Dance Ensemble, as well as throat singers of Altai Republic, Tuva Republic, Khalimag Republic of Russian Federation, Inner Mongolia Autonomous region of People's Republic of China and Xinjiang Uyghur have attended in this festival.

Small festival of long song

A number of skillful long song singers were born from Nariinteel soum of Uvurkhangai province. According to initiative of soum governor O.Tumenjargal, the small festival of long song was organized in Nariinteel soum, collaboration with the Center of Cultural Heritage under the Ministry of Culture, Sport and Tourism of Mongolia, Governing Administration of Uvurkhangai Province and Agency of Education and Culture. Total 35 long song singers participated in this festival in 3 classes of age.

Prehistoric people home was affected sudden assault

When I was operating the roving library in Selenge province, I heard about one interesting cave close to Mandal soum of Selenge province. Number of petroglyphs engraved on the wall of this cave by prehistoric ancestors. In 2000, Mongolian-Russian-American joint research team "Periods of Mongolian Stone Age" has discovered and examined this cave and wrote several research articles. These untouched petroglyphs were inherited generations to generation, but today they were destroyed by our young generations. Our young generations, students of secondary school have wrote their name or anything on the petroglyphs using with paint. It is really regretful, number of historical and cultural immovable properties were destroyed like this.

Baldan Bereeven monastery and its sacred surroundings

The monastery Baldan Bereeven was built by initiative of Nomun khan Tseveendorj in 1777. According to 235th decision of government, the monastery was selected in the province protection. As well as, the protection rule was formulated by the 181st order of governor of Khentii province in 2006. In accordance with the initiative of Ministry of Education, Culture and Science, the restoration company "Suld uul" has started the restoration of monastery in 2009 and finished in 2010. The Baldan Bereeven monastery and its associated landscape is situated within the several sacred mountains such as Munkh Ulziit, Baruun Jargalant ovoo (cairn) and Bayan Baraat, which are mountain branches of the Khentii mountain range. These sacred surroundings worshipped by indigenous nomadic people since ancient time.

Eastern Mongolian archeological research

Research team of Archeological and Anthropological Department of National University of Mongolia has examined and excavated 7 tombs from complex monument of Bronze Age at place called Ulaanzuuh and Bulgyn ekh located in south side of mountain Delgerkhaan at territory of Tuvshinshiree, Uulbayan and Munkhkhaan soums of Sukhbaatar province.

It is significant 33rd tomb was untouched, however almost all tombs were looted. Specific funeral practice dead human body placed in prone position and directed to the northeast was found. As well as, fragments of clay trivet caul-

BRIEF IN ENGLISH

dron were found from these tombs. As a result of archeological examination and excavation, archeologists viewed that, those tombs belong to one period, because external and internal structures, findings, funeral practices of these tombs are similar with each other.

Over 420 Bronze Age immovable properties were registered around of Ulaan zuukh, Adgiin gol, Bulgyn ekh at south side of mountain Delgerkhaan in Tuvshinshiree soum of Sukhbaatar province.

Archeological research and examination of Archeological Department of Ulaanbaatar University, National University of Mongolia in 2012

In 2012, the Archeological Department of Ulaanbaatar University under National University of Mongolia has carried out following archeological research and examination.

In July 1-21st of 2012, student practical research work was organized in territory of Arkhangai province. During the practical work, we have excavated interesting tomb with balbal stones at place called "Dund oortsog" in territory of Battsengel soum and 5 Turkish sacrificial stone structures at Ustiin am in river Bugat at territory of Khanui bag of Undur-Ulaan soum of Arkhangai province.

In 2012, research team of the Archeological Department of Ulaanbaatar University and Institute of Rerikh house museum at St.Petersburg, Russia has examined and excavated 3 tombs belong to Bronze Age and 5 sacrificial structures belong to Turkish period located in Khovd soum of Khovd province.

Archeological research team of department has carried out archeological emergency examination and excavation at 341525.47 hectares of 39 mining area of 17 companies and discovered 1171 archeological findings. As a result of this emergency excavation, 1113 tombs belong to Xiongnu and Mongol period, 1 cave tomb, 54 petrolyphs at 2 sites, 1 monument, 29 findings belong to Stone Age period were discovered, which does not examined in previous.

Nomadic culture and archeological research

In recent years, Mongolian archeologists and examiners have been carrying out several archeological projects in territory of Mongolia, joint with researchers and examiners of Institute of History, Archeology and Ethnology of Far East Branch of the Russian Academy of Sciences and Institute for Mongolian, Buddhist and Tibetan Studies of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences.

In the framework of joint project "City and settlements of ancient nomads" by International Institute for the Study of Nomadic Civilizations of Mongolia and Institute of History, Archeology and Ethnology of Far Eastern Nations at Far East Branch of the Russian Academy of Sciences, research team has done archeological excavation at south of Khermen denj-5 belong to history of Khyatan state. Besides this excavation, team has done testing excavation inside of small walls located 500-700 meters from main wall Khermen denj 1, 2 and 7, aiming to determine general structure of wall, findings and relevant period. As a result of research, team has discovered ruin of small wall located 800 meters from main wall.

Research team of joint project "Survey for town and city of Central Asian nomads" by Mongolian and Buryat Republic of Russian Federation has executed measurements, surveys and topographic works of city and town remains of ancient nomads located in western region of Mongolia or territory of Uvurkhangai, Bayankhongor, Govi-Altai and Khovd provinces. In September and October of 2012, researchers of project have executed measurements, surveys and topographic works of city and town remains of ancient nomads in gobi region of Mongolia. As well as, team has discovered 4 ruins of ancient city and towns in territory of Bayankhongor, Umnugovi, Dornogovi and Dundgovi provinces, and made their research definitions and structural designs.

Another purpose of this project is to examine the city and town remains of neighboring countries, created by nomads. In the frame of this research, team has worked in territory of Chita region of Russia in June 1-10th of 2012. Research team including researchers and examiners of Chita State University has examined remain of city Kharkhiraa and Konduin at territory of Chita region and made their research description and structural design.

Research team "Historical and cultural vestiges of Xiongnu"

In 2011, wide range of activities were organized through the Mongolia for celebrating the anniversary of Hun state, according to the order "To celebrate the 2220th anniversary of Hun state" by president of Mongolia in October 15th of 2010.

On the occasion of this anniversary the research team under guidance of Ph.D S.Ulziiibayar, Institute of History under Mongolian Academy of Sciences has organized research work in Xiongnu funeral place at place called Salkhityn am in valley of river Ats in Rashaant soum of Khuvsgul province.

In the frame of project "Eastern Mongolia" by National University of Mongolia, the research team under guidance of S.Ulziiibayar has discovered Xiongnu funeral place and made structural design. As well as, team has excavated 4 tombs of this funeral place. In 2011 and 2012, Institute of History under Mongolian Academy of Sciences has excavated 31 tombs or 90 percent of this funeral place.

Archeological research by Archeological and ethnographical expedition of School of Social Science, Mongolian University of Science and Technology

BRIEF IN ENGLISH

From August 25th to September 25th of 2012, the research team of university has organized archeological research and excavation at place called Elst-Ar belong to Xiongnu period, located in territory of Dashinchilen soum of Bulgan province. During the survey, team has excavated 6 ordinary tombs of this funeral site of Xiongnu. As a result of this survey, bronze belt ornament, bark pot, bone used for strengthening the bow, 3 types of arrow head, fragments of different shaped vase and pottery.

Research team has carried out archeological emergency excavation in 30 mining areas of 10 companies at territory of 10 provinces. As a result of this emergency excavation, team has registered 2000 historical and cultural properties belong to different periods of history.

Archeological research of National Museum of Mongolia in 2012

National Museum of Mongolia has implementing the archeological research project "Cultural complex site of Biluut-Khoton lake petroglyphs" in territory of Tsengel soum of Bayan-Ulgii province, collaborating with East Tennessee State University, Arctic Studies Center of Smithsonian Institution of USA since 2011, with the aims of completely researching petroglyphs of "Biluut" and other ancient historical and cultural properties located in its surrounding area.

From May 24th – July 10th of 2012, research team of project has registered and documented petroglyphs of mountain Biluut and excavated several tumulus, pazyryk tomb, sacrificial structure, tombs belong to Xiongnu and Turkish period. As a result of this archeological research, numerous interesting research materials and findings were discovered.

Since 2012, the National Museum of Mongolia has carrying out archeological research project "Lake of Targan" around basin of lake Targan in Renchinlkhumbe soum of Khuvsgul province collaborating with Petersburg University of USA. From June 15th to August 22nd of 2012, the research team of project has excavated the settlement of ancient nomads around basin of Targan lake, besides that team has organized comprehensive research in 57 square kms area and found tumulus, deer stones and other findings belong to Bronze and Iron Age.

In addition, research team of museum has carried out archeological emergency examination and excavation in 30 special licensed mining areas located in territory of Tuv, Khentii, Dornogovi, Umnugovi, Dundgovi, Zavhan, Bayan-Ulgiim Govi-Altai provinces.

Ancient tombs of Khuiten river

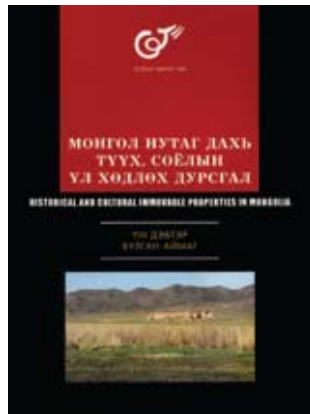
This year, team of museum has excavated round shaped tomb at northeastern of group tombs belong to Pazyryk, located in right bank of river Khuiten in territory of Tsagaan us bagh (smallest administrative unit) of Tsengel soum in Bayan-Ulgii province. As a result of excavation we have found gold leafs from 2 part of tomb, which was cover of wood placed in human head and chest. As well as, we found classic Pazyryk pottery next to human head. However, it was broken due to landslide, it is possible restore. In addition, we have excavated another tomb with 6 round shaped sacrificial structures, which directed from east to south. From upper part of tomb we found iron arrow head, bronze ornament of horse bridle.

2012 ОНД ХЭВЛЭГДСЭН СОЁЛЫН ӨВИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ НОМ, CD, ЗОХИОЛУУД

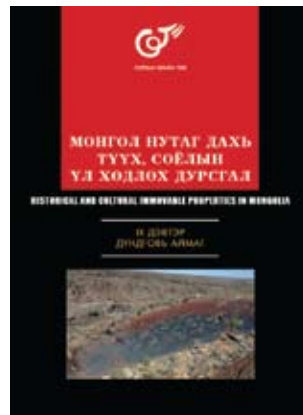
Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал
Говьсүмбэр, Дархан, Орхон аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал
Булган аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал
Дундговь аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Дорнод аймгийн Халх гол сумын нутагт орших “Их бурхант” дурсгалын 2012 оны сэргээн засварлалтын ажлын нэгдсэн тайлан
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Соёлын биет бус өвийг бүртгэн баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүй
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай конвенцийн үндсэн баримт бичгүүд

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай конвенцийг хэрэгжүүлэхэд монгол улсын чадавхийг бэхжүүлэх нь /сургалтанд зориулсан гарын авлага/

Б.Төрмөнхийн дуулсан баруун халхын уртын дуунууд CD №1
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Б.Төрмөнхийн дуулсан баруун халхын уртын дуунууд CD №2
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

МУГЖ, С.Сумьяагийн дуулсан төв халхын уртын дуунууд CD
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

МУГЖ, Б. Даариймаагийн дуулсан дархад дуунууд CD “Сэрөөн хогорого нутаг”
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВӨӨС ЭРХЛЭН ГАРГАВ

Шуудангийн хаяг: Сүхбаатарын талбай 3, СБ дүүрэг Улаанбаатар 210620а, Монгол улс

И-мэйл: cch@monheritage.mn, cch_fund@monheritage.mn

Утас: 312735, 70110877

Факс: 976-11-312735

Веб сайт: www.monheritage.mn

2012/1 №6

Дугаарыг эрхэлсэн: Д.Нарантуяа

Эх бэлтгэл: П.Чинбат, Б.Алтансүх

